

T.C.
FIRAT ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
İSLAM TARİHİ VE SANATLARI ANA BİLİM DALI
İSLAM TARİHİ BİLİM DALI

HULEFA-İ RAŞİDİN DÖNEMİNDE
BİZANS İMPARATORLUĞU İLE MÜNASEBETLER
YÜKSEK LİSANS TEZİ

DANIŞMAN
Dr. Öğr. Üyesi Hakan ÖZTÜRK

HAZIRLAYAN
Cihat OĞUZ

ELAZIĞ-2019

T.C.
FIRAT ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
İSLAM TARİHİ VE SANATLARI ANABİLİM DALI
İSLAM TARİHİ BİLİM DALI

**HULEFA-İ RAŞİDİN DÖNEMİNDE
BİZANS İMPARATORLUĞU İLE MÜNASEBETLER**

YÜKSEK LİSANS TEZİ

DANIŞMAN
Dr. Öğr. Üyesi Hakan ÖZTÜRK

HAZIRLAYAN
Cihat OĞUZ

Jürimiz/...../..... tarihinde yapılan tez savunma sınavı sonunda bu yüksek lisans tezini oy birliği/oy çokluğu ile başarılı saymıştır.

Jüri Üyeleri

- 1.
- 2.
- 3.

F.Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü Yönetim Kurulunun/...../..... tarih ve sayılı kararıyla bu tezin kabulü onaylanmıştır.

Prof. Dr. Ömer Osman UMAR
Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürü

ÖZET**Yüksek Lisans Tezi****Hulefa-i Raşidin Döneminde Bizans İmparatorluğu ile Münasebetler****Cihat OĞUZ****Fırat Üniversitesi****Sosyal Bilimler Enstitüsü****İslâm Tarihi ve Sanatları Ana Bilim Dalı****İslam Tarihi Bilim Dalı****Elazığ – 2019, Sayfa: XI+88**

İslamiyetten önce Araplar düzenli bir devlet yapısına sahip değillerdi. İslamiyetin doğuşundan sonra, Hz. Peygamberin hicretiyle başlayan devletleşme süreci, hızlı bir şekilde gerçekleşmiş ve dönemin iki büyük devleti Bizans ve Sasani İmparatorluklarıyla çok yönlü münasebetler başlamıştır. Bu iki devletten biri olan Bizans ile Hulefa-i Raşidin dönemi münasebetlerini bu çalışmamızda ele alacağız.

Hulefa-i Raşidin dönemi, İslam dininin Arap yarımadası dışında hızla yayılmaya başladığı ve Bizans'ın uzun yıllar Sasanilere karşı mücadele verdiği topraklarının, Müslümanlar tarafından fethedilmeye başlandığı dönemdir.

Bu çalışma giriş bölümü dahil olmak üzere üç ana bölümden oluşmuştur. Giriş bölümünde, Hulefa-i Raşidin dönemindeki Bizans ile münasebetlerin daha iyi anlaşılabilmesi için, Müslümanlarla Bizans İmparatorluğu arasındaki münasebetlerin başlangıç dönemi kabul edilen, Hz. Peygamber dönemi münasebetleri ele alınmıştır. Hulefa-i Raşidin dönemi ve daha sonraki dönemlerde gerçekleşen münasebetler, Hz. Peygamber dönemindeki münasebetlere göre şekillenmiştir.

Birinci bölümde, İslam devletinin teşkilatlanmaya başladığı ve kurumsallaşmasını tamamladığı dönem olan Hz. Ebu Bekir ve Hz. Ömer dönemi ele alınmıştır. Bu dönemde İslam devleti Bizans hakimiyetinde bulunan bölgelerin önemli bir kısmını ele geçirmiş, Hz. Ebu Bekir ve Hz. Ömer, Hz. Peygamberin, Bizans'a karşı olan tutumunu aynı şekilde devam ettirmiştir.

İkinci bölümde ise, Hulefa-i Raşidin döneminde, İslam devletinin zirve ve duraklama noktası olan Hz. Osman dönemi ile, münasebetlerin neredeyse tamamen durduğu ve İslam devleti adına gerileme dönemi kabul edilebilecek olan Hz. Ali dönemi ele alınmıştır.

Çalışmanın sonuç bölümünde çok yönlü münasebetler ile ilgili genel bir değerlendirme yapılmış ve kronolojik bir sıraya bağlı kalınmaksızın, genellikle önceki bölümlerde üzerinde çok fazla durulamayan dini, ticari ve sosyal münasebetlerden bahsedilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Hulefa-i Raşidin, Bizans, Hz. Ebu Bekir, Hz. Ömer, Hz. Osman, Hz. Ali, Herakleios, Konstans

ABSTRACT**Master Thesis****Relations with the Byzantine Empire during the Reign of Rashid Caliphs****Cihat OĞUZ****Fırat University****The Institute of Social Science****The Department of Islamic History and Arts****The Department of Islamic History****ELAZIĞ – 2019; Page: XI+88**

Before Islam, the Arabs did not have a regular state structure. After the birth of Islam, the process of nationalization, which began with the emigration of the Prophet, took place very quickly and the two great states of the period began to have multifaceted relations with the Byzantine and Sassanid empires. In this study, we will examine the relations between the Byzantine and Rashid caliphs.

The period of Rashid caliphs is the period when Islam began to spread rapidly outside the Arabian peninsula and the lands where the Byzantine struggle against the Sasanis for many years began to be conquered by Muslims.

This study consists of three main parts, including the introduction. In the introduction, the relationship between the Byzantine Empire and the period of the Prophet, considered as the beginning of the relations between the Muslims and the Byzantine Empire, is discussed. The relations which took place during the reign of the Rashid Caliphs and later period were shaped according to the relations of the Prophet.

In the first chapter, the period of Abu Bakr and Omar, the period when the Islamic State began to organize and completed its institutionalization, was discussed. In this period, the Islamic state took over a significant portion of the Byzantine-dominated regions, and Abu Bakr and Omar maintained the attitude of the Prophet against Byzantium in the same way.

In the second chapter, during the reign of the Rashid caliphs, the period of Osman which was accepted as the peak and stagnation point of Islamic state; and the period of Ali, considered as a regression period of Islamic state, when relationships were almost stopped, were discussed.

In the concluding part of the study, a general evaluation of multifaceted relationships has been made and without sticking to a chronological order; religious, commercial and social relations which were not scrutinized much in the previous chapters, were mentioned

Key Words: Rashid caliphs, Byzantium, Hz. Abu Bakr, Hz. Omer, Hz. Osman, Hz. Ali, Herakleios, Konstans

İÇİNDEKİLER

ÖZET	II
ABSTRACT.....	IV
İÇİNDEKİLER	VI
ÖN SÖZ	VIII
KISALTMALAR	X
GİRİŞ	1
I. HULEFA-İ RAŞİDİN ÖNCESİ, HZ. PEYGAMBER(S.A.S) DÖNEMİNDE	
BİZANS İLE MÜNASEBETLER	1
I.1. Hz. Peygamber'in İslam'a Davet Mektubu	1
I.1.1. Dihye b. Halife el-Kelbi	3
I.1.2. Herakleios'a mektubun iletilmesi:	4
I.2. Hz. Peygamber'in Elçisinin Öldürülmesi ve Mute Savaşı:	6
I.3. Tebük Seferi ve Bizans'a İkinci Defa Elçi Gönderilmesi:	9
BİRİNCİ BÖLÜM	
1. HZ. EBU BEKİR VE HZ. ÖMER DÖNEMİNDEKİ MÜNASEBETLER	13
1.1. Hz. Ebu Bekir Dönemi.....	13
1.1.1. Üsâme b. Zeyd Ordusu	13
1.1.1.1. Üsâme b. Zeyd	13
1.1.1.2. Hz. Ebu Bekir'in Orduyu Göndermesi	14
1.1.2. Firad Savaşı	17
1.1.3. Hz. Ebu Bekir'in Herakleios'a Gönderdiği Elçilik Heyeti.....	18
1.1.4. Hz. Ebu Bekir'in Orduları Suriye Bölgesine Göndermesi	20
1.1.4.1. Yezid b. Ebu Süfyan Ordusu	21
1.1.4.2. Şürahbil b. Hasene Ordusu	22
1.1.4.3. Ebu Ubeyde b. Cerrah Ordusu	22
1.1.4.4. Amr b. el-As Ordusu.....	23
1.1.5. Halid b. Velid'in Suriye Bölgesine Sevk Edilmesi	23
1.1.6. Ecnadeyn Savaşı	26
1.1.7. Hz. Ebu Bekir Dönemi Münasebetlerinin Değerlendirmesi.....	28
1.2. Hz. Ömer Dönemi	30
1.2.1. Yermük Muharebesi Öncesinde Suriye Bölgesindeki Gelişmeler	30

1.2.1.1. Fihl Savaşı ve Halkı İle Yapılan Anlaşma.....	30
1.2.1.2. Mercu's-Suffer, Dimeşk, Humus, Ba'lebek Hama ve Lazkiye'nin Alınması ve Yapılan Anlaşmalar	32
1.2.2. Yermük Muharebesi	36
1.2.2.1. Bizanslı Komutanlardan Cerce'nin Müslüman Olması	38
1.2.3. Suriye Bölgesinin Diğer Şehirlerindeki Durum	41
1.2.4. Filistin ve Çevresi.....	44
1.2.4.1. Kudüs'ün Anlaşma Yoluyla Fethedilmesi.....	44
1.2.4.2. Amvas Vebası, Kaysâriye ve Askalân'ın Alınması.....	46
1.2.5. Cezire Bölgesi	48
1.2.6. Mısır'da Yaşanan Gelişmeler	52
1.2.6.1. Ferma, Bülbeys ve Ümmü Düneyn'in Fethi	53
1.2.6.2. Babilyon'un (Fustat) Fethi ve Yapılan Anlaşma	55
1.2.6.3. İskenderiye'nin Fethi	58
1.2.6.4. Berka ile Yapılan Anlaşma ve Trablus'un Alınması	60
1.2.7. Hz. Ömer Dönemi Münasebetlerinin Değerlendirmesi.....	61
İKİNCİ BÖLÜM	
2. HZ. OSMAN ve HZ. ALİ DÖNEMİNDEKİ MÜNASEBETLER.....	64
2.1. Hz. Osman Dönemi	64
2.1.1. Bizans'ın İskenderiye'yi Ele Geçirmesi ve Yeniden Fethi	64
2.1.2. İlk İslam Donanması ve Kıbrıs Seferi	66
2.1.3. İfrîkiye Bölgesindeki Gelişmeler	68
2.1.4. Zatüssavari Deniz Savaşı:.....	70
2.1.5. Hz. Osman Dönemi Münasebetlerinin Değerlendirmesi.....	72
2.2. Hz. Ali Dönemi	74
SONUÇ	77
KAYNAKÇA.....	82
EKLER	87
Ek 1. Orjinallik Raporu	87
ÖZ GEÇMİŞ	88

ÖN SÖZ

İslam tarihinin ilk dönemlerinde devletlerarası münasebetleri çok yönlü olarak ele alan müstakil bir çalışmaya rastlanmamıştır. Çoğunlukla siyer, megazi ve genel tarih türünde eserler kaleme alınmıştır. Bu çalışmalarda devletlerarasındaki mücadeleler geniş yer bulmuş, diğer münasebetler ön plana çıkmamıştır. Ancak, yeteri kadar olmasa da diplomatik, ticari ve diğer yönlerden münasebetlere de bu eserlerde yer verilmiştir. Bu çalışmalar incelendiğinde görülmektedir ki, Hz. Peygamber döneminden başlayarak sonraki dönemlerde, Müslümanlar dış politika da etkin rol oynamışlar ve diplomatik münasebetlerde bulunmuşlar, devlet eliyle olmasa da bireysel olarak ticari ilişkiler geliştirmişlerdir. Dini yönden ise Müslümanlar hiçbir zaman fethettikleri bölgelerdeki insanlara inanç konusunda zorlamada bulunmamışlardır. Dinlerinin gereğini yaşamaları konusunda hoşgörülü davranmışlardır.

Hz. Peygamber döneminde Bizans İmparatorluğu ile diplomatik ve askeri münasebetler Medine döneminde kurulmuştur. Hz. Muhammed(s.a.s), Bizans İmparatoru Herakleios'a İslam'a davet mektubu göndermiş, Bizans'a bağlı Gassaniler gibi diğer vasalı durumundaki devletlere de elçiler vasıtasıyla mektuplar göndermiştir. Bu dönemde Bizans ile ilk askeri ilişki Mute savaşıyla başlamış ve Tebuk seferi ile devam etmiştir.

Dört halife dönemi İslamiyet'in Arap yarımadası dışında hızla yayılmaya başladığı dönemdir. Bizans İmparatorluğu dönemin diğer bir güçlü devleti olan Sasaniler'e karşı uzun yıllar topraklarını korumak amacıyla mücadele vermişti. Bu dönemde, iki devlet arasında yoğun mücadelelerin verildiği bu topraklar Müslümanların eline geçmiştir. Bizans İmparatorluğu, bu dönemde Müslümanların gerçekleştirdiği fetihler sonucunda kısa bir süre içerisinde Filistin, Suriye, Cezire, Mısır ve Kuzey Afrika gibi bölgelerdeki hakimiyetini kaybetmiştir. Özellikle bu dönemde Hristiyanlığın dini merkezi konumundaki Kudüs, Hristiyanlığın en büyük temsilcisi konumundaki Bizans'ın elinden çıkmıştır. Mısır gibi tarım bakımından tahıl ambarı olarak kabul edilen ve ticari bakımdan büyük öneme sahip liman şehri İskenderiye'nin kaybedilmesi Bizans ekonomisine ağır bir darbe vurmuştur.

Müslümanların Bizansa karşı tavrı almalarının birçok sebebi vardır. Öncelikli olarak dini açıdan birbirleri hakkındaki görüşleri öne çıkmaktadır. Hristiyanlık inancına sahip olan Bizanslılar, Allah'ın göndermiş olduğu dine inanmalarına rağmen kitaplarını

tahrif etmişler, İslam inancına ters düşecek şekilde Hz. İsa'nın Allah'ın oğlu olduğuna ve Tanrı olduğuna inanmışlardı. Hz. Peygamber'in Herakleios'a yazdığı mektubunda, bu yanlış inançtan dönmeleri isteniyordu. Ancak Bizanslılar bu çağrıya uymadıkları gibi, İslamiyet'in yayılmasına engel olmaya çalıştılar ve saldırılarda bulundular. Kendi tebaalarından olan halktan Müslüman olmak isteyenlere karşı engellemelerde bulundular.

Bir diğer sebepte, Bizans'ın hâkim olduğu bölgelerde yaşayan Hristiyan Araplara, mezhep farklılıklarından dolayı zulüm ve aşağılama politikası uygulamaları ve ikinci sınıf vatandaş muamelesi yapmalarıdır.

Bu tablo çerçevesinde iki devlet arasında başlayan mücadeleler neticesinde İslam devleti, çok geniş sınırlara ulaşmış, siyasi askeri ve ekonomik faaliyetlerde bulunmuş İslam tarihi açısından en parlak devirlerinden birini yaşamıştır.

Bizans açısından ise tam tersi bir durum yaşanmış, siyasi askeri ve ekonomik yönden büyük bir zaafa uğramıştır. Bu dönemde gerçekleşen ikili münasebetlerin çeşitli yönleri ele alınarak bu çalışma gerçekleştirilmiştir.

Konu seçimi ve bu çalışmam sırasındaki yardımlarından dolayı, danışman hocam Dr. Öğr. Üyesi Hakan ÖZTÜRK'e ve gösterdikleri sabır ve özveriden dolayı eşim Meliha, kızlarım Sevde Nur, Elif Sude ve Ahsen Nida'ya teşekkürlerimi sunuyorum.

KISALTMALAR

a.s.	: Aleyhi's-Selam
AÜİF	: Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi
AÜSBE	: Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü
b.	: ibn-bin(oğlu)
bkz.	: Bakınız
bsk.	: Baskı
c.	: Cilt
CÜİF	: Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi
çev.	: Çeviren
DİA	: Diyanet İslam Ansiklopedisi
DİB.	: Diyanet İşleri Başkanlığı
edt.	: Editör
FÜİFD	: Fırat Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi
haz.	: Hazırlayan
HÜSBE	: Harran Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü
H.	: Hazreti
İSTEM Der.	: İslam, Sanat, Tarih, Edebiyat, Musiki Dergisi
İÜEF	: İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi
M.	: Miladi
md.	: Madde
MÜSBE	: Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü
Neşr.	: Neşriyat
RTEÜİFD	: Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi
s.	: Sayfa
S.	: Sayı
s.a.s.	: Sallalahü Aleyhi ve Sellem
SBE	: Sosyal Bilimler Enstitüsü
SDÜİFD	: Süleyman Demirel Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi
ss.	: Sıralı sayfa(Sayfa aralığı)
terc.	: Tercüme
thk.	: Tahkik

UTEKED : Uluslararası Türkçe Edebiyat Kültür Eğitim Dergisi

UÜİFD : Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi

vd. : ve diğerleri

Yay. : Yayınları/ Yayınevi

GİRİŞ

I. HULEFA-İ RAŞİDİN ÖNCESİ, HZ. PEYGAMBER(S.A.S) DÖNEMİNDE BİZANS İLE MÜNASEBETLER

Yapılan bu çalışmadaki amacımız, etkileri günümüz Hristiyan dünyası ile İslam ülkeleri arasındaki münasebetlere doğrudan etki ettiği düşünülen ve münasebetlerin başlangıç noktası olarak kabul edilen, Hulefa-i Raşidin dönemindeki Hristiyanlık inancının temsilcisi olan, Bizans İmparatorluğu ile yaşanan münasebetleri ele almaktır. Buradaki temel gayemiz, Raşid Halifeler'in Bizans'a karşı izlediği siyaseti ortaya koymaktır. Bu çalışma Hulefa-i Raşidin devri münasebetleri ile sınırlıdır. Bu bağlamda ilk halife Hz. Ebu Bekir ile başlayıp, dördüncü halife Hz. Ali'nin vefatı ile sona eren Dört Halife döneminin Bizans ile münasebetlerini çatışma ve diplomasi faaliyetleri başta olmak üzere ortaya çıkarmak araştırmanın hedefini ve kapsamını teşkil etmektedir.

İslam devletinin teşkilatlanmasını tamamladığı Hulefa-i Raşidin döneminin doğru anlaşılabilmesi için devletin kuruluş aşaması olan, Hz. Peygamber döneminin iyi bilinmesi gerekir. Bu sebeple, konumuz Bizans ile münasebetler olduğu için özellikle diplomatik faaliyetlerin başlangıcı kabul edilen Hz. Peygamber'in Medine dönemi ele alınmalıdır.

I.1. Hz. Peygamber'in İslam'a Davet Mektubu

Hz. Peygamber'in, Mekke'deki putperest araplara karşı uzun yıllar sürdürdüğü mücadeleye bir süreliğine de olsa, Hudeybiye anlaşmasıyla ara verildi. Müslümanların aleyhindeymiş gibi görünen bu anlaşmanın Müslümanlar adına sağladığı avantajlardan biri de, bu sayede Hz. Peygamberin, gönderdiği dine davet mektuplarıyla, diğer kabile ve devletlerle iletişime geçme imkânı bulmasıdır. Öncelikle bu imkânın doğmasına katkı sağlayan Hudeybiye anlaşmasını ele almak gerekir.

Hz. Muhammed(s.a.s) Mekke'nin fethinden iki yıl önce Hicretin 6. yılı (M.628) Zilkade ayında¹, rüyasında Kabe'yi tavaf ettiğini görmesi² üzerine, umre yapmaya karar

¹ İbn Sa'd, Ebu Abdullah Muhammed, *Kitâbu't-Tabakâtî'l-Kebîr*, thk. Ali Muhammed Ömer, Kahire 2001, c. II, s. 91.

² Fetih, 48/27

verdi. Yanında 1500³ civarında⁴ sahabe ile birlikte Medine'den Mekke'ye doğru yola çıktı.

Müslümanlar savaşmak niyeti ile değil, umre yapmak maksadıyla yola çıktıkları için yanlarına sadece yolcu kılıçlarını aldılar, bunun haricinde silah almadılar. Zülhuleyfe denilen yere geldiklerinde Hz. Muhammed(s.a.s) Büsr b. Süfyan'ı bilgi toplaması için Mekke'ye gönderdi. Müşriklerin, Müslümanların gelişini haber aldıklarını ve Mescid-i Haram'a sokmamak için hazırlık yaptıklarını gören Büsr, bu bilgiyi Hz. Peygamber'e ulaştırdı. Hz. Muhammed(s.a.s.), Mekke'ye doğru ilerlemeye karar verdi ve Hudeybiye kuyusuna kadar ulaştı. Burada konakladığı sırada, amaçlarının savaşmak değil umre yapmak olduğunu bildirmesi için Hz. Osman'ı Mekke'ye elçi olarak gönderdi. Hz. Osman'ı iyi karşılayan Müşrikler, onun Kabe'yi tavaf edebileceğini belittiler. Ancak Hz. Osman'ın, "Hz. Peygamber tavaf etmeden kendisinin asla tavaf edemeyeceğini" söylemesi üzerine çok kızdılar ve onu yanlarında tuttular. Bu sırada Hz. Osman'ın şehit olduğu bilgisi Müslümanlara ulaştı. Hz. Peygamber Müşriklere karşı kanlarının son damlasına kadar savaşmak üzere Müslümanlardan söz aldı. Müslümanların kararlılığın gören Müşrikler endişeye kapıldılar ve Hz. Osman'ı serbest bıraktılar. Ayrıca, Mekkeli müşrikler, Süheyl b. Amr, Mikrez b. Hafs ve Huveytib b. Abdüluzza'dan oluşan bir heyeti,⁵ anlaşıma yapmak üzere Hudeybiye'ye gönderdiler. Yapılan görüşmeler neticesinde, içerisinde Müslümanların bu yıl Mekke'ye girmeyeceklerine dair bir madde de bulunan, bir anlaşma imzalandı. Yine bu anlaşmaya göre, on yıl boyunca Müslümanlar ve müşrikler ile, her iki tarafın müttefikleri birbirlerine saldırmayacaktı. İçerdiği maddeler bakımından Müslümanların aleyhine gibi görünen bu anlaşma, aslında Müslümanlar açısından önemli gelişmelere zemin hazırladı.

Hudeybiye'den döndükten kısa bir süre sonra, Hz. Muhammed(s.a.s.) artık müşriklerden gelecek tehlikelerden emin olarak, İslam'ı farklı kesimlere de yaymak için çalışmalarına başladı. Hicretin 7. Yılı (M.628) Muharrem⁶ ayında komşu ülkelerin ve bölgedeki kabilelerin liderlerine, İslam'a davet mektupları gönderdi. Bu mektuplardan birini de Bizans İmparatoru Herakleios'a gönderdi.

³ İbn Hişam, İbn İshak'tan naklettiğine göre 700 kişi olduğunu belirtmiş; Cabir b. Abdullah'tan haber verdiğine göre ise bu sayının 1400 olduğunu bildirmiştir. İbn Hişam, Ebu Muhammed Abdülmelik, *Es-Siretü'n-Nebeviyye*, thk, Ömer Abdüsselam Tedmüri, Beyrut 1990, c. III, s. 256.

⁴ İbrahim Sarıçam, *Hz. Muhammed ve Evrensel Mesajı*, DİB. Yay., Ankara 2002, s. 197.

⁵ Sabri Hizmetli, *İslam Tarihi –İlk Dönem-*, Ankara Okulu Yay., Ankara 2011, s. 345.

⁶ Kasım Şulul, *Hz. Peygamber Devri Kronolojisi*, İnsan Yay., İstanbul 2014, s. 751.

Hız. Peygamber'in çevresindeki bazı kimseler "krallar ancak mühürlü mektupları okur"⁷ dediler. Bunun üzerine, Hız. Muhammed(s.a.s.) üzerinde üç satırda "Allah elçisi Muhammed" yazılı gümüş yüzük şeklinde bir mühür yaptırdı.⁸ Yazdırdığı mektupları onunla mühürledi.

Hız. Muhammed, göndereceğı elçileri, gidecekleri bölgelere daha önce gitmiş olan ve oraları çok iyi bilen kimselerden seçti. Aynı zamanda, Hız. Peygamber'in elçileri, ahlaki özellikleri, hitabet yetenekleri ve ikna kabiliyetleri ön planda olan kimselerdi. Bu elçilerden altısı aynı günde yola çıktı. İşte bu elçilerden biri de Bizans İmparatoru Herakleios'a gönderilen Dihye b. Halife el-Kelbi idi.⁹

I.1.1. Dihye b. Halife el-Kelbi

İsmi Dihye b. Halife b. Ferve b. Fedale b. Zeyd b. İmriü'l-Kays b. el-Hazrec'dir.(M. 670) Doğum yeri ve tarihi hakkında bilgi bulunmamaktadır. Kelb kabilesine mensuptur. İslam öncesi hayatı hakkında yeterli bilgiye rastlanmamıştır.¹⁰

Mekkelilerin çoğı gibi Dihye de ticaretle meşgul olurdu. Yaptığı ticari yolculukları sebebiyle Suriye bölgesini iyi biliyordu. Hız. Peygamber'e bir çift mest hediye ettiği rivayet edilmektedir.¹¹ Genç yaşta Müslüman olanlardandır. Bedir savaşından önce Müslüman olduğu halde bu savaşa katılamamıştır.¹² Uhud savaşına ve akabindeki birçok önemli sefere katılmıştır. Bir seriyyede de komutan olarak görevlendirilmiştir.¹³

Dihye b. Halife sahabenin en yakışıklı simalarından biriydi. Cebrail (a.s) insan suretinde geldiğı zaman çoğunlukla ona benzerdi. Sahabe Cebrail'i(a.s.) insan şeklinde gördüğünde Dihye zannederdi.¹⁴

Hayatının son dönemleri hakkında pek fazla bilgi bulunmayan Dihye b. Halife Hız. Ebu Bekir zamanında Suriye seferine katılmış, Hız. Ömer döneminde ise Yermük savaşında komutanlık yapmıştır. Suriye'nin fethinden sonra Şam'a yerleşmiş ve orada

⁷ İbn Sa'd, *Tabakât*, c. I, s. 222; Ahmet Cevdet Paşa, *Kıyas-ı Enbiya ve Tevarih-i Hulefa*, Haz. Mahir İz, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yay., Ankara 1985, c. I, s. 255.

⁸ Sarıçam, *Hız. Muhammed ve Evrensel Mesajı*, s. 253.

⁹ İbn Sa'd, *Tabakât*, c. I, s. 223.

¹⁰ Ali Yardım, "Dihye b. Halife", *DİA*, c. 9, İstanbul 1994, s. 294.

¹¹ İbn Hacer, Ahmed b. Ali el-Askalani, *El-İsâbe fî Temyîzi's- Sahâbe*, Dâru'l-Kütübü'l-İlmiyye, Beyrut 1990, c. II, s. 322.

¹² İbn Sa'd, *Tabakât*, c. IV, s. 234; İbn Hacer, *El-İsâbe*, c. II, s. 321.

¹³ Yardım, "Dihye b. Halife", *DİA*, c. 9, s. 294.

¹⁴ Sahabenin Cebrail'i(a.s.) Dihye b. Halife zannetmesi ile ilgili rivayetler için bkz. Buhari, Muhammed b. İsmail, *Sahihu'l-Buhari (Kitabu'l-Fedailü'l-Kur'an)*, Daru İbni Kesir, Beyrut 2002, s. 1273.

yaşamaya başlamıştır. Muaviye b. Ebu Süfyan'ın halifeliği döneminde Şam'a bağlı Mizze kentinde vefat etmiştir.¹⁵ Vefat tarihi hakkında net bir bilgi bulunmayan Dihye b. Halife'nin 670'li yıllarda vefat ettiği rivayet edilmektedir.¹⁶

I.1.2. Herakleios'a Mektubun İletilmesi:

Dihye b. Halife, Hz. Muhammed(s.a.s.) tarafından, mektubu Busra valisi aracılığıyla İmparator'a ulaştırması için görevlendirilmişti.

Mektubun gönderilmesinden bir süre önce İmparator Herakleios, Sasanilere karşı yaptığı savaşta başarılı olmuş, onların yağmaladığı kutsal haçı geri almıştı. Buna karşılık, şükür nişanesi olarak Kudüs'e gelip dua etmek ve kutsal haçı yeniden yerine dikmek üzere o sıralarda Kudüs'te bulunuyordu.¹⁷

Hz. Peygamberin mektubu, kendisine ulaşan Busra valisi görevlendirdiği Adiy b. Hatim ile birlikte Dihye b. Halife'yi Kudüs'te bulunan İmparatora gönderdi.¹⁸ Dihye Hz. Peygamberin(s.a.s.) mektubunu İmparatora sundu. Herakleios, Hz. Peygamber hakkında bilgi edinmek amacıyla, adamlarına onu tanıyan birilerini bulmaları için talimat verdi. O sırada ticaret maksadıyla şehirde bulunan Ebu Süfyan ve kabile arkadaşları İmparatorun huzuruna getirildi.¹⁹ İmparator, Ebu Süfyan'a Hz. Peygamber hakkında bazı sorular sordu. Herakleios, sorduğu sorulara aldığı cevaplardan, Hz. Muhammed'in(s.a.s.) peygamberlik vasıflarını taşıdığı kanaatine vardı. İmparator Dihye'ye, mektubu Hristiyan bir din alimi olan dostu Dagatır'a iletmesini söyledi.²⁰ Mektubu Dagatır'a ulaştıran Dihye, onu İslam'a davet etti. Dagatır İslâmiyet'i kabul etti ve İmparatora yazdığı mektupta, Hz. Muhammed'in(s.a.s.) beklenen peygamber olduğu yönünde görüş bildirdi. Ardından Dagatır, kilisedeki Rumlar'ın yanına çıktı ve onlara gelmesi beklenen peygamberin mektubunun kendisine ulaştığını söyledi ve Müslüman olduğunu ifade etti. Orada bulunan Rumlar, Dagatır'a saldırdılar ve onu orada öldürdüler.

Herakleios, ise Bizans'ın ileri gelenlerini topladı ve onlardan Hz. Peygambere tabi olmalarını istedi. Bunun üzerine onlar bağırıp çağırmaya ve seslerini yükseltmeye

¹⁵ İbn Kesir, İsmail b. Ömer, *El-Bidaye ve'n-Nihaye*, thk. Abdullah bin Abdulmuhsin et-Türki, Riyad 1998, c. XI, s. 217.

¹⁶ İbn Hacer, *El-İsâbe*, c. II, s. 323; Yardım, "Dihye b. Halife", *DİA*, c. 9, s. 294.

¹⁷ İbn Kesir, *El-Bidaye*, c. IV, s. 469-470

¹⁸ Şulul, *Hz. Peygamber Devri Kronolojisi*, s. 755.

¹⁹ Zeynep Şulul, *Hz. Peygamber Tarafından İslam'a Davet İçin Gönderilen Elçiler*, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), *HÜSBE.*, Şanlıurfa 2013, s. 48

²⁰ Ali Öngül, "Dagatır", *DİA*, İstanbul 1993, c. 8, s. 399-400.

başladılar. Herakleios, bu durumu görünce endişelendi ve onların bunu asla kabul etmeyeceklerini anladı. Kendisine de zarar vermelerinden korktu. Onlara, kendilerini dinlerine bağlılıkları konusunda sınıadığını ve gördükleri karşısında mutlu olduğunu söyledi.²¹

İmparator, Dihye'ye iyi davrandı, onu hediyelerle uğurladı.²² Hz. Peygamber'e(s.a.s.) kısa bir de mektup gönderdi.

Hz. Muhammed'in(s.a.s.) Herakleios'a gönderdiği mektubu, öncelikle Caetani olmak üzere, bazı oryantalistler, olayın tarihi ve ayrıntılarıyla ilgili farklı rivayetleri delil göstererek yalanlamaya çalışmışlardır.²³ Buradan hareketle günümüz araştırmacıları da olayın gerçekleşip gerçekleşmediği ile ilgili şüphelerini dile getirmişlerdir.²⁴

Bu eleştirilerin, batılı kaynaklarda böyle bir olayın olduğuna ilişkin bilgi bulunmadığını referans göstermesi, düşündürücü bir durumdur. Buradan hareketle İslami kaynaklara güvenmemek gerektiği gibi bir sonuç mu çıkarılmalıdır. İslam kaynaklarının birçoğunda Hz. Peygamberin Herakleiosa gönderdiği bu mektuptan bahsedilmektedir. Zaten o dönemde yazılmış ve günümüze ulaşan pek fazla Bizans kaynağı da bulunmamaktadır.²⁵ Günümüze ulaşan az sayıda eserin de Hamidullah'ın aktardığı gibi İslam'a davet eden bir mektuptan söz etmemeleri normal ve beklenen bir durumdur.²⁶ İslamiyet evrensel bir dindir ve bütün insanlığa gönderilmiştir. Dolayısıyla farklı milletlere de tebliğin ulaştırılması amacıyla mektup gönderilmiş olması gayet doğal bir durumdur.

Ayrıca İslam Tarihine ilişkin bütün çalışmalarda batılı kaynaklardan referans göstermek gibi bir zorunluluk mu bulunmaktadır. İslami kaynakların birçoğunun aktardığı olayla ilgili tartışmaların yapılması yersiz ve gereksizdir.

²¹ İbn Sa'd, *Tabakat*, c. I, s. 223; İbn Kesir, *El-Bidaye*, c. VI, s. 473-474.

²² Işın Demirkent, "Herakleios", *DİA*, İstanbul 1998, c. 17, s. 212.

²³ İzzet Derveze, *Kur'an'a Göre Hz. Muhammed'in(sav) Hayatı*, çev. Mehmet Yolcu, Yarın Yay., İstanbul 2016, s. 898.

²⁴ Mehmet Azimli, *Siyeri Farklı Okumak*, Ankara Okulu Yay., Ankara 2015, s. 368.

²⁵ Şaban Öz, *Farklı Siyeri Okumak*, Araştırma Yay., Ankara 2015, s. 312.

²⁶ Muhammed Hamidullah, *İslam Peygamberi*, çev. Mehmet Yazgan, Beyan Yay. İstanbul 2004, c.I, s. 292-293

I.2. Hz. Peygamber'in Elçisinin Öldürülmesi ve Mute Savaşı:

Hz. Muhammed(s.a.s.) döneminde Mute, Bizans'a bağlı Suriye Bölgesinin Belka köyü sınırları içerisinde, Lut gölünün güneyinde, Kudüs'e 50 km. mesafede bir yerdir.²⁷

Hz. Peygamber, Hicretin 8. (M.629) yılında Ezd kabilesinin Beni Lihb kolundan Haris b. Umeyr'i Bizans'a bağlı Busra valisine elçi olarak gönderdi. Bizans'ın diğer bir valisi olan Şurahbil b. Amr el-Gassani, kendine bağlı topraklardan geçtiği sırada, Haris'i yakalayarak tutukladı. Onun, Hz. Peygamberin elçisi olduğunu öğrenince de, onu katletti. Peygamber(s.a.s.), öldürülen tek elçisi olan Haris'in haberini alınca, çok üzüldü ve bunun savaş nedeni olduğunu ifade ederek savaş kararı aldı.²⁸

Hz. Peygamberin emri üzerine 3000 kişiden oluşan bir ordu hazırlandı. Hz. Muhammed(s.a.s.), öğle namazını kıldırdıktan sonra ashabını topladı ve orduya Zeyd b. Harise'yi komutan tayin ettiğini bildirdi. Onun yaralanması veya şehit olması durumunda, Cafer b. Ebu Tâlib'in komutan olmasını, onun da benzer bir duruma düşmesi halinde, Abdullah b. Revâha'nın komutan olmasını emretti. Abdullah b. Revaha'da şehit olursa, Müslümanların, içlerinden birini komutan seçmelerini istedi.²⁹ Zeyd b. Harise'ye sancağı vererek, üç bin kişi ile onu Medine dışındaki Seniyyetü'l-Veda denilen yere kadar uğurladı.³⁰ Zeyd b. Harise'ye ve orduya bazı emir ve tavsiyelerde bulundu.³¹

İslam ordusu Haris'in öldürüldüğü yere varmadan Vadi'l-Kura denilen yerde bir süre konakladı. Bu haberi alan Şurahbil b. Amr, kardeşi Sedus'u bir miktar süvari birliğinin başında gözcü olarak gönderdi. Sedus, Vadi'l-Kura'da İslam ordusu ile karşı karşıya geldi. Yapılan mücadelede, Müslümanlar karşısında bozguna uğrayan Sedus'un birlikleri dağıldı ve kendisi de öldürüldü.³²

İslam ordusu, oradan Maan denilen yere doğru hareket etti. Burada sayıları 100.000'den fazla olan Bizans ordusunun kendilerine doğru gelmekte olduğu bilgisine ulaştılar. Bazı kaynaklarda, Behrâ, Vâil, Bekr, Lahm, Cüzâm ve Kayn gibi Hristiyan Arap kabilelerinin bir araya gelmesiyle oluşan ve başlarında Beliy kabilesinden Mâlik

²⁷ Hüseyin Algül, "Mute Savaşı", *DİA*, İstanbul 2006, c. 31, ss. 385-387, s. 385.

²⁸ İbn Sa'd, *Tabakat*, c. II, s. 119.

²⁹ İbn Hişam, *Es-Siret*, c.IV, s. 11-12; Halife b. Hayyat, Ebu Amr eş-Şeybani, *Tarihu Halife b. Hayyat*, thk. Ekrem Ziya el-Umeri, Riyad 1985, s. 86-87; İbnü'l-Esir, İzzüddin Alî b. Muhammed, *El-Kamil fi't-Tarih*, thk. Ebu'l-Fida Abdullah Kadı, Beyrut 1987, c. II, s. 112; Taberi, Muhammed b. Cerir, *Târihu't-Taberî Târihu'r-Rusûl ve'l-Mülûk*, Muhammed Ebu'l-Fazl İbrahim, Kahire 1962, c. III, s. 36.

³⁰ Cevdet Paşa, *Kıyas-ı Enbiya ve Tevarih-i Hulefa*, c. I, s. 262.

³¹ Vakıdi, Muhammed b. Ömer, *Kitabü'l-Meğazî*, Kahire 1964, c. II, s. 758.

³² Cevdet Paşa, *Kıyas-ı Enbiya ve Tevarih-i Hulefa*, c. I, s. 263.

b. Zafile isminde birinin bulunduğu, 100.000 kişilik bir ordunun da onlara katıldığı bilgisi verilmektedir.³³ Bizans ordusu hakkındaki bilgi, Müslümanlara ulaşınca iki gece Maan'da konakladılar. Bu kadar kalabalık olan, Bizans ordusu karşısında ne yapmaları gerektiği konusunda istişarede bulundular. Bazı kimseler, durumu Hz. Peygambere bildirip, yardım göndermesini isteme ya da ne yapmaları gerektiği konusunda talimat vermesini isteme, talebinde bulundular. Fakat Abdullah b. Revaha bu fikre karşı çıktı ve şöyle seslendi: “Ey kavmim, şüphesiz şu an hoşlanmadığınız şey, muhakkak ki şehadeti talep ederek bu yola çıkmanızdır. Biz düşmanlarımıza karşı ne sayı ile ne de kuvvet ile savaşıyoruz. Onlarla ancak Allah'ın, bize ikram ettiği bu din kuvvetiyle mücadele ediyoruz. Haydi yürüyünüz, bu yürüyüşünüzde ancak iki iyilikten biri vardır. Ya galip geleceksiniz ya da şehit olacaksınız.”³⁴

Abdullah b. Revaha'nın bu sözleriyle cesaretlenen Müslümanlar harekete geçti. Meşarîf denilen yere geldiklerinde, Bizans ordusuyla karşılaştılar.³⁵ Müslümanlar savunma savaşı için avantajlı gördükleri Mute'ye kadar ilerlediler. İslam ordusunun sağ kanadını Benî Uzreden Kutbe b. Katade, sol kanadını ise Ensar'dan Ubaye b. Malik³⁶ komuta ediyordu.

Zeyd b. Hârîse sancağı aldı ve iki ordu şiddetli bir şekilde çarpışmaya başladı. Zeyd, düşman mızraklarıyla vücudu delik deşik oluncaya kadar mücadele etti. Nihayetinde, aldığı darbelerle yere düşen Zeyd b. Harise şehit oldu. Şehit düştüğü zaman elli beş yaşında idi. Bunun üzerine sancağı Cafer b. Ebu Tâlib aldı. Düşmanın arasına iyice dalan Cafer, şehadetin kendisine erişeceğini bildiği için, atından atladı ve atının ayaklarını kesti. Sağ eli kesilen Cafer, sancağı diğer eline aldı ve mücadeleye devam etti. Diğer eli de kesilince sancağı iki kolu ile göğsü arasına sıkıştırdı. Aldığı birçok mızrak ve hançer darbesiyle yere yığılan Cafer, şehadete erişti. Vücudunda seksenin üzerinde yara tespit edilmiştir.³⁷ Şehit olduğu zaman otuz üç yaşında idi.

İlk iki komutan şehit olduktan sonra sancağı Abdullah b. Revaha aldı. Bir müddet tereddüt geçiren Abdullah, atından inerek mücadeleye girişti. Şehit oluncaya kadar çarpışmaya devam etti. Oda şehit düşünce sancağı, Ensar'dan Sabit b. Erkam³⁸

³³ Vakıdî, *Meğazî*, c. II, s. 760; İbn Hişam, *Es-Siret*, c. IV, s.13; Taberî, *Târîhu't-Taberî*, c. III, s. 37; İbn Kesir, *El-Bidaye*, c. VI, s. 416

³⁴ İbn Hişam, *Es-Siret*, c. IV, s.13; İbn Kesir, *El-Bidaye*, c. VI, s. 416.

³⁵ Algül, “Mute Savaşı”, s. 386.

³⁶ İbn Hişam'ın belirttiğine göre Ubade b. Malik denilir. İbn Hişam, *Es-Siret*, c. IV, s. 16

³⁷ İbnü'l-Esir, *El-Kamil*, c. II, s. 114

³⁸ Sabit b. Akrem olarak ta zikredilmektedir. İbn Hişam, *Es-Siret*, c. IV, s. 19.

aldı. Sabit Müslümanlara, “içinizden birini komutan tayin edin” diye seslendi. Seni seçtik diye cevap verilince, bu işi yapamayacağını söyledi ve sancağı Halid b. Velid’e uzattı. Halid, ona: “Ben senden bunu alamam, sen hem yaşça benden daha büyüksün hem de Bedir’e katıldın” dedi. Bunun üzerine Sabit, savaş konusunda onun daha bilgili olduğunu ve sancağı ona vermek için aldığını söyleyerek onu, Halid b. Velid’e verdi. Ordunun başına geçen Halid, dağılmakta olan orduyu geri döndürmeye çalıştı. Yanındakilerle birlikte, bir grup düşmanla kıyasıya mücadele etti ve onları bozguna uğrattı. İslam ordusunun sağ kanadının komutanı Kutbe b. Katade, Hristiyan Arapların komutanı Malik b. Zâfile’yi öldürdü.³⁹

Geceleyin savaşa ara verildiği sırada, Halid b. Velid düşmanın psikolojisini bozmak amacıyla bir taktik geliştirdi. Ordunun sağ kanadını sola, sol kanadını sağa, öndekileri arkaya ve arkadaki askerleri de öne aldı. Ertesi sabah, bu değişikliği fark edemeyen Bizans askerleri Müslümanlara yardım geldiğini düşündüler ve cesaretleri kırıldı. Saldırıya geçen İslam ordusu bir müddet Bizans ordusuyla mücadele etti. Onlara önemli ölçüde kayıp verdirdikten sonra geri çekildi. Halid b. Velid, bu hareketiyle, kalabalık olan düşman ordusu karşısında çok fazla kayıp vermeden askerlerini geri çekmeyi başardı. Bizanslılar, Müslümanları takip etmeye cesaret edemediler. Bu savaşta Müslümanlardan on dört⁴⁰ şehit verildi.⁴¹ Düşmanın kaybı hakkında bilgi bulunmamakla birlikte çok sayıda kişinin öldürüldüğü rivayet edilmektedir.⁴²

Mute’de yaşanan olaylar, Hz. Peygamber’e Allah(c.c.) tarafından mucizevi bir şekilde gösterilmiş ve minberde iken savaş meydanında yaşananları ashabına haber vermiştir.⁴³ Bu mucizevi durumla ilgili farklı rivayetlere dayanarak böyle bir anlatımın gerçek olmadığını iddia eden bazı araştırmacılar olmuştur.⁴⁴ Ancak bu rivayeti aktaran kaynakların çokluğu ve bir Peygamberin mucize göstermesinin imkânı düşünülürse, böyle bir mucizenin gerçekleşmediğine dair görüş bildirmek çokta mantıklı görünmemektedir.

Ordu Medine’ye dönerken, Hz. Peygamber ve Müslümanların çoğu onları karşılamak üzere çıktı. Bazıları onların üzerlerine toprak atarak savaştan kaçtıklarını

³⁹ İbn Hişam, *Es-Siret*, c. IV, s. 21 ; İbn Kesir, *El-Bidaye*, c. VI, s. 436.

⁴⁰ Şehit olanların sayısı on beş olarak ta belirtilmiştir. Şulul, *Hz. Peygamber Devri Kronolojisi*, s. 836.

⁴¹ M. Asım Köksal, *Hz. Muhammed ve İslâmiyet-3*, 2. bsk., edt. Ömer Çetinkaya vd., Işık Yay., İstanbul 2008, c. 5-6, s. 655.

⁴² İbn Kesir, *El-Bidaye*, c. VI, s. 434.

⁴³ Vakıdî, *Meğazî*, c. II, s. 761; İbn Hişam, *Es-Siret*, c. IV, s. 19-20; İbnü’l Esir, *El-Kamil*, c. II, s. 115.

⁴⁴ Azimli, *Siyeri Farklı Okumak*, s. 401.

söyleyip kınamaya başladı. Hz. Peygamber(s.a.s.) ise “Hayır, onlar kaçak değildir. Aksine onlar inşaallah hücum eden ileri atılanlardır.” buyurdu. Öncelikle, Hz. Peygamber’in değerlendirmesine ve az bir kayıpla Bizans ordusundan önemli ölçüde zayıf verdirilmesine bakılırsa, İslam ordusu bu savaştan galip olarak ayrılmıştır denilebilir.⁴⁵

I.3. Tebük Seferi ve Bizans’a İkinci Defa Elçi Gönderilmesi:

Tebük, Arabistan’ın kuzeybatısında, Medine ile Suriye ticaret yolu üzerinde Medine’ye 700 km. Suriye’ye 500 km. mesafede bir yerdir. Bizans hâkimiyetinde kalan bu bölgede, Bizans’ın etkisiyle Hristiyanlığı kabul eden, Benî Kelb, Lahm, Amile ve Cüzam gibi Arap kabileleri bulunuyordu.⁴⁶

Tebük, İslâm tarihinde Hz. Peygamber’in Hicretin 9. (M.630) yılında Bizans’a karşı düzenlediği gazve dolayısıyla meşhur olmuştur. Hazırlık esnasında ve gazve sırasında büyük güçlükler ve sıkıntılarla karşılaşıldığı için, bu zaman, Kur’an’da “sâatü’l-usre” (güçlük zamanı) olarak zikredilmiştir.⁴⁷

Bizans İmparatorunun, Hristiyan Arap kabileleri ile birlikte, Müslümanlara karşı bir ordu hazırladığı ile ilgili bazı haberler Medine’ye ulaştı. Hz. Peygamber, Müslümanlara sefer için hazırlık yapılması talimatını verdi. Hz. Muhammed (s.a.s) genellikle sefere çıkacağı yerleri gizli tutardı ancak bu defa hedefin Bizans olduğunu açıkça bildirdi.⁴⁸ Havaaların sıcak olması, hasat mevsimi olması ve yolculuğun uzun olması sebebiyle, bazı kimseler sefere çıkma konusunda isteksiz davrandı. Allah, ayeti kerime ile müminlerin her halükârda savaşa katılmalarını emretti.⁴⁹ Müslümanlar, bu sefere katılmak ve savaş hazırlığına katkıda bulunmak için büyük çaba sarf ettiler. Hz. Ebu Bekir, Hz. Osman, Hz. Ömer ve Abdurrahman b. Avf gibi Müslümanlar ordunun hazırlıkları için yüklü miktarda bağışta bulundular. Münafıklar ise çeşitli bahaneler uydurarak katılmaktan geri durdular. Müslümanları da, havanın sıcak olduğunu, açlık ve susuzluk çekeceklerini ileri sürerek bu seferden alıkoymaya çalıştılar. Bu münafıklardan

⁴⁵ Recep Erkocaaslan, “Müslümanlar ile Hristiyan Bizans İmparatorluğu’nun İlk Karşılaşması: Mu’ta Seriyesi”, *RTEÜİFD*, Rize 2017, c. 6, S. 12, ss. 129-158, s. 151.

⁴⁶ Casim Avcı, “Tebük”, *DİA*, İstanbul 2011, c. 40, s. 227.

⁴⁷ Tevbe, 9/117

⁴⁸ Hakan Öztürk, “Cumhuriyet Dönemi İslâm Tarihi Çalışmalarında Hz. Muhammed Tasavvuru” (Basılmamış Doktora Tezi), *AÜSBE*, Ankara 2011, s. 229.

⁴⁹ Tevbe 9/41

seksen yedi kişi geçerli mazeretleri olmadığı halde Hz. Muhammed'in (s.a.s) yanına gelip, ondan izin istediler.⁵⁰

Bu sefere katılmayı çok isteyip te binekleri olmadığı için katılamayan, Müslümanlardan yedi kişi Hz. Peygambere gelerek binek istediler. Hz. Peygamberin onlara binek temin edememesi üzerine çok üzülerək gözyaşı döktüler. Onlar için, "Kendilerini bindirip savaşa gönderesin diye gönüllü olarak sana geldiklerinde, "Sizi bindirecek bir şey bulamıyorum" dediğin zaman, bu uğurda harcayacakları bir şey bulamadıklarından dolayı üzülüp gözlerinden yaş döke döke geri dönüp gidenlere de bir günah yoktur"⁵¹ mealindeki ayet nazil oldu.

Hazırlıklar tamamlandıktan sonra, Hz. Peygamber, 30.000 kişilik bir ordu ile yola çıktı ve Tebük denilen mevkîye kadar ilerledi. Burada karargâh kurarak on küsur veya yirmi gün kadar bekledi.⁵² İslam ordusu bu süre içerisinde ne Bizans ordusu ne de başka bir orduyla karşılaşmadı. Bizans'ın Medine'ye doğru bir ordu ile harekete geçtiği haberinin doğru olmadığı anlaşıldı.⁵³

Hz. Muhammed, Tebük'te bulunduğu sırada çoğunluğu Hristiyan, bir kısmı da Yahudi olan çevredeki yerleşim yerlerine birlikler gönderdi. İslâmiyet'i kabul etmeleri hususunda, Eyle (Akabe), Ezruh, Cerbâ, Maknâ ve Maan halkına davette bulunuldu. Bu bölgelerin liderleri Hz. Peygamber'in yanına gelerek, İslamiyet'i kabul etmeyeceklerini ancak cizye ödeyeceklerini ve İslam devletinin hakimiyeti altına gireceklerini beyan ettiler. Hz. Muhammed, bu bölgelerin her biri için, onların mallarının ve canlarının güvence altında olduğunu belirten vesikalar yazdırdı.⁵⁴

Hz. Peygamber, Halid b. Velid'i, 400 kişilik süvari birliği ile, Kinde kabilesinin yaşadığı Dumetü'l-Cendel'in yöneticisi Ükeydir b. Abdilmelik'e gönderdi. Halid, Hz. Peygambere onu nasıl bulacağını sorunca "Sen onu yaban öküzü avı yaparken bulacaksın" buyurdu. Halid b. Velid, gerçekten de, Ükeydir'i av yaptığı sırada buldu ve onu esir aldı. Ükeydir'in kardeşi Hassan çarpışma sırasında öldürüldü. Ükeydir'i Hz. Muhammed'e getirdiler. Hz. Peygamber, cizye vermek şartıyla, onunla bir anlaşma yaptı ve canını bağışlayarak memleketine dönmesine müsaade etti.⁵⁵

⁵⁰ İbn Sa'd, *Tabakât*, c. II, s. 151.

⁵¹ Tevbe, 9/92

⁵² Şulul, *Hz. Peygamber Devri Kronolojisi*, s. 938

⁵³ Sarıçam, *Hz. Muhammed ve Evrensel Mesajı*, s. 242.

⁵⁴ İsmail Yiğit, "Tebük Gazvesi", *DİA*, İstanbul 2011, c. 40, s. 229.

⁵⁵ İbn Hişam, *Es-Siret*, c. IV, s. 166-167.; İbnü'l Esir, *El-Kamil*, c. II, s. 152.

Hiz. Muhammed, bu sırada Humus'ta bulunan Bizans İmparatoru Herakleios'a ikinci defa mektup gönderdi ve onu İslamiyet'e davet etti.⁵⁶ Yine Dihye b. Halife ile gönderdiği mektubunda Hiz. Peygamber şöyle buyuruyordu:

“Allah'ın elçisi Muhammed'den Rumların Efendisine:

Seni İslam'a girmeye dâvet ediyorum. Şayet İslam'a gidersen Müslümanların sahip olduğu haklar senin olur, onların vazife ve mükellefiyetleri ile bağılı olursun. Eğer İslâm'a girmeyeceksen bu halde cizye ödersin. Gerçekten de şanı yüce olan Allah şöyle diyor: “Kendilerine Mukaddes Kitap verilenlerden Allah'a ve Ahiret gününe iman etmeyen, Allah'ın ve Resulünün haram ettiği şeyi haram etmeyen ve hak dini kendisine din edinmeyen kimselerle, kendileri boyunlarını bükmüş olarak size cizye ödeyinceye kadar savaşınız.”⁵⁷ Aksine, onların İslâm dinine girmeleri yahut cizye ödemeleri hususunda sen artık tebaan ile İslâm arasına girme!”⁵⁸

Bu mektup kendisine ulaşınca Herakleios, Rumlar'ın büyüklerini toplayarak “Peygamber olduğunu söyleyen zat, sizi şu üç şeyden birini tercih etmeniz konusunda serbest bıraktı; “ya onun dinine tâbi olacaksınız ya cizye ödeyip yurdunuzda bulunduğunuz hal üzere kalmayı kabul edeceksiniz, ya da onunla savaşmak üzere karşılaşacaksınız” dedi. Onlar da, “Ne atalarımızın dinini terk eder onun dinine gireriz, ne de ona cizye veririz, onunla savaşırız.” dediler.⁵⁹

Bunun üzerine Herakleios Arap dilini iyi bilen Tenuhlar'dan bir elçi ile Hiz. Peygambere bir mektup, bir miktar da altın gönderdi. Elçiye, onun tavır, davranış ve konuşmalarına iyi dikkat etmesi konusunda tembihte bulundu. Herakleios, mektubunda Hiz. Muhammed'in(s.a.s.) İncil'de Hiz. İsa tarafından müjdelenen peygamber olduğuna inandığını belirtiyordu. Rumları iman etmeye davet ettiğini, ancak onların bunu kabul etmediklerini bildiriyordu. Hiz. Peygamber, Herakleios'un mektubu hakkında “Allah'ın düşmanı yalan söylüyor, henüz Hristiyanlıktan vazgeçmiş değil” buyurdu. Gönderdiği altınları ise sahabe arasında paylaştırdı.⁶⁰ Hiz. Peygamber, Tenuh'lu elçiye “Sen bir elçisin. Sana bağışlayacak bir şeyimiz olsaydı onu sana bağışlardık ancak biz bir

⁵⁶ İbn Kesir, *El-Bidaye*, c. VII, s. 174; Hamidullah, *İslam Peygamberi*, c. I, s. 285; Köksal, *Hiz. Muhammed ve İslâmiyet-3*, c. 7-8, s. 316; Şulul, *Hiz. Peygamber Devri Kronolojisi*, s. 940; Yiğit, “Tebük Gazvesi”, c. 40, s. 229-230.

⁵⁷ Tevbe, 9/29

⁵⁸ Sıddık Ünal-Hakan Öztürk, “Hiz. Muhammed'in Hristiyanlarla Yapmış Olduğu Diplomatik Münasebetlerin Evrensel Boyutu,” *FÜİFD*, Elazığ 2007, S. 12:2, ss. 11-31, s. 19.

⁵⁹ İbn Kesir, *El-Bidaye*, c. VII, s. 174-175; Hamidullah, *İslam Peygamberi*, c. I, s. 285; Köksal, *Hiz. Muhammed ve İslâmiyet-3*, c. 7-8, s. 317.

⁶⁰ Hamidullah, *İslam Peygamberi*, c. I, s. 285; Şulul, *Hiz. Peygamber Devri Kronolojisi*, s. 940.

seferdeyiz” buyurdu. Bunun üzerine Hz. Osman, ona hediyesini ben vereyim dedi ve elçiye değerli bir elbise hediye etti.⁶¹

Hz. Muhammed, Şam’a doğru ilerlenip ilerlenmemesi konusunda sahabenin görüşüne başvurdu. Onların görüşünün de bu yönde olması üzerine, daha ileriye gitmenin faydasız olacağı kanaatine vardı ve ordusuna dönüş emri verdi. Dönemin en güçlü devletlerinden biri olan Bizans İmparatorluğuna karşı çıkılan bu sefer, herhangi bir çarpışma olmasa bile askerî ve siyasî bakımdan büyük bir zafer sayılır. Bu sefer, ilerleyen dönemlerde hızla gerçekleşecek olan fetih hareketlerine ve dolayısıyla İslam devletinin büyümesi ve gelişmesine önemli bir katkı sağlamıştır.

İslam Devleti ile Bizans arasındaki ilişkiler başlangıçta sempatik bir hava içerisinde başlamıştır.⁶² Ancak, Mute savaşına da sebep olan Hz. Peygamberin elçisinin öldürülmesi olayı uzun yıllar sürecektir bir mücadeleye dönüşmüştür. Neticesinde gelişen olaylarla birlikte ilişkiler çok ciddi yaralar almış ve sonuçları da günümüz Hristiyan dünyası ve Müslümanlar arasındaki münasebetlere kadar yansımıştır.⁶³

⁶¹ Özgül Şahin, “Sebep ve Sonuçlarıyla Tebuk Gazvesi” (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), SÜSBE, Konya 2006, s. 59-60.

⁶² Hamidullah, *İslam Peygamberi*, c. I, s. 288.

⁶³ Ünalın-Öztürk, “Hz. Muhammed'in Hristiyanlarla Yapmış Olduğu Diplomatik Münasebetlerin Evrensel Boyutu,” *FÜİFD*, s. 13-14

BİRİNCİ BÖLÜM

1. HZ. EBU BEKİR VE HZ. ÖMER DÖNEMİNDEKİ MÜNASEBETLER

Bu dönem, Müslümanların Arap Yarımadası dışında hızla fetihler gerçekleştirdiği ve İslam devletinin topraklarını genişlettiği dönemdir. Bu fetihlerle elde edilen bölgelerde Müslümanlar çeşitli din ve milletlere mensup farklı kültürlerle sahip topluluklarla karşılaşmış, onlarla iletişime geçmiştir. Bizans İmparatorluğu ile gerçekleştirdikleri münasebetlerde Hristiyan Rumları, Arapları ve diğer ırklara mensup dini ve kültürel toplulukları tanıma fırsatı bulmuşlardır.

1.1. Hz. Ebu Bekir Dönemi

Hz. Peygamber'in vefatıyla Müslümanlar için yeni bir dönem başladı. Medine'de Hz. Muhammed'in vefatının ardından, sahabenin ileri gelenleri, yaşanan büyük üzüntüye rağmen, İslâm devletinin yönetimi konusunu ele almak için toplandılar. Yapılan müzakereler sonucunda, Ensar ve Muhacirler ortak bir isim üzerinde uzlaşarak İslam devletinin halifesini seçtiler. İslâm devletinin idaresine, Hicretin 11. Yılı Rebiülevvel ayının 12'sinde Pazartesi günü, (M. 8 Haziran 632) Mekke'de, hicret sırasında ve Medine'de, Hz. Peygamberin en yakınında yer alan, Hz. Ebu Bekir, Hz. Ömer'in teklifiyle getirildi.⁶⁴

1.1.1. Üsâme b. Zeyd Ordusu

Hz. Muhammed, Hicretin 11.(M.632) yılı Safer ayında Mute Savaşının gerçekleştiği, Suriye'nin Belka bölgesine gönderilmek üzere bir ordu hazırlanması için talimat verdi. Ordu komutanı olarak ise, Mute Savaşında şehit düşen Zeyd b. Harise'nin oğlu, Üsâme'yi görevlendirdi.

1.1.1.1. Üsâme b. Zeyd

Üsâme, Hz. Peygamber'in azatlı kölesi Zeyd b. Harise'nin oğludur. Annesi ise Hz. Muhammed'in(s.a.s.) dadısı Ümmü Eymen'dir. Hicretten 8 yıl önce Mekke'de doğmuştur. Hz. Peygamber Üsâme'yi çok severdi. Küçüklüğünde bir dizine Hasan'ı bir dizine de onu oturtur ve "Allah'ım, ben bunları seviyorum, sen de sev" diye dua

⁶⁴ İbn Sa'd, *Tabakât*, c. III, s. 169.

ederdi.⁶⁵ Hz. Peygamber, yaşı küçük olduğu için, Üsame'nin Uhud Savaşına katılmasına izin vermemiştir. Hendek Savaşına katılmasına ise çok istediği için, müsaade etmiştir. Daha on sekiz yaşına gelmeden, Mute Savaşında babasının komuta ettiği orduya katılmıştır. Üsame, yirmi yaşında iken Hz. Peygamber vefat etmiştir. İbn Hacer, İbn Ebi Hayseme'den aktardığı rivayete göre o sırada yirmi sekiz yaşında olduğunu bildirmiştir.⁶⁶ Üsame, Hz. Osman'ın şehit edilmesi sonrasındaki olaylardan, ölünceye kadar uzak durmuştur. Şam taraflarında Mizze denilen yerde bir süre ikamet etmiştir. Daha sonra Vâdilkurâ'ya ve Medine'ye yerleşmiştir. Muaviye b. Ebu Sufyan'ın halifeliliği zamanında Hicretin 54. yılında Cüruf'te vefat etmiştir.⁶⁷

Hz. Ebu Bekir ve Hz. Ömer gibi önde gelen sahabilerin bulunduğu bir orduya Üsame b. Zeyd'in komuta etmesini, bazı kimseler eleştirmeye başladılar. Bunun üzerine Hz. Muhammed(s.a.s.) onlara:

“Bazıları Üsame b. Zeyd'in komutanlığına karşı çıkıyorlar. Bunu daha önce onun babasının komutanlığı içinde yapmışlardı. Onun babası gerçekten nasıl emirliğe layık ve insanların bana en sevimlilerinden idiyse, onun oğlu da layıktır ve insanların bana en sevimlilerindendir. O halde onun hakkında özen gösterin; zira o sizin en hayırlılarınızdandır.”⁶⁸ buyurarak karşı çıkışları engellemiştir.

Üsame b. Zeyd, Medine'nin dışında Cüruf denilen yerde karargâhını kurdu. Sefere çıkmak için yapılan hazırlıklar iki gün sürdü. Hazırlıklar tamamlandı sefere çıkılmak üzere iken, Hz. Muhammed'in (s.a.s.) durumunun ağırlaştığı haberi ulaşınca ordu Cüruf'ta kalmaya devam etti. Hz. Peygamberin vefatı üzerine ise ordu, Medine'ye geri döndü. Mute Savaşı'nda şehid olanların intikamının alınması için⁶⁹ Hz. Peygamber'in hazırladığı bu ordu onun rahatsızlığı ve vefatı nedeniyle yola çıkamadı.

1.1.1.2. Hz. Ebu Bekir'in Orduyu Göndermesi

Hz. Ebu Bekir, halife seçildikten sonra öncelikle, Üsame b. Zeyd komutasındaki orduyu, sefere çıkarmaya karar verdi.⁷⁰ Ancak Hz. Peygamber'in vefat etmesiyle, Arap

⁶⁵ Mehmet Salih Arı, “Üsame b. Zeyd”, *DİA*, c. 42, İstanbul 2012, s. 361.

⁶⁶ İbn Hacer, *El-İsâbe*, c. I, s. 202.

⁶⁷ İbn Sa'd, *Tabakât*, c. IV, s. 66.

⁶⁸ İbn Sa'd, *Tabakât*, c. IV, s. 60-61; Ali Muhammed Sallabi, *Hz. Ebu Bekir(r.a.) Hayatı, Şahsiyeti ve Dönemi*, çev. Şerafettin Şenaslan, Ravza Yayınları, İstanbul 2016, s. 220.

⁶⁹ Kandehlevi, Muhammed Yusuf, *Hayatü's-Sahabe*, terc. Sıtkı Güllü, Divan Yay., İstanbul 2005, c. I, s. 371; Şulul, *Hz. Peygamber Devri Kronolojisi*, s. 1029 ; Mustafa Fayda, “Hz. Ebu Bekir”, *DİA*, c. 10, İstanbul 1994, s. 103.

⁷⁰ Celâleddin es-Suyuti, *Tarihü'l-Hulefa*, terc. Abdullah Gündüz, Asalet Yay., İstanbul 2018, s. 96.

Yarımadasının çeşitli bölgelerinde ridde (dinden dönme) olayları baş göstermişti. Ordunun gitmesiyle Medine’de güvenliğin sağlanamayacağını ileri süren bazı kimseler, Hz. Ebu Bekir’in bu kararından vaz geçmesini istediler. Konuyu istişare etmek için, aralarında Hz. Ömer’in de bulunduğu sahabenin birçoğunun katıldığı bir toplantı düzenlendi. Hz. Ömer, halifenin ve Hz. Peygamberin ailesinin, dinden dönenlere karşı savunmasız kalacakları endişesini dile getirdi. Hz. Ebu Bekir, Hz. Ömer ve sahabenin ileri gelenlerinin, ordunun ayrılmaması yönündeki tekliflerini reddetti ve onlara: “Nefsim elinde olan Allah’a yemin ederim ki, eğer vahşi hayvanların beni kapıp götüreceklerini bilsem, yine de Peygamberin emrettiği şekilde Üsame Ordusu’nu kesinlikle yola çıkartırım. Tek başıma kalsam bile bunu yerine getiririm.”⁷¹ diyerek karşı çıktı.

Ensardan bazı kimseler de, Üsame’nin genç ve tecrübesiz olduğunu daha tecrübeli ve yaşlı birini ordunun başına görevlendirmesi gerektiğini halifeye söylemesi için, Hz. Ömer’le konuştular. Hz. Ömer, onların bu görüşlerini iletmek üzere halifenin yanına vardı. Ensar’ın bu taleplerini halifeye bildirince Hz. Ebu Bekir ona: “Onu bu göreve Allah Rasulü(s.a.s.) getirmiştir. Ey Ömer! sen onun görevlendirdiği bir kişiyi görevden almamı mı benden istiyorsun” diyerek itirazları reddetti.⁷²

Hz. Ebu Bekir, Hicretin 11.(M.32) yılında, Rebiülevvel ayının 1. günü 700⁷³ kişiden oluşan orduya hareket emri verdi. Halife, Üsame b. Zeyd’e: “Ben seni, dininin gereklerini, emanetini ve sana emredileni, tamamlaman için Allah’a emanet ediyorum. Ben, Hz. Muhammed’in(s.a.s.) sana tavsiyelerini işittim. Onun emirlerini yerine getir. Ben sana başka bir şey emredecek veya seni emrolunduğun şeyden alıkoyacak değilim. Ben sadece Allah Rasülü’nün(s.a.s.) emirlerini yerine getirenlerden biriyim” dedi.⁷⁴

Hz. Ebu Bekir, ordu ile birlikte bir süre yürüdü. Abdurrahman b. Avf kendisine binmesi için bir at getirdi ancak o bunu kabul etmedi.⁷⁵ Üsame ve diğerleri ise atlarına binmiş olarak yola çıktılar. Üsame, ona: “Ey Rasulullah’ın halifesi ya sen atına bin ya da ben de ineyim” dedi. Hz. Ebu Bekir ise: “Vallahi ne sen ineceksin ne de ben

⁷¹ İbnü’l-Esir, *El-Kamil*, c. II, s. 199; Zehebî, Ahmed b. Osman, *Tarihu’l-İslam*, thk. Ömer Abdüsselam Tedmürî, Beyrut 2004, c. III, s. 20; Adem Apak, *Ana Hatlarıyla İslam Tarihi(Hulefa-i Raşidin Dönemi)*, Ensar Neşr., İstanbul 2016, s. 47.

⁷² Taberî, Muhammed b. Cerir, *Tarih-i Taberî*, terc. M. Faruk Gürtunca, Sağlam Yay., İstanbul 2007, c. III, s. 341 ; Sallabi, *Hz. Ebu Bekir*, s. 226.

⁷³ İbn Kesir, *El-Bidaye*, c. IX, s. 423; Kandehlevî, 700 sayısı ile ilgili rivayeti aktarmakla birlikte başka bir rivayette 3000 sayısının geçtiğini zikretmiş ve doğru olanın bu olduğunu beyan etmiştir. *Hayatü’s-Sahabe*, c. I, s. 377.

⁷⁴ Şulul, *Hz. Peygamber Devri Kronolojisi*, s. 1056.

⁷⁵ Taberî, *Tarih-i Taberî*, c. III, s. 341.

bineceğim. Allah yolunda ayaklarımın tozlanması benim için kötü bir şey değildir” diyerek karşılık verdi.⁷⁶ Halife, Üsame’den, Medine’de kendine yardımcı olarak bırakması için, Hz. Ömer adına izin istedi. Üsame halifenin bu isteği üzerine, Hz. Ömer’e kalması için izin verdi.⁷⁷ Halifenin, komutan olarak Üsame’den izin istemesi, onun komutan olmasını tartışanlara bir ders niteliğindeydi.

Hz. Ebu Bekir, son olarak orduyu uğurlarken onlara yöneldi ve: “Ey insanlar sizlere bazı tavsiyelerde bulunacağım bunlara uyunuz. Hainlik etmeyiniz. Verdiğiniz sözlerde durunuz. Ganimetlerden çalmayınız. Savaşta öldürülmüş olanların, ağız, burun ve kulak gibi organlarını kesmeyiniz. Çocukları, yaşlıları ve kadınları da öldürmeyiniz. Meyve veren hiçbir ağacı kesmeyiniz. Yemek maksadı dışında, koyun, sığır veya deve kesmeyiniz. Kendilerini mabetlere kapatmış dünyadan el-etek çekmiş birtakım kimselere rastlayacaksınız o hal üzere iken onlara dokunmayınız. Kafalarının ortasını tıraş ettirmiş kenarlarını bırakmış kimseler göreceksiniz. Onların başlarını kılıçlarınızla vurunuz. Haydi Allah'ın yardımıyla yola çıkınız.”⁷⁸ talimatlarıyla dünyada eşine az rastlanır bir savaş hukuku gözler önüne sermiştir.

Ordu, Suriye taraflarında bulunan Kudaa, Cüheyne ve diğer kabilelerin yurtlarına kadar gitti. Oradan Akabe körfezinin doğu kesimlerine doğru ilerledi ve Vadilkura’ya ulaştı. Ardından Übna’ya doğru yola çıktı. Oraya gönderilen gözcü Übna ahalisinin herhangi bir savaş hazırlığı yapmadığı haberini Üsame b. Zeyd’e getirince, Üsame ordu’yu savaş düzenine geçirdi. Ansızın yapılan baskın üzerine onların bazılarını öldürdüler ve bazılarını ise esir aldılar. Babasının katillerini öldürdü ve birçok ganimet elde etti.⁷⁹

Bizans İmparatoru Herakleios’a, Hz. Peygamber’in vefatı ve Üsame b. Zeyd ordusunun Bizans topraklarına geldiği haberi, aynı anda ulaştı. Bizanslılar: Hem bunların efendileri öldü hem de bizim topraklarımıza baskın yapıyorlar” diyerek şaşkınlıklarını dile getirdiler.⁸⁰

⁷⁶ İbn Kesir, *El-Bidaye*, c. IX, s. 424.

⁷⁷ Sallabi, *Hz. Ebu Bekir*, s. 226.

⁷⁸ İbnü’l Esir, *El-Kamil*, c. II, s. 200 ; Sallabi, *Hz. Ebu Bekir*, s. 226 ; Arı, “Üsame b. Zeyd”, *DİA*, c. 42, s. 362.

⁷⁹ İbn Sa’d, *Tabakât*, c. II, s. 171-172.

⁸⁰ İbn Sa’d, *Tabakât*, c. IV, s. 62 ; Sallabi, *Hz. Ebu Bekir*, s. 227.

Üsame b. Zeyd ordusunu gören ve Medine'ye karşı harekete geçmeyi düşünen bazı Arap kabileleri ise, İslam devletinin gücü olmasaydı böyle bir ordu çıkaramazlardı, düşüncesiyle yapmayı arzu ettikleri şeyden vazgeçtiler.⁸¹

Bu seferde, İslam ordusu herhangi bir kayıp vermedi. Ordu, görevini tamamladıktan sonra Medine'ye doğru harekete geçti. Üsame b. Zeyd ordusu 40⁸² veya 70⁸³ gün süren bu seferden sonra Medine'ye döndü. Halife Hz. Ebu Bekir ve Müslümanlar büyük bir sevinçle onları karşıladılar.⁸⁴

Hz. Ebu Bekir'in, bütün itirazlara rağmen bu sefere çıkılması konusundaki kararlılığı, İslam devletinin ridde olayları sebebiyle, içinde bulunduğu güçlükleri bertaraf etmesine de katkı sağlamıştır. Onun "Sıddık" ünvanı almasına da sebep olan, Hz. Muhammed'e(s.a.s.) bağlılığı, burada sergilediği kararlılıkla bir kez daha görülmüş oldu. Bazı araştırmacıların iddia ettiği gibi, ekonomik⁸⁵ ve siyasi çıkarlar elde etmek gibi bir amacının olduğu düşünülemez.⁸⁶ Yukarıda anlatılan olayda görüldüğü üzere, bir halife olarak, Hz. Ömer için izin istemesi, ordunun faaliyetleri için Hz. Peygamber'in verdiği talimatlara ek olarak Üsame b. Zeyd'e herhangi bir talimat vermemesi ve bütün itirazlara rağmen komutan değişikliği yapmaması, Hz. Peygamber'in emrine itaatten başka bir amacının olmadığını açıkça göstermektedir.

1.1.2. Firad Savaşı

Halid b. Velid, Irak'ın birçok yerindeki fetihleri tamamladıktan sonra Hicretin 12. yılı Zilkade ayında, Şam, Irak ve Arap yarımadası sınırlarının kesiştiği, Firad denilen yere gitti. İran bölgesinde yapmayı planladığı fetihler sırasında arkadan gelebilecek saldırıları engellemek için orada güvenli bir bölge oluşturmak istiyordu.⁸⁷

Bizanslılar, Halid'in oraya geldiği ve topraklarına yakın bir bölgeye yerleştiği haberini alınca harekete geçtiler. Tağlib, İyad, Temr gibi Arap kabilelerinden ve Fars birliklerinden yardım istediler. Rumlar, Farslılardan ve Arap kabilelerinden de topladıkları askerlerle birlikte oluşturdukları büyük bir orduyla Halid b. Velid'in üzerine yürüdüler.⁸⁸ Fırat nehrinin kıyısına kadar geldiler. Fırat nehrinin kenarında çok şiddetli

⁸¹ İbnü'l Esir, *El-Kamil*, c. II, s. 200 ; Kandehlevi, *Hayatü's-Sahabe*, c. I, s. 377.

⁸² Halife b. Hayyat, *Tarih*, s. 101; Taberi, *Tarih-i Taberi*, c. III, s. 342 ; İbnü'l Esir, *El-Kamil*, c. II, s. 200.

⁸³ İbnü'l Esir, *El-Kamil*, c. II, s. 200 ; Hamidullah, *İslam Peygamberi*, c. I, s. 288.

⁸⁴ Arı, "Üsame b. Zeyd", *DİA*, c. 42, s. 362.

⁸⁵ Hitti, Philip K., *Siyasi Ve Kültürel İslam Tarihi*, çev. Salih Tuğ, İstanbul 1989, c. I, s.219.

⁸⁶ Marshall G. S. Hodgson, *İslam'ın Serüveni*, terc. Metin Karabaşoğlu vd., İstanbul 1995, c. I, s. 141.

⁸⁷ Sallabi, *Hz. Ebu Bekir*, s. 392.

⁸⁸ Julius Wellhausen, *İslamın En Eski Tarihine Giriş*, çev. Fikret Işıltan, İÜEF Yay., İstanbul 1960, s. 40.

bir çarpışma yaşandı. İslam orduları, kalabalık Bizans ordusunu büyük bir hezime uğrattı. Kaçmaya başlayan düşman ordusunu kovalamaya başladılar. Müslümanlar, bu savaşta yaklaşık 100.000 düşman askerini öldürdüler.⁸⁹ Halid, bu savaştan sonra on gün kadar daha Fırad'da kaldı. Sonra orduya Hire'ye dönülmesi emrini verdi. Zilkade ayının bitimine beş gün kala Hire'ye dönüldü. Ancak kendisi, artçı kuvvetlerle dönme izlenimi vererek birkaç arkadaşıyla birlikte Mekke'ye yöneldi ve Halifeden habersiz bir şekilde Hacca gitti. Hac görevini yerine getirdikten sonra Halid b. Velid Hire'ye tekrar geri döndü.⁹⁰

Bu savaş diğer savaşlar kadar kaynaklarda yer bulmamasına rağmen Müslümanlar açısından tarihin dönüm noktası sayılabilecek savaşlardan biridir. Bu savaşta sadece Bizans değil İslam düşmanlarının hepsi yenilgiye uğramış ve güçleri kırılmıştır. Özellikle Farslıların bir daha Müslümanlara karşı koyabilecek ümitleri kalmamıştır.⁹¹ Bundan sonra Halid b. Velid, tamamen Bizans üzerine yönelmiş, onlarla mücadele etmeye devam etmiştir.

1.1.3. Hz. Ebu Bekir'in Herakleios'a Gönderdiği Elçilik Heyeti

Halifeliğinin ilk yıllarında Hz. Ebu Bekir, Bizans'a karşı barışçıl bir politika izlemek istemiştir. Ridde olayları bastırıldıktan sonra, Ubade b. Samit, Hişam b. As, ve Nu'aym b. Abdullah'tan oluşan bir elçilik heyetini, Bizans İmparatorunu İslamiyet'e davet etmek amacıyla, Herakleios'a göndermiştir.⁹² Muhammed Hamidullah, bu olayın muhtemelen 633 yıllarında gerçekleşmiş olabileceğini rivayet etmektedir.⁹³ Zehebi konuyla ilgili uzunca anlatımların bulunduğu birkaç rivayet zikretmektedir. Bu rivayetlerin bazılarında abartılı ve efsanevi unsurlara genişçe yer verilmiştir. Bu konuyla ilgili rivayetlerden, efsanevi unsurların çok fazla yer almadığı bir kısmı şu şekildedir;

Ubade b. Samit(r.a.) şöyle haber verdi: "Ebu Bekir(r.a.) İslam'a davet etmemiz için beni ve sahabelerden bazı kimseleri Rum kralına gönderdi. Bineklerimizle yola çıktık ve Dımeşk şehrine kadar ulaştık. O zamanlarda Şam bölgesini, Herakleios adına, Cebele

⁸⁹ İbn Kesir, *El-Bidaye*, c. IX, s. 535 ; İbnü'l Esir, *El-Kamil*, c. II, s. 250.

⁹⁰ İbn Kesir, *El-Bidaye*, c. IX, s. 535 ; İbnü'l Esir, *El-Kamil*, c. II, s. 250. Sallabi, *Hz. Ebu Bekir(r.a.)*, s. 88.

⁹¹ Sallabi, *Hz. Ebu Bekir*, s. 393.

⁹² Casim Avcı, *İslam-Bizans İlişkileri*, Türk Tarih Kurumu Yay., Ankara 2015, s. 54-55.

⁹³ Muhammed Hamidullah, "İmparator Heraklius'un Yanında Halife Ebu Bekir'in Bir Elçisi ve Bizansın Kaderiyle ilgili Kehanet Kitabı", çev. Talat Sakallı, *SDÜİFD.*, Yıl: 2007/1, Sayı:18, Isparta 2007, ss. 139-154.

b. Heysem isimli bir emir yönetiyordu. Yanına girmek için izin istedik. Bize izin verilince içeriye girdik ve bir yerde durduk. Cebele çevresinde papazlar bulunduğu halde tahtında oturuyordu. Bize bir elçi vasıtasıyla ne istediğimizi sordurdu. Biz de: "Vallahi biz asla bir elçiyle konuşmayız." dedik. Elçi gidip bu isteğimizi ona bildirdi. Cebele oturduğu tahttan inerek diğer tarafta bulunan bir koltuğa oturdu ve bizim huzuruna girmemize izin verdi. Onun yanına girince yanına yaklaşp onu Allah'a ve İslam dinine davet ettik. Ancak o bu hayırlı davete katılmadı. Üzerinde kapkara bir elbise vardı. Ona "Bu râhib elbisesi de ne?" diye sorduk. O da cevaben, "Ben onu nezir için giydim. Sizi ülkemden çıkarmadan bunu sırtımdan çıkarmayacağıma nezrettim." dedi. Biz de "Yavaş ol acele etme! Yani sen şimdi bizi şu meclisinden mi kovuyorsun? Vallahi biz burayı da alacağız, İmparatorun ülkesini de alacağız. Bunu bize Peygamberimiz haber verdi." dedik. O da "Öyleyse siz es Semra (gece uyumayanlar) topluluğusunuz" dedi. Biz, "Es Semra da nedir?" diye sorunca, "Siz, onlar olamazsınız." dedi. Biz, "Onlar kim?" diye tekrar sorduk, "Geceyi ibadetle geçirip gündüz de oruçlu olanlardır." dedi. Biz de, "Vallahi biz gündüz oruç tutar, geceleyin ibadet ederiz" dedik. "Peki ya namazı nasıl kılarırsınız?" diye sorunca, onu da anlattık.

O bize başka şeyler de sordu, biz de cevap verdik. Allah bilir ya, adamın yüzünü bir siyahlık kapladı. Sanki kara bir çul gibi oldu. Bizi azarlayıp, "Haydi kalkın!" dedi. Biz de dışarı çıktık. Cebele, Rum İmparatoruna bizi götürmesi için, bizimle birlikte bir kılavuz gönderdi ve yola koyulduk.⁹⁴

Rivayetin devamında, İmparatorla görüşmek üzere Konstantiniyye şehrine varıldığından ve Herakleios'un onları kabul ettiğinden bahsedilir. Herakleios, elçilere İslamiyet hakkında sorular sorar ve bilgi edinir. Ancak rivayetin bundan sonraki kısmında, İmparatorun elçilere, bazı peygamberlerin ve Hz. Peygamber'in resmini gösterdiği ve diğer peygamberlerin hayatı hakkında bilgi verdiği ile ilgili ve buna benzer efsanevi unsurlar geniş yer tutmaktadır.⁹⁵

Bizans kaynakları, Hz. Peygamber'in Herakleios'a gönderdiği elçi olayından bahsetmediği gibi, aynı şekilde bu elçilik heyetinden de bahsetmemiştir. Hamidullah'ın ifade ettiği gibi, her ne kadar efsanevi unsurlar karışmış olsa bile, Bizanslı tarihçilerin bilmediği bir elçilik heyeti gerçekten gönderilmiş⁹⁶ olmalıdır. Bu olayda da Hz. Ebu

⁹⁴ Zehebi, *Tarihu'l-İslam*, c. II, s. 533-534.

⁹⁵ Zehebi, *Tarihu'l-İslam*, c. II, s. 535-536.

⁹⁶ Hamidullah, "İmparator Heraklius'un Yanında Halife Ebu Bekir'in Bir Elçisi ve Bizansın Kaderiyle ilgili Kehanet Kitabı". s. 150.

Bekir'in her yaptığı işte olduğu gibi Hz. Peygamber'in uygulamalarını takip ettiği görülmektedir. Keza, Hz. Peygamber'de öncelikle Herakleios'u ve diğerlerini İslam'a davet etmişti. Hz. Peygamberin davetinde olduğu gibi, Herakleios, kendisine yapılan bu davet neticesinde de İslamiyet'e girmeyi kabul etmemiştir. Bunun üzerine, Halife Hz. Ebu Bekir ise Hz. Peygamber döneminde başlamış olan Bizans'a karşı mücadeleye devam etmeye karar vermiştir.

1.1.4. Hz. Ebu Bekir'in Orduları Suriye Bölgesine Göndermesi

Hz. Ebu Bekir, Hicretin 12.(M.633) yılındaki hac görevinden geri döndü. Suriye bölgesinin fethi için bir ordu hazırlamaya karar verdi. Hz. Ömer, Hz. Osman, Hz. Ali, Talha b. Ubeydullah, Zübeyr b. Avvam, Abdurrahman b. Avf, Sa'd b. Ebî Vakkâs, Ebû Ubeyde ve Müslümanların önde gelenlerinden başka sahabilerin de bulunduğu bazı kimseleri, bu konuyu istişare etmek üzere bir toplantıya çağırdı. Bu toplantıda önce Hz. Ömer, sonra Abdurrahman b. Avf ve Hz. Osman, Hz. Ebu Bekir'in düşüncesine destek verdiklerini bildiren birer konuşma yaptılar. Hz. Ali ise herhangi bir görüş beyan etmedi. Hz. Ebu Bekir ona; "Sen ne diyorsun Ya Ali" diye sordu. Hz. Ali ise; "Seni mübarek ve hayırlı bir iş üzerinde görüyorum. Onların üzerine kendin de gitsen başka birini de göndersen Allah sana yardım edecektir" diye cevap verdi.⁹⁷

Hz. Ebu Bekir, yapılan bu görüşmelerde gerekli desteği almıştı. Mekke, Taif, Yemen, Necid ve Hicaz bölgelerindeki Müslümanlara birer mektup göndererek onları cihada davet etti. Çeşitli bölgelerden birçok Müslüman, savaşa iştirak etmek üzere Medine çevresinde toplandı. Hz. Ebu Bekir, her birinde üçer bin kişi bulunan üç⁹⁸ bazı rivayetlere göre dört⁹⁹ ordu tanzim etti. Bu orduların kumandanlığına Amr b. el-As, Yezid b. Ebu Süfyan, Şürahbil b. Hasene, Ebu Ubeyde b. Cerrah¹⁰⁰(dördüncü ordu rivayetine göre) tayin edildi.¹⁰¹ Halife, orduları yola çıkarmadan önce komutanlara şöyle emir verdi: "Şayet düşmanla müşterek çarpışacak olursanız Ebu Ubeyde b. Cerrah

⁹⁷ Sallabi, *Hz. Ebu Bekir*, s. 406.

⁹⁸ Mustafa Fayda, *Hulefa-yı Raşidin Devri*, Kubbealtı Yay. İstanbul 2018, s. 204.

⁹⁹ Sallabi, *Hz. Ebu Bekir*, s. 410. ; Apak, *Ana Hatlarıyla İslam Tarihi (Hulefa-i Raşidin Dönemi)*, s. 79.

¹⁰⁰ Belazuri, *Hz. Ebu Bekir'in*, Ebu Ubeyde'ye de komutanlık vermek istediğini ancak onun başışlanmayı dileyip bu görevi kabul etmediğini bildirmektedir. Belazuri, Ahmed b. Yahyâ, *Fütuhu'l-Büldan*, thk. Abdullah Enis et-Tübbâ- Ömer Enis et-Tübbâ, Beyrut 1987, s. 149.

¹⁰¹ İbnü'l Esir, *El-Kamil*, c. II, s. 255 ; Zehebi, *Tarihu'l-İslam*, c. III, s. 81; Sallabi, *Hz. Ebu Bekir*, s. 410.

üzerinize komutandır. O sırada bulunmazsa Yezid b. Ebu Süfyan onun yerine geçecektir.”¹⁰²

Hiz. Ebu Bekir, Amr b. el-As’a, Eyle üzerinden Filistine, Yezid b. Ebu Süfyan’a Şam’a (Dimeşk), Ebu Ubeyde b. Cerrah’a Humus’a, Şurahbil b. Hasene’ye ise Ürdün’e gitmeleri talimatını verdi. Bizans İmparatoru, İslam ordularının Suriye’ye doğru yola çıktıklarını işitince Konstantiniyye’den yola çıkarak, Suriye’ye geldi. Müslümanlara anlaşma yapma teklifinde bulunmayı düşündü. Herakleios, bu düşüncesini komutanlarına; “Müslümanlarla barış yapma taraftarıyım. Allah'a yemin ederim, onlarla Şam bölgesinden alınan mahsulün yarısını vermek üzere barış yapalım. Geri kalanı ile birlikte Rum diyarının bize kalması, bizim için Şam bölgesinde de bizleri yenip Rum diyarının yarısını elimizden almalarından daha iyidir.” diyerek ifade etti. Ancak Bizanslı komutanlar buna razı olmadılar. Bunun üzerine Herakleios birkaç ordu toplayarak her birini bir Müslüman birliğine karşı gönderdi.¹⁰³

1.1.4.1. Yezid b. Ebu Süfyan Ordusu

Hiz. Ebu Bekir ilk olarak Yezid b. Ebu Süfyan’ın birliğini sevk etti. Başlangıçta ordusunda 3000 asker bulunuyordu ancak sonradan gönderilen takviye birliklerle beraber bu sayı 7500’e kadar ulaştı.

Hiz. Ebu Bekir, Yezid b. Ebu Süfyan’ı uğurlarken ona bazı savaş ve barış hükümleri içeren nasihatlerde bulundu. Savaş bilgisi konusunda güvendiği kimselere ve askerlerine iyi davranmasını söyledi. Bazı rivayetlere göre halife Hiz. Ebu Bekir, onun fetih sonrası, Şam vilayetinin valiliğine getirileceği kararını almıştı.¹⁰⁴

Yezid, Tebuk yolu üzerinden Ölü Deniz’in güneyindeki Arabe vadisine kadar ilerledi. Burada Bizanslı komutanlardan Sergios’un ordusuyla karşılaştı.¹⁰⁵ Yezid b. Ebu Süfyan, bu ordunun üzerine Ebu Ümame el-Bahili komutasında bir birlik gönderdi. Yapılan çarpışmada, Bizans ordusu büyük bir bozguna uğratıldı. Kaçan Bizans askerleri

¹⁰² Belazuri, *Fütuh*, s.150 ; İhsan Süreyya Sırma, *İslâmi Tebliğin Örnek Halifeler Dönemi*, Beyan Yay., İstanbul 2004, s. 56.

¹⁰³ Cevdet Paşa, *Kıyas-ı Enbiya ve Tevarih-i Hulefa*, c. II, s. 119.

¹⁰⁴ Belazuri, *Fütuh*, s. 150 ; Fayda, *Hulefa-yı Raşidin Devri*, s. 205 ; Hizmetli, *İslam Tarihi –İlk Dönem-*, s. 424.

¹⁰⁵ Ekrem Ziya Umeri, *Asru’l-Hilafeti’r-Raşide*, terc. Kasım Koç, Beka Yay., İstanbul 2018, s. 298.

takip edildi ve Dasin denilen yerde kısıtırıldı. Çatışmada birçok Bizans askeriyle birlikte ordu komutanı Sergios da öldürüldü.¹⁰⁶

1.1.4.2. Şürahbil b. Hasene Ordusu

Hiz. Ebu Bekir, Yezid b. Ebu Süfyan'ı gönderdikten üç gün sonra Şürahbil b. Hasene'yi ordusuyla çıkardı. Halife ona da Yezid'e verdiği nasihatlere benzer nasihatlerde bulundu. Ayrıca, namazı vaktinde kılmasını, Savaşta zafer kazanıncaya veya şehit oluncaya kadar sabretmesini ve Allah'ı çokça zikretmesini tavsiye etti.¹⁰⁷

Tebük ve Belkaa'ya oradan da Busra'ya geçmesini emretti. Şürahbil, emrindeki 3000 kişilik ordusuyla, Tebük üzerinden Ürdün'e ulaştı. Gelen takviye kuvvetlerle birlikte onun ordusundaki asker sayısı da 7500'e kadar ulaştı. Daha sonra diğer ordu komutanlarıyla birleştiler ve Busra üzerine yürüdüler. Bu sırada Irak'tan Suriye'ye sevk edilen Hâlid b. Velîd'in gelmesiyle onun komutasında birleştiler ve Busra şehrini kuşattılar.¹⁰⁸ Şehrin patriğinin komutasındaki birlikle yapılan mücadele kazanıldı. Şehre sığınmak zorunda kalan Busra halkıyla barış anlaşması yapıldı ve sulh yoluyla şehir fethedildi.¹⁰⁹ Yapılan bu anlaşmanın şartları ilerleyen bölümlerde ifade edilecektir.

1.1.4.3. Ebu Ubeyde b. Cerrah Ordusu

Hiz. Ebu Bekir, ilk iki komutanda olduğu gibi Ebu Ubeyde b. Cerrah'ı da şehrin dışına kadar yolcu etti. Ona da şöyle hitabetti; "Beni çok dikkatli bir şekilde dinle. Eşraftan insanlar, seçkin aileler, salih Müslümanlar ve cahiliye devri savaşçıları ile gidiyorsun. Onlar daha önce kabile şerefi için savaşıyorlardı şimdi ise Allah için savaşıyorlar. Seninle arkadaşlık kuranla arkadaş ol. İnsanlara eşit davran ve Allah'a tevekkül et. Allah'ın izniyle yola çık." ¹¹⁰

Ebu Ubeyde, Medine'den yola çıktı ve Vadilkura'dan geçti. Hicr ve Zatümenar'a uğradı. Belka diyarına vardığı zaman Belka'nın bir köyü olan Meab'da Bizans birlikleriyle karşılaştı. Burada yapılan savaş sonucunda yenilgiye uğrayan

¹⁰⁶ Belazuri, *Fütuh*, s. 151 ; İbn Kesir, *El-Bidaye*, c. IX, s. 544 ; Robert Mantran, *İslamın Yayılış Tarihi*, çev. İsmet Kayaoğlu, AÜİF Yay., Ankara 1981, s. 90 ; Fayda, *Hulefa-yı Raşidin Devri*, s. 206.

¹⁰⁷ Sallabi, *Hiz. Ebu Bekir*, s. 415.

¹⁰⁸ Halife b. Hayyat, *Tarih*, s. 119. Mehmet Efendioğlu, "Şürahbil b. Hasene", *DİA*, c. 39, İstanbul 2010, s. 268.

¹⁰⁹ Zehebi, *Tarihu'l-İslam*, c. III, s. 81.

¹¹⁰ Sallabi, *Hiz. Ebu Bekir*, s. 415.

Bizans birlikleri barış antlaşması yapmayı kabul etmek zorunda kaldı. Bu anlaşma Suriye de yapılan ilk barış antlaşması oldu.¹¹¹

1.1.4.4. Amr b. el-As Ordusu

Halife, Amr b. el-As'ı Filistin'e gönderdi. Hz. Ebu Bekir ona; "Ey Amr, sen harp sanatını iyi bilirsin. Kavminin önde gelenleri ve salih Müslümanlardan oluşan bir orduyla çıkıyorsun. Kardeşlerinin başındasın. Onlara nasihat et ve onlarla istişare et. Nice görüşler vardır ki harpte işe yarar ve faydası görülür" dedi.¹¹²

Amr, Kızıldeniz sahil yolunu takip ederek Arabe'ye ulaştı. Orada, ordu düzeninde değişiklikler yaptı. Bin kişilik bir öncü birlik oluşturdu ve onları Bizans ordusunun geleceği yöne doğru gönderdi. Abdullah b. Ömer komutasındaki bu birlik Bizans birlikleriyle karşılaştı. Yapılan savaşta onları bozguna uğrattı, düşman askerlerinin bir kısmı kaçtı bir kısmı da esir alındı. Filistine doğru yoluna devam eden Amr, Gazze'yi kuşattı ve yaptığı başarılı mücadele sonrasında burayı fethetmeyi başardı.¹¹³ Bu sırada ordularının büyüklüğü ve gücü ile bilinen Bizans İmparatoru Herakleios çok kalabalık ordular hazırladı ve İslam ordularına karşı gönderdi. Amr b. el-As'ın üzerine ise kardeşi Tezarik komutasında 70.000 kişilik bir Bizans ordusunu Filistin civarına gönderdi.¹¹⁴ Amr, Filistin sınırına ulaşınca Hz. Ebu Bekir'e bir mektup yazdı ve düşman ordusunun asker sayısı ve silahlarının çokluğunu, halifeye bildirdi.¹¹⁵

1.1.5. Halid b. Velid'in Suriye Bölgesine Sevk Edilmesi

Şam'a sevk edilen İslam ordularının komutanları, Herakleios'un üzerlerine gönderdiği kalabalık Bizans ordularının haberini aldılar. Durumun tehlikeli bir hal aldığı düşünmeye başladılar ve bir araya gelerek istişarede bulundular. Yapılan görüşmede fethedilen topraklardan geri çekililmesi ve birlik olup Bizans ordusuyla o şekilde savaşılmasına karar verildi. Amr b. el-As, bir mektup yazarak durumu Hz. Ebu Bekir'e bildirdi. Bizans'ın büyük bir orduyla İslam ordularının üzerine doğru geldiğini haber alan halife, buna karşı bir önlem almaya karar verdi. Hz. Ebu Bekir, Irak

¹¹¹ İbn Kesir, *El-Bidaye*, c. IX, s. 544 ; Belazuri, Busra'nın Meab'dan önce, anlaşma yoluyla fethedildiğini rivayet etmekle birlikte, önce Meab'ın fethedildiğini söyleyenlerin de bulunduğunu aktarmıştır. *Fütuh*, s. 155-156.

¹¹² Sallabi, *Hz. Ebu Bekir*, s. 417.

¹¹³ M. Lutfullah Karaman, "Filistin", *DİA*, İstanbul 1996, c. XIII, ss. 89-103, s. 91.

¹¹⁴ Fayda, *Hulefa-yı Raşidin Devri*, s. 206.

¹¹⁵ Apak, *İslam Tarihi*, s. 80.

cephesinde mücadele etmekte olan Halid b. Velid'e bir mektup yazdı. Hz. Ebu Bekir mektubunda şöyle diyordu: "Mektubum sana ulaşınca, Irak bölgesini olduğu gibi bırak ve Yemâme'den, Hicaz'dan sana katılan kuvvetlerle, gizlice Şam'a git. Ebu Ubeyde ve diğer Müslümanlarla buluşunca da komutan sensin".¹¹⁶

Hire'de bulunduğu sırada, Hz. Ebu Bekir'in mektubu Halid b. Velid'e ulaştı. Irak'taki görevini Müsenna b. Harise'ye bırakarak 800 veya 500¹¹⁷ kişiden oluşan ordusuyla yola çıktı. Aynu't-Temr'e geldi ve burayı fethetti.¹¹⁸ Yol güzergahında bulunan Dümetü'l-Cendel'e ulaştı. Buranın halkı daha önce Hz. Peygamber döneminde yapılan anlaşmayı ihlal etmişlerdi. Halid b. Velid, onları tekrar itaat altına aldı. Yöneticileri Ükeydir b. Abdülmelik yakalanarak öldürüldü ve Dümetü'l-Cendel İslam topraklarına katıldı.

Halid b. Velid, Suriye'ye düşmandan habersiz bir şekilde geçmek istiyordu. Bu yüzden çok fazla kullanılmayan ve تنها bir güzergahtan gitmesi gerekiyordu. Rafi b. Amire isimli bir kılavuz eşliğinde Şam'a doğru ilerledi. Rafi, Halid'in isteği üzerine, orduyu hızlı bir şekilde Suriye'ye ulaştırmak için çok zorlu ve gizli bir yoldan ilerletti ve Kurakir denilen yere oradan da Süva'ya ulaştırdı. Daha önce hiçbir ordunun geçmeye cesaret edemediği yollardan geçirdi. Çöle girmeden önce Rafi, develeri tamamen susayınca kadar susuz bıraktı. Sonra develere su içirmelerini ve develer geniş getirip susamasınlar diye ağızlarını bağlamalarını söyledi. Su sıkıntısı baş gösterdiği zamanlarda develerden bazılarını kestiler ve karınlarındaki suları atlarına içirdiler.¹¹⁹ Askerler de yanlarına aldıkları sulardan içtiler. Develerin etlerini ise pişirerek yediler. Çok uzun ve zorlu olan bu yolu beş gün gibi kısa bir sürede tamamladılar.

Sabaha karşı Süva'ya ulaştıklarında burada yaşayan Behra kabilesinden bazı kimseler içki içip şarkı söylüyorlardı. Onlar şarkılarında şöyle diyorlardı:

Teselli edin beni Ebu Bekir'in ordusu gelmeden,
Belki de ölümümüz yakındır da bilmiyoruz.
Teselli edin beni bardaklarla ve bir daha
Şarap renkli saf akan içkiden verin.
Teselli edin beni bir şarap torkusuyla,
Kaliteli şarabın ruhtan kederi alanıyla.

¹¹⁶ Sırma, *İslami Tebliğin Örnek Halifeler Dönemi*, s. 57.

¹¹⁷ Belazuri, *Fütuh*, s. 152. ; Mustafa Fayda, Halid b. Velid'in asker sayısının 800 olmasının daha kabul edilebilir olduğunu ifade etmiştir. *Hulefa-yı Raşidin Devri*, s. 208.

¹¹⁸ Belazuri, *Fütuh*, s. 152.

¹¹⁹ Belazuri, *Fütuh*, s. 153 ; İbnü'l-Esir, *El-Kamil*, c.II, s. 257 ; İbn Kesir, *El-Bidaye*, c. IX, s. 549.

Sanırım müslüman atlılarıyla Halid,
 Sabahtan önce kartallarla basar sizi.
 Ne dersiniz, savaştan önce gidiversek,
 Ve perdelerin arkasından cariyeler çıkmadan”¹²⁰

Halid b. Velid, buraya ulaşınca onların şarkıcılarını ve adamlarını öldürdü. Onlardan önemli ölçüde ganimet elde etti. Oradan ayrıldıktan sonra Erek denilen yere ulaşan Halid, onlarla barış yaptı ve itaat altına aldı. Yoluna devam eden Halid, güzergahı üzerinde bulunan Tedmür’e geldi. Önce kalelerine çekilip mücadele etmeyi düşünen halk, sonradan barış yapmayı kabul etti.¹²¹

İslam ordusu Bizans’ın vasalı olan Gassaniler’in sınırları içinde bulunan Merc-i Rahit denilen yere kadar geldiğinde, Hristiyan olan Gassaniler, Paskalya bayramını kutluyorlardı. Bu sırada Hicretin 13.(M.634) yılı Safer ayının 18. günüydü.¹²² Halid, onlara karşı saldırıya geçti ve onlardan birçoğu öldürüldü, bazıları da esir alındı. Halid b. Velid, Gassaniler’den yüklü miktarda ganimet elde etti. Bu ganimetlerin beşte birini, Hz. Ebu Bekir'e gönderdi.

Busra’ya doğru yoluna devam eden Halid b. Velid, oraya ulaştığında halifenin Suriye üzerine gönderdiği Yezid b. Ebu Süfyan, Ebu Ubeyde ve Şurahbil b. Hasene’nin orduları ile buluştu.¹²³ Belazuri’nin bildirdiğine göre diğer komutanlar, Halid b. Velid’in birleşen orduların komutanı olmasına aralarında karar vermişlerdir. Yine Belazuri’nin zikrettiği diğer bir rivayete göre ise, ordunun komutanı aynı zamanda Suriye valisi olarak daha önce Hz. Ebu Bekir tarafından tayin edilen, Yezid b. Ebu Süfyan idi.¹²⁴ Ayrıca Halife b. Hayyat’ın bildirdiğine göre de, zikredilen üç komutan Busra’ da Halid b. Velid’e katılmış ve Halid burayı sulh yoluyla itaat altına almıştır.¹²⁵ Busra halkıyla yapılan anlaşmaya göre ergenlik çağına ulaşmış olan her bir kişi, bir dinar ve bir cerib¹²⁶ buğday miktarı cizye ödeyecekti. Buna mukabil canları, malları ve çocukları, İslam devletinin himayesi altında olacaktı. Böylece Busra, Suriye bölgesinde fethedilmiş olan ilk bölge oldu. Daha sonra Havran topraklarına ulaşıldı ve buraları fethettiler. Ebu Ubeyde b. Cerrah, emrine verilen büyük bir birlikle, Belka bölgesindeki

¹²⁰ İbnü’l Esir, *El-Kamil*, c. II, s. 257-258.

¹²¹ Belazuri, *Fütuh*, s. 154 ; İbnü’l Esir, *El-Kamil*, c. II, s. 258 ; İbn Kesir, *El-Bidaye*, c. IX, s. 549.

¹²² Fayda, *Hulefa-yı Raşidin Devri*, s. 223.

¹²³ İbnü’l Esir, *El-Kamil*, c. II, s. 265.

¹²⁴ Belazuri, *Fütuh*, s. 155.

¹²⁵ Halife b. Hayyat, *Tarih*, s. 119.

¹²⁶ Eski dönemlerde genellikle hububat için kullanılan bir ölçü birimidir.

Meâb üzerine yürüdü. Buradaki halk ta Busra'da yapıldığı şekilde anlaşma şartlarına razı oldular ve Meab'da barış yoluyla alınmış oldu.¹²⁷

Hiz. Peygamber döneminde, yeni kurulan İslam devletine karşı Bizans ve Sasani gibi dönemin büyük devletleri küçümseyici tutumlar sergilemişlerdi. İslam davetini yaymak için Hiz. Peygamberin gönderdiği elçisi, Bizans'a bağlı bölgeden geçtiği sırada öldürülmüştü. Arap Yarımadası'nın kuzeyinde bulunan Bizans'a tabii Gassaniler, Müslümanlara karşı tehditkâr tavırlar sergiliyorlardı. Kuzeye gönderilen bazı davet heyetleri katlediliyor, Bizans'ın hâkim olduğu bölgede İslamiyet'i kabul edenler öldürülüyordu.¹²⁸ Bunların neticesinde, Mute Savaşı ile başlayıp Tebuk Seferi ile devam eden mücadele, sayıları henüz az olan Müslümanlar için kesin başarı sayılabilecek bir sonuç vermemişti. Ancak, Hiz. Peygamber'den sonra onun açtığı bu yolu takip etmeye devam eden Hiz. Ebu Bekir'in izlediği başarılı fetih siyaseti, önce İran sonra Suriye bölgesinde meyvelerini vermeye başladı. Yukarıda zikredilen olaylardan sonra artık Müslümanlar için Bizans'a karşı büyük zaferler serisi başlamış oldu. Bu dönemden sonra Müslümanlar gösterdikleri müthiş başarılarla tarih sahnesinde yerlerini almaya başladılar.

1.1.6. Ecnadeyn Savaşı

Halid b. Velid, Şam'a ulaştıktan sonra öncelikle Ebu Ubeyde, Şurahbil ve Yezid ile bir araya geldi ve durumu müzakere ettiler. Bu sırada, Halifenin Filistin bölgesine göndermiş olduğu Amr b. el-As ise, Filistin'in güneyini kısa bir süre içerisinde fethetmişti. Bu haberi alan İmparator Herakleios, 80.000¹²⁹ kişilik bir orduyla kardeşi Theodoros'u¹³⁰ İslam ordusuna karşı gönderdi.¹³¹ Bazı rivayetlere göre ise, Bizans ordusunun komutanı Kubuklar¹³² isimli birisiydi. Filistin bölgesindeki Cıllık denilen yere kadar geldiler ve buraya karargâh kurdular. Halid b. Velid komutasındaki İslam ordusu, Amr b. el-As'a yardım için Ecnadeyn'e doğru yola çıktı. Yardımın gelmekte olduğunu haber alan Amr, kendisini savaşa çekmeye çalışan kalabalık Bizans ordusuyla

¹²⁷ Balazuri, *Fütuh*, s. 155-156.

¹²⁸ Mehmet Azimli, "Hulefa-i Raşidin Döneminde Gerçekleşen İlk Fetihlerin Sebepleri Üzerine Bazı Değerlendirmeler", *İSTEM Der.*, Yıl: 3, S. 6, Konya 2005, ss. 177-193, s. 181.

¹²⁹ Fayda, *Hulefa-yı Raşidin Devri*, s. 226. ; Hakkı Dursun Yıldız, "Ecnâdeyn Savaşı", *DİA*, İstanbul 1994, c. X, s. 385.

¹³⁰ İbnü'l Esir'in bildirdiğine göre Herakleios'un ordu komutanı olarak gönderdiği kardeşi Tezarik'tir. *El-Kamil*, c. II, s. 265.

¹³¹ Yıldız, "Ecnâdeyn Savaşı", *DİA*, c. X, s. 385.; Fayda, *Hulefa-yı Raşidin Devri*, s. 226.

¹³² Halife b. Hayyat, *Tarih*, s. 119 ; İbnü'l Esir, *El-Kamil*, c. II, s. 265.

karşılaşmaktan kaçındı ve çatışmaya girmedi. Ecnadeyn'e kadar ulaşan İslam orduları burada birleştiler ve sayıları 24.000'i buldu.¹³³

Bizans ordusunun komutanı, ordusunda bulunan Hristiyan Araplardan birini İslam ordusunun durumunu öğrenmek üzere görevlendirdi. Bu casus Müslümanların arasına katılarak orduyla ilgili bilgi toplamaya çalıştı. Müslümanların karargahında bir müddet kaldıktan sonra görevini tamamlayan casus, Bizans karargahına geri döndüğünde, Bizans komutanının İslam ordusu hakkındaki durumu sorması üzerine, ona; "Onlar geceleyin rahip, gündüzün süvaridirler. Hırsızlık yapan krallarının oğlu olsa bile ellerini keserler. Zina ederse recmedilir ve bu, aralarında hakkı ayakta tutmak için yapılır" diye cevap verdi. Bu cevap üzerine komutan; "Eğer doğru söylüyorsan, yerin altı, yerin üstünde bunlarla karşılaşmaktan, daha hayırlıdır" dedi.¹³⁴

Bir araya gelen İslam ordusunu Halid b. Velid komuta ediyordu.¹³⁵ Bazı kaynaklarda ise, her komutanın kendi ordusunu idare ettiği veya Amr b. el-As'ın başkomutan olduğu da yer almaktadır.¹³⁶

Birleşen İslam ordusu, sayı ve teçhizat bakımından, kendinden çok üstün olan Bizans ordusuyla, Hicretin 13. (M. 634) yılı Cemaziyelevvel ayında Ecnadeyn'de şiddetli bir savaşa başladı.¹³⁷ Halid, orduyu birlikler halinde tanzim etti. Ordunun sağ kanadına Muaz b. Cebel'i, merkeze Ebu Ubeyde'yi, sol kanadına ise Saîd b. Âmir'i komutan olarak görevlendirdi. Süvari kuvvetlerinin başında ise Said b. Zeyd komutan olarak görev aldı. Halid b. Velid ve Amr b. el-As savaş sırasında çok büyük kahramanlıklar gösterdiler. Çok zorlu geçen bir mücadelenin sonunda, Bizans ordusu bozulmaya ve dağılmaya başladı. Askerler canlarını kurtarmak için kaçmaya başlayınca Müslüman askerler, onları takip ettiler. Kanlı geçen bu çatışmanın sonunda 3.000 civarında düşman askeri öldürüldü.¹³⁸ Kaçan Bizans askerleri ise Kudüs, Kayseriye, Dimeşk, Hama ve Fihl gibi Suriye bölgesinin çeşitli şehirlerine sığındılar.¹³⁹ Müslümanlar ise bu savaşta on dört¹⁴⁰ şehit verdiler.¹⁴¹ Suriye bölgesinde yapılan bu ilk

¹³³ Fayda, *Hulefa-yı Raşidin Devri*, s. 226.

¹³⁴ İbnü'l Esir, *El-Kamil*, c. II, s. 265 ; İbn Kesir, *El-Bidaye*, c. IX, s. 552.

¹³⁵ Philip Khuri Hitti, *Siyasi Ve Kültürel İslam Tarihi*, çev. Salih Tuğ, Boğaziçi Yay., İstanbul 1989, s. 228.; Yıldız, "Ecnâdeyn Savaşı", *DİA*, c. X, s. 385.; Fayda, *Hulefa-yı Raşidin Devri*, s. 227.

¹³⁶ Halife b. Hayyat, *Tarih*, s. 119. ; Zehebi, *Tarihu'l-İslam*, c. III, s. 82.

¹³⁷ Halife b. Hayyat, *Tarih*, s. 119.; Belazuri, *Fütuh*, s. 157.; İbnü'l Esir, *El-Kamil*, c. II, s. 265.; Zehebi, *Tarihu'l-İslam*, c. III, s. 82.; İbn Kesir, *El-Bidaye*, c. IX, s. 552.

¹³⁸ Fayda, *Hulefa-yı Raşidin Devri*, s. 227.; Yıldız, "Ecnâdeyn Savaşı", *DİA*, c. X, s. 385.

¹³⁹ Apak, *Ana Hatlarıyla İslam Tarihi (Hulefa-i Raşidin Dönemi)*, s. 81.

¹⁴⁰ Bu savaşta şehit olan sahabilerin isimleri için bkz. Zehebi, *Tarihu'l-İslam*, c. III, s. 82-83.

¹⁴¹ Fayda, *Hulefa-yı Raşidin Devri*, s. 227.; Yıldız, "Ecnâdeyn Savaşı", *DİA*, c. X, s. 385.

büyük savaş Müslümanların büyük bir zafer elde etmesi ile sonuçlandı. Bu suretle bütün Filistin kapıları İslam ordularının fetihlerine açılmış oluyordu.¹⁴² İmparator Herakleios, bu savaşın sonucunu haber alınca, çok büyük bir endişeye kapıldı. Bazı rivayetlere göre, bu korkudan dolayı o sırada Hıms'da bulunan Herakleios, Antakya'ya kadar kaçtı.¹⁴³ Brockelmann'ın belirttiğine göre ise, Herakleios bir yıl önce Antakya'ya çekilmiş ve sevk ettiği orduları oradan idare ediyordu.¹⁴⁴

Halid b. Velid, Ecnadeyn'de kazanılan bu büyük zaferi bir mektupla Hz. Ebu Bekir'e haber verdi. Şöyle diyordu: "Allah'ın selamı üzerine olsun. Kendisinden başka ilah olmayan Allah'a hamdolsun. Bizler ve müşrikler karşı karşıya geldik. Ecnadeyn'de büyük bir ordu toplamışlardı. Haçlarını kaldırmışlar, kitaplarını dağıtmışlar, bize karşı savaşıp, kaçmayacaklarına ve bizi memleketlerinden çıkaracaklarına dair Allah'a yemin etmişlerdi. Bizde Allah'a güvendik, ona tevekkül ettik ve onlarla çarpıştık ve onları bozguna uğrattık. Dinini yücelten, düşmanını kahreden, dostlarına iyilik bahşeden Allah'a hamdolsun." Mektubu okuyan Halife Hz. Ebu Bekir, çok sevindi ve Allah'a şükretti.¹⁴⁵

Ecnadeyn Savaşının neticesini öğrendikten kısa bir süre sonra Hz. Ebu Bekir vefat etti. O vefat ettiğinde tarih, Hicretin 13. Yılı Cemaziyelahir ayının 22'si(M. 23 Ağustos 634) idi.¹⁴⁶

Hz. Ebu Bekir'in hem içeride hem de dışarıda izlediği basiretli siyaset sayesinde İslam devletinin temelleri sağlam bir zemin üzerine oturdu. Kendisinden sonra yerine Hz. Ömer'i halife olarak tayin etti.

1.1.7. Hz. Ebu Bekir Dönemi Münasebetlerinin Değerlendirmesi

Hz. Ebu Bekir, sahabe arasında Hz. Peygamberin yönetim anlayışını en iyi kavrayan kişiydi. Hz. Peygamber'in vefatından sonra onun uygulamaları doğrultusunda hareket etmesi, bunun en önemli göstergesidir. İslam devleti içinde başlayan irtidat hareketlerine odaklanılması yönünde gelen yoğun taleplere rağmen, Hz. Peygamber'in başlattığı harekâtı her şeye rağmen devam ettirmiştir.

¹⁴² Hitti, *Siyasi Ve Kültürel İslam Tarihi*, s. 228.; Yıldız, "Ecnâdeyn Savaşı", *DİA*, c. X, s. 385.

¹⁴³ Belazuri, *Fütuh*, s. 157.

¹⁴⁴ Carl Brockelmann, *İslam Milletleri ve Devletleri Tarihi*, çev. Neşet Çağatay, AÜİF Yay., Ankara 1964, c. I, s. 48.

¹⁴⁵ Sallabi, *Hz. Ebu Bekir*, s. 429-430.

¹⁴⁶ İbn Sa'd, *Tabakat*, c. III, s. 185.; Halife b. Hayyat, *Tarih*, s. 121.; İbnü'l Esir, *El-Kamil*, c. II, s. 267.; Suyûtî, *Tarihü'l-Hulefa*, s. 104.

Hristiyanlık dini, büyümekte olan İslam devletinin yanı başında yüzyıllardır devam edegelen bir yaşam alanı oluşturmuştu. İslam devletinin sınırları genişlemeye başlayınca Müslümanlar Bizans'a karşı önemli bir tehdit teşkil etmeye başladılar. Ancak Müslümanlar, Bizans'a karşı dini bir mücadele değil, siyasi bir mücadele yürütüyorlardı. Çünkü fetihlerle ele geçirilen topraklarda Bizans hakimiyeti sona ermesine rağmen, Hristiyanlık inancını yasaklama yönünde bir tavır hiçbir zaman söz konusu olmamıştır.¹⁴⁷

Bizans'ın egemenliği altında bulunan Suriye halkının büyük bir kısmı Monofizit¹⁴⁸ yapıdaydı. Bu yüzden Bizanslı Greklerden farklıydılar. Monofizitler, Sasanilere yakınlık duyuyorlardı. Sasanilerin yenildiği Bizans-Sasani savaşından sonra Bizans, kendi toprakları üzerinde yaşayan Monofizit yapıdaki Suriye halkına eziyet ederek baskıcı bir tutum izlemeye başladı.¹⁴⁹ Bu durum, Bizans ile yapılan savaşlarda, Suriye halkının Müslümanlara yakınlık duymalarına sebep oldu.¹⁵⁰

Hiz. Ebû Bekir'in, Suriye bölgesine gönderdiği ilk orduların komutanlarına verdiği talimatlar, İslâm'ın ve Kur'an'ın evrensel esaslarına dayanmaktadır. Savaş esnasında kimlere nasıl davranılması gerektiğini bildirmiştir. Halife, Yezîd b. Ebî Süfyan'a verdiği talimatında; kadın, çocuk ve yaşlıların öldürülmemesini ve kendilerini manastırlarda ibadete adanmış kimselere dokunulmamasını emretmiştir.¹⁵¹ Halifenin, din adamlarına dokunmama emri, inanç tercihi ve hürriyetine müdahale olmadığının açık bir göstergesidir. Bu din adamları, Hristiyan olup, İslâm'ın ilkelerine inanmayan, Hristiyanların dini lideri konumunda olan insanlardı. Böylece görülüyor ki, Hiz. Ebu Bekir, kendi inancını savunan ve İslâm'a saldırıda bulunmayan kimselerle, İslâm'a ve Müslümanlara düşmanlık yaparak saldırılarda bulunan kimselere farklı muamelelerde bulunmuştur.¹⁵²

Bizans ile mücadele sırasında ele geçirilen bölge halkıyla yapılan antlaşmalar ve verilen himaye garantilerinde belirlenen şartlar, gayrimüslim halk tarafından cazip karşılanıyordu. Bu antlaşmalar ordu komutanları tarafından, halifelerin vekili olarak

¹⁴⁷ Henri Pirenne, *Hiz. Muhammed ve Charlemagne*, çev. Mehmet Ali Kılıçbay, İmge Kitabevi Yay., Ankara 2006, s. 174.

¹⁴⁸ Hristiyanlık'ta Hiz. İsa'nın tabiatı hakkındaki tartışmalarda Hiz. İsa'daki insani tabiatın tanrısal tabiat altında yok olduğunu savunan görüş. (Ali Osman Kurt- Dursun Ali Aykıt, *Dinler Tarihi*, Millî Eğitim Bakanlığı Yay., Ankara 2018, s. 148.)

¹⁴⁹ Marshall G. S. Hodgson, *İslam'ın Serüveni*, c. I, s. 144.

¹⁵⁰ Mantran, *İslamın Yayılış Tarihi*, s. 89-90

¹⁵¹ İbnü'l Esir, *El-Kamil*, c. II, s. 254.

¹⁵² Abdurrahman Demirci, "Hiz. Ebu Bekir'in Fetih Anlayışı", *Artuklu Akademi*, Mardin 2014, s. 25.

imzalanıyordu. Yani İslam devletinin politikasını yansıtıyordu. Busra’da yapılan antlaşmaya göre bütün erkeklere vergi zorunluluğu getirilmişti. Yukarıda belirtildiği üzere Meab halkı ile yapılan antlaşmada da aynı şartlar geçerli olmuştu.

Hiz. Ebu Bekir, Elias Shoufany’nin ifade ettiği gibi maddi kazançla motive olmuş, yayılmacı bir siyaset¹⁵³ izlememiştir. İslam devletinin asıl amacı olan, zulüm ve fesadın yok edilmesinin yanında, İslâm topraklarının korunması ve İslamiyet’in inanç özgürlüğü kapsamında yayılması güvence altına alınmıştır. Bizans’ın hâkim olduğu bölgede zulüm, fesat ve ahlaki çöküntünün giderek yaygınlaşması İslâm devletinin bu bölgeler üzerinde hakimiyet kurmasını kolaylaştırmıştır.¹⁵⁴

Hiz. Ebu Bekir’in Halifeliği, yaklaşık 2 yıl 3 ay kadar sürmüştür.¹⁵⁵ Devlet yönetiminde aldığı isabetli kararlar ve yaptığı uygulamalar sayesinde hem iç hem de dış siyasette gösterdiği başarılarla olağan üstü gelişmelere imza atmıştır.

1.2. Hiz. Ömer Dönemi

Hiz. Ebu Bekir vefatından kısa bir süre önce hastalandığı sırada, Abdurrahman b. Avf, Said b. Zeyd, Osman b. Affan, Üseyd b. Hudayr gibi sahabilerle yaptığı istişare neticesinde yerine halife olarak Hiz. Ömer’i uygun gördüğünü Müslümanlara ilan etti. Hiz. Ebu Bekir’in vefat ettiği Hicretin 13. yılı Cemâziyelâhir ayının 22’sinde (23 Ağustos 634) Müslümanlar Hiz. Ömer’e biat ettiler.

Hiz. Ebu Bekir’den sonra göreve gelen, Hiz. Ömer döneminde de Bizans ile münasebetler, öncesinde olduğu gibi, genellikle çatışma ortamı içerisinde devam etmiştir. Buradan hareketle, Hiz. Peygamber’in, Bizans’a karşı izlediği tutumu, Hiz. Ebu Bekir gibi, Hiz. Ömer de devam ettirmiştir denilebilir. Bunun yanında ileride göreceğimiz üzere, Bizans İmparatorluğu ile diplomatik münasebetlerde yaşanmıştır.

1.2.1. Yermük Muharebesi Öncesinde Suriye Bölgesindeki Gelişmeler

1.2.1.1. Fihl Savaşı ve Halkı İle Yapılan Anlaşma

Ecnadeyn Savaşında mağlup olan Bizans ordusu, savaş alanından kaçtıktan sonra, Ürdün’e bağlı Fihl denilen mevkide toplandı. Halid b. Velid komutasındaki İslam

¹⁵³ Elias Shoufany, “Hiz.Ebû Bekir Döneminde Elde Edilen Başarılar”, çev. Ahmet Turan Yüksel - Murat Ak, *İSTEM Der.*, Yıl:3, Sayı:6, Konya 2005, ss. 281-290, s. 290.

¹⁵⁴ Demirci, “Hiz. Ebu Bekir’in Fetih Anlayışı”, s. 13.

¹⁵⁵ İbn Sa’d, *Tabakat*, c. III, s. 185.; Halife b. Hayyat, *Tarih*, s. 122.; Taberi, *Tarih-i Taberi*, c. III, s. 409.; İbnü’l Esir, *El-Kamil*, c. II, s. 267.

ordusu ise, kaçan Bizans askerlerini takip etmek üzere bu bölgeye doğru hareket etti. Belazuri'nin öncelikli olarak zikrettiği ve Halife b. Hayyat'ın bildirdiği, rivayete göre ordunun komutanı Ebu Ubeyde'dir.¹⁵⁶ Ordu komutanının Şurahbil b. Hasene¹⁵⁷ olduğu yönünde rivayetlerde, kaynaklarda yer almaktadır. Ecnadeyn savaşında, ordunun komutanı olan, Halid b. Velid, kaçan Bizanslıları kovalamak için çıkmış olabilir. Ancak bu sırada Hz. Ömer'in talimatıyla ordu komutanlığına Ebu Ubeyde getirilmiş olmalıdır. Bu savaşın, Dimeşk'in (Şam) fethinden önce olup olmadığı konusunda da farklı rivayetler bulunmaktadır. Belazuri, bu savaşın Hz. Ömer'in hilafete geçmesinden beş ay sonra, Hicretin 13. yılı Zilkade ayında gerçekleştiğini bildirmiştir.¹⁵⁸ Dimeşk kuşatmasının ise, Hicretin 14. yılı, Muharrem ayında başladığını aktarmıştır.¹⁵⁹ Halife b. Hayyat'ta, şehrin, Hicri 13. Yılda, dört ay kuşatma altında tutulduğunu ve kuşatmanın beşinci ayı olan Zilkade ayında fethedildiğini ifade etmiştir.¹⁶⁰ Görüldüğü üzere her iki kaynakta aynı doğrultuda bilgiler verilmektedir. İbn'l-Esir ise, Ebu Ubeyde'nin halife Hz. Ömer'den aldığı talimat üzere, bir grup asker göndererek Fihl şehrini kuşatmasını, kendisinin ise önce Dimeşk'i fethetmesini emrettiğini ve Ebu Ubeyde'nin bu doğrultuda Dimeşk'i fethettikten sonra, Fihl şehrini anlaşıma yoluyla ele geçirdiğini rivayet etmektedir.¹⁶¹

Herakleios, Ecnadeyn savaşından sonra Antakya'ya gelince, burada kalabalık bir ordu hazırladı ve Müslümanlar üzerine gönderdi. Ordunun başına ise en yakın adamlarından birini komutan olarak görevlendirdi. İbn Kesir'in bildirdiğine göre, Rum ordusunun komutanı Siklab bin Mihrak isimli biriydi. Bizans ordusu Fihl'e ulaştı ve burada Ecnadeyn savaşından kaçan askerlerle bir araya geldiler. Rum ordusu, 100.000 civarında bir sayıya ulaştı.¹⁶² Bizanslılar, Fihl çevresine akıttıkları sularla burayı bataklık haline getirdiler. Fihl çevresi, ordunun zor hareket edeceği bir durumdaydı. Beş ay kadar, uzun bir süre devam eden kuşatmanın ardından, Bizans ordusu ilk harekete geçen taraf oldu. Şehrin farklı bir yerinden çıkarak, İslam ordusuna arkadan hücum etmeyi düşündüler. Böylece onları bataklık ile kendi aralarında bırakarak kolaylıkla yok etmeyi planlamışlardı. Ancak onların bu planından haberdar olan komutan Ebu Ubeyde,

¹⁵⁶ Halife b. Hayyat, *Tarih*, s. 126.; Belazuri, *Fütuh*, s. 158.

¹⁵⁷ İbnü'l Esir, *El-Kamil*, c. II, s. 279.; İbn Kesir, *El-Bidaye*, c. IX, s. 590.

¹⁵⁸ Belazuri, *Fütuh*, s. 158.

¹⁵⁹ Belazuri, *Fütuh*, s. 165.

¹⁶⁰ Halife b. Hayyat, *Tarih*, s. 126.

¹⁶¹ İbnü'l Esir, *El-Kamil*, c. II, s. 278-280.

¹⁶² Ali Muhammed Sallabi, *Hz. Ömer(r.a.) Hayatı, Şahsiyeti ve Dönemi*, terc. Mehmet Akbaş, Ravza Yay., İstanbul 2016, s. 599.

askerini geri çekti. Bizans askerleri kendi tuzaklarına kendileri düşmüş oldu. Bizanslılar Müslümanların geri çekilmiş olduklarını anlayamadılar. İslam ordusunu bataklığa doğru sürüklemek için harekete geçtiklerinde Ebu Ubeyde, ordusuna saldırı emri verdi. Rumlar, İslam ordusu ile bataklık arasında kaldılar.¹⁶³ İki taraf arasında şiddetli bir çatışma meydana geldi. Akşam vakti başlayıp diğer günün akşamına kadar devam eden savaşta, Bizanslılar büyük bir bozguna uğratıldı.¹⁶⁴ Kendi akıttıkları su ile bataklığa dönen arazide Rumlar çamura saplandı. Savaş sonucunda 10.000 kadar Bizans askeri öldürüldü. Bizans ordusunun komutanı da öldürüldü. Kaçan askerlerin çoğu, Dimeşk şehrine doğru yöneldiler ve buraya sığındılar. Fihl halkından kaleye sığınanlar, Müslümanlardan eman istediler. Ordu komutanı Ebu Ubeyde¹⁶⁵ ile yapılan anlaşma neticesinde, Fihl halkı, adam başı cizye verecek ve topraklarından da haraç ödeme koşuluyla serbest kalacaklardı. Müslümanlar da onların can ve mal güvenliklerini sağlayacaklardı.¹⁶⁶

1.2.1.2. Mercu's-Suffer, Dimeşk, Humus, Ba'lebek Hama ve Lazkiye'nin Alınması ve Yapılan Anlaşmalar

İslam ordusu, Fihl'den kaçan Rumları takip etmek üzere, Dimeşk'e doğru yola çıktı. Bu sırada durumu haber alan İmparator Herakleios, Theodor komutasında bir orduyu Mercu's-Suffer denilen yere gönderdi.¹⁶⁷ Fihl'den kaçan askerlerin bir kısmı da buraya sığınmıştı.

İslam ordusu Merc-u's-Suffer denilen yere geldiğinde, Hicretin 14. yılı Muharrem ayı başlarıydı.¹⁶⁸ Müslümanlar burada Bizans ordusuyla karşılaştı. Bu sırada İslam ordusunun komutanı Halid b. Said idi.¹⁶⁹ Rum ordusunun başında ise Felkat isimli bir komutan bulunuyordu.¹⁷⁰ İki ordu arasında yaşanan şiddetli çarpışma neticesinde, çok sayıda Bizans askeri öldürüldü. Bu savaşta dört bin kadar Müslüman asker de

¹⁶³ Sırma, *İslami Tebliğin Örnek Halifeler Dönemi*, s. 83.

¹⁶⁴ Sallabi, *Hiz. Ömer*, s. 600.

¹⁶⁵ Belazuri'nin diğer bir rivayeti ve İbn Kesir'e göre anlaşmayı Şürahbil b. Hasene'nin yaptığı da ifade edilmektedir. Belazuri, *Fütuh*, s. 158.; İbn Kesir, *El-Bidaye*, c. IX, s. 590. Fayda, Şürahbil'in isminin geçmesini, Hz. Ebu Bekir'in onu Ürdün'ün fethiyle görevlendirmesine bağlamıştır. Fayda, *Hulefa-yı Raşidin Devri*, s. 230.

¹⁶⁶ Belazuri, *Fütuh*, s. 158.

¹⁶⁷ İbnü'l Esir, *El-Kamil*, c. II, s. 338.

¹⁶⁸ Bu savaş ile ilgili kaynaklarda çeşitli tarihler zikredilmektedir. Halife b. Hayyat Hicretin 13. yılı Cemaziyelevvel ayında, (Halife b. Hayyat, *Tarih*, s. 120.) İbnü'l-Esir ise Hicretin 15. yılı içerisinde olduğunu zikretmiştir. Zehebi ve İbn Kesir, Halife b. Hayyat'ın rivayetini aktarmışlardır. Zehebi, *Tarihu'l-İslam*, c. III, s. 84.; İbn Kesir, *El-Bidaye*, c. IX, s. 604.

¹⁶⁹ Belazuri, *Fütuh*, s. 162.

¹⁷⁰ Halife b. Hayyat, *Tarih*, s. 120.

yaralandı. İslam ordusunun komutanı Halid b. Said de şehit olanlar arasındaydı. Kaçabilen az sayıdaki Bizans askeri Dimeşk ve Beytü'l Makdis'e sığındı.

Bizans askerlerinin büyük çoğunluğunun Dimeşk'e sığınması sonucu şehrin kuşatılmasına karar verildi. Merc'de 15 gün kadar daha kaldıktan sonra İslam ordusu harekete geçti. Hicretin 14. yılı Muharrem ayının bitmesine on dört gün kala Dimeşk şehri kuşatıldı.¹⁷¹ Hitti'nin ifadesiyle bu şehir, dünyanın en eski bilinen ve aziz Paul'un geceleyin surlarından sarkıtılan bir sepet içinde kaçmış olduğu şehir olarak biliniyordu.¹⁷² Şehrin çevresindeki köyler ve kiliseler savaşılarak alındı. Dimeşk halkı şehre sığındı ve kapıları kapatarak Müslümanlara karşı savunmaya geçti.¹⁷³

İslam ordusunun yaptığı kuşatma planına göre şehrin doğu kapısını Halid b. Velid, Cabiye kapısını Ebu Ubeyde, Tuma kapısını Amr b. el-As, Keysan ismiyle bilinen kapı'yı ise Yezid b. Ebu Süfyan tutmuştu. Ebu'd-Derda ise Ba'lebek yolu üzerinde bulunan, bir kalede görevlendirilmiş ve Bizans ordusu hakkında istihbarat toplama görevini yürütüyordu.¹⁷⁴

Hâlid b. Velid şehirde bulunan bir papaz ile irtibata geçmişti. Papaz, Halid'i misafir etmiş onunla konuşmuştu. Papaz, yardım etmesi karşılığında bir söz verdiğini ve bunun için kendisine bir anlaşma metni imzalamasını istedi. Halid, kalem kâğıt istedi ve onların canları, malları, kiliseleri, şehirlerinin surları ve evlerinin yıkılmayacağı ve iskân edilmeyeceğine dair kendilerine bir emanname yazdı. Onlarda, buna karşılık cizye ödeyeceklerdi. Bunu yerine getirilirse kendilerine iyilikle muamele edilecekti.

Papazın adamları bir gece, Halid'e geldiler ve ona, bu gecenin şehir halkının bayramı olduğunu, eğlendikleri için doğu kapısının taşlarla kapatıldığını ve terk edildiğini bildirdiler.¹⁷⁵ Ayrıca ona merdiven bulmasını tavsiye ettiler. Manastırdan bazı kimseler ona iki merdiven getirdiler. Müslümanlar, bu merdivenlerle surların üzerine çıktılar ve kapıya kadar inmeyi başardılar. Güneş doğarken kapıyı açtılar. Kapıların açılmasıyla Halid askeleriyle birlikte şehre girdi ve şiddetli bir çarpışma başladı. Bu esnada Ebu Ubeyde de karışıklık sebebiyle ortaya çıkan karmaşadan faydalanarak kendi tarafında bulunan Cabiye kapısını açmayı başardı. Kapıların açılmasıyla başlayan

¹⁷¹ Belazuri, *Fütuh*, s. 165.

¹⁷² Hitti, *Siyasi Ve Kültürel İslam Tarihi*, s. 229.

¹⁷³ Cevdet Paşa, *Kıyas-ı Enbiya ve Tevarih-i Hulefa*, s. 150.

¹⁷⁴ Belazuri, *Fütuh*, s. 165; İbn Kesir, *El-Bidaye*, c. IX, s. 578; Fayda, *Hulefa-yı Raşidin Devri*, s. 232-233.

¹⁷⁵ Bazı rivayetlere göre ise bu gece Bizans komutanının bir çocuğu olmuştu. Komutan, çocuğunun doğumu şerefine bir ziyafet düzenledi. Yiyip içtiler ve daha sonra uykuya daldılar. Nöbet yerlerini de terk ettiler. İbnü'l Esir, *El-Kamil*, c. II, s. 278; İbn Kesir, *El-Bidaye*, c. IX, s. 579.

şiddetli mücadeleler neticesinde Rum askerleri yenilip geri çekilmek zorunda kaldılar.¹⁷⁶

Bazı rivayetlere göre ise Halid b. Velid savaşa devam ettiği sırada Bizanslılar Ebu Ubeyde ile görüşerek barış yapmak istediklerini bildirdiler. Ebu Ubeyde bu teklifi kabul edince Bizanslılar ona ve diğer komutanlara kapıları açtılar ve şehrin diğer tarafından girmiş olan Halid'in birliklerinden kendilerini korumalarını istediler. Ebu Ubeyde ve Hâlid b. Velid, Dımeşk şehrinin merkezinde bulunan bakırcılar çarşısında buluştular.¹⁷⁷ Böylece Ebu Ubeyde barış yoluyla girmiş oldu. Halid ise savaşarak şehre girdi. Halid'in girdiği tarafta da çatışmalar durdurularak barış sağlandı.

Halid b. Velid'in kuşatma esnasında yardım aldığı manastır, "Halid Manastırı" olarak adlandırıldı. Bu manastırda yaşayanlar, kendisine merdiven verdiklerinden dolayı, Halid'den haraçlarının azaltılmasını istemişlerdi. Ebu Ubeyde, yapılan anlaşmada onlara bu şartı uyguladı.¹⁷⁸

Ebu Ubeyde, Dımeşk halkı ile yaptığı anlaşmada, Müslümanlara kiliselerinin ve evlerinin yarısını vermeleri ve cizye ödemelerini istedi. Müslümanların da onların bayramlarına karışmayacaklarını ve kiliselerini yıkmayacaklarını taahhüt etti. Bu şartlarla şehir halkı ile anlaşma imzalandı.¹⁷⁹

Müslümanlar şehri aldıktan sonra dokusuna herhangi bir zarar vermediler. Şehirde bulunan Bizanslı devlet adamları şehirden ayrıldı. Ancak şehir halkı Arap olmaları dolayısıyla Müslümanlarla ortak yönleri bulunduğu için şehri terk etmediler. Bölgeye yerleşen sahabiler genellikle yakınlardaki Dâriyyâ denilen yerde ikamet ettiler. İlerleyen zamanlarda gelen Müslümanlarla birlikte şehrin Müslüman nüfusu önemli ölçüde arttı. Hristiyan halka herhangi bir baskı yapılmadı ve dinleri konusundaki özgürlüklerine müdahale edilmedi. Bu müsamahalı tutum karşısında diğer feth edilen yerlerde olduğu gibi kısa sürede halkın büyük çoğunluğunun İslamiyeti kabul ettiği anlaşılmaktadır.¹⁸⁰

Dımeşk şehri ele geçirildikten sonra Ebu Ubeyde, Humus'a doğru harekete geçti. Ba'lebek denilen yere geldiğinde oranın halkı eman ve barış istedi. Ebu Ubeyde, onların bu isteklerini kabul etti.¹⁸¹ Yapılan anlaşmaya göre, onların canları malları ve

¹⁷⁶ Belazuri, *Fütuh*, s. 166.

¹⁷⁷ Apak, *Ana Hatlarıyla İslam Tarihi (Hulefa-i Raşidin Dönemi)*, s. 136.

¹⁷⁸ Belazuri, *Fütuh*, s. 177.

¹⁷⁹ Halife b. Hayyat, *Tarih*, s. 126.

¹⁸⁰ Cengiz Tomar, "Şam", DİA, İstanbul 2010, c. 38, s. 311.

¹⁸¹ İbnü'l Esir, *El-Kamil*, c. II, s. 339.

kiliseleri emniyette tutulacak, onlardan birisi Müslüman olursa, Müslümanların sahip olduğu bütün haklara sahip olacaktı. Tüccarları ise, Müslümanların anlaşma yaptığı bütün memleketlere gidebileceklerdi. Buna karşılık topraklarında kalmak isteyenler, cizye ve haraç ödeyeceklerdi.¹⁸²

Yoluna devam eden İslam ordusu Humus önlerine kadar geldi. Humus halkıyla çarpışmalar başladı. Hava çok soğuk olmasına rağmen Müslümanlar sabırla kuşatmayı devam ettirdiler. Humuslular uzun süre kuşatma altında kaldılar. Herakleios, Humus halkından dayanmalarını istemiş, onlara yardım göndereceğine söz vermişti. İmparator Cezire halkına Humus'a gitmelerini ve müslümanlara karşı onlara yardım etmelerini emretti. Yola çıkan Cezireliler Irak bölgesinde bulunan Sa'd b. Ebi Vakkas'ın birlikleriyle karşılaştılar ve dağılarak geri döndüler. Humus halkına yardım etmekten vazgeçtiler.¹⁸³ Humslular, Herakleios'un kendilerini yalnız bıraktığını düşündüler. Müslümanların kararlılıklarını ve üstünlüklerini gördüler. Daha fazla dayanamayacaklarını anlayınca eman istediklerini bildirdiler. Bunun üzerine Müslümanlar onlarla sulh yapmayı kabul etti.¹⁸⁴ Hicretin 14. yılı Zilkade ayında gerçekleşen anlaşmaya göre, Ebu Ubeyde, Yuhanna Kilisesi'nin dörtte birini cami yaptırmak için vermeleri şartıyla, Humus halkının canlarını, mallarını, şehirlerini, kiliselerini ve değirmenlerini emniyet altına alacaklarını bildirdi. Ayrıca Humus halkı, topraklarının kendilerinde kalması karşılığında yüz yetmiş bin dinar¹⁸⁵ haraç vermeyi kabul etti. Sahipleri tarafından terkedilen veya boş bulunan yerlere de Müslümanlar yerleştirildi.¹⁸⁶

Ebu Ubeyde, daha sonra Hama'ya doğru yola çıktı. Hama halkı, İslam ordusuna karşı direniş göstermedi. Kendileriyle cizye ve toprakları için de haraç ödemeleri şartıyla anlaşma yapıldı.¹⁸⁷

Hama'nın ardından Lazkiye'ye gelen Ebu Ubeyde, Lazkiye halkının karşı koyması üzerine onlarla çarpışmaya başladı. Lazkiye kalesinin çok büyük bir kapısı bulunuyordu. İslam ordusu şehrin uzak bir bölgesine karargâh kurdu. Ebu Ubeyde askerlerine, atlı bir kimsenin içine girdiği zaman görünmeyeceği derinlikte çukurlar açtırdı. İslam ordusu Lazkiyelilere kuşatmayı bırakıp geri dönüyormuş gibi bir izlenim

¹⁸² Belazuri, *Fütuh*, s. 177.

¹⁸³ İbnü'l Esir, *El-Kamil*, c. II, s. 339.

¹⁸⁴ Suyuti, *Tarihu'l-Hulefa*, s. 158.

¹⁸⁵ Halife b. Hayyat, *Tarih*, s. 130.

¹⁸⁶ Belazuri, *Fütuh*, s. 178.

¹⁸⁷ Belazuri, *Fütuh*, s. 179; İbnü'l Esir, *El-Kamil*, c. II, s. 340.

vererek hareket etti. Geceleyin İslam askerleri kazdıkları çukurlara geri döndüler ve görünmeyecek şekilde gizlendiler. Bu plan işe yaramış, Lazkiye halkı, Müslümanların kuşatmadan vazgeçip bırakıp gittiklerini sanmışlardı. Sabahleyin şehrin kapılarını açtılar. Sürülerini otlatmak ve diğer işleri için şehrin dışına doğru çıktılar. Herhangi bir şeyden şüphelenmemişler bu yüzden rahat hareket ediyorlardı. Bu fırsatı iyi değerlendiren Ebu Ubeyde, orduyu harekete geçirdi ve Lazkiyelilerin hiç beklemedikleri bir anda kaleye girmeyi başardılar. Yapılan savaş sonucunda Lazkiye kalesi de fethedildi. Hristiyan halktan bazıları şehirden kaçtılar ancak bir süre sonra arazilerine dönmek üzere eman istediler. Bunun üzerine bir miktar haraç karşılığında anlaşma yapıldı ve kiliseleri kendilerine bırakıldı. Ebu Ubeyde'nin emriyle burada büyük birde cami yapıldı.¹⁸⁸

1.2.2. Yermük Muharebesi

Bizans hakimiyeti altındaki Suriye topraklarında, İslam ordularının art arda gerçekleştirdiği fetihler sebebiyle, bu bölgedeki hakimiyetini tamamen kaybedeceğini anlayan İmparator Herakleios, Suriye, Cezire, Ermeni ve Rum halkından oluşan sayıları 200.000 civarında olan büyük bir ordu hazırladı.¹⁸⁹ Bizans ordusunun asker sayısının 100.000¹⁹⁰ veya 300.000¹⁹¹ olduğunu rivayet eden kaynaklar da vardır. Herakleios, Müslümanların bu hızlı ilerleyişini durdurmak ve fethettikleri yerleri Müslümanlardan tekrar geri almak istiyordu. Lahm, Cüzam ve diğer Arap kabilelerinden oluşan öncü birliklerinin başında Cebele b. Eyhem el-Gassani bulunuyordu. Rum kuvvetlerinin başında Theodoros (Sakellarios), Ermeni kuvvetlerinin başında ise Caraca (Cerce)¹⁹² görevlendirildi.¹⁹³

Herakleios'un gönderdiği Bizans ordusu, Ürdün'ün doğusunda bulunan Yermük Nehrinin kenarına doğru yola çıktı. Kendisi ise orduyla birlikte savaşa katılmadı ve Antakya'da kalmayı tercih etti. Askerleri galip gelemezse İstanbul'a çekilmeyi planlıyordu.¹⁹⁴

¹⁸⁸ Belazuri, *Fütuh*, s. 181; İbnü'l Esir, *El-Kamil*, c. II, s. 340. Apak, *Ana Hatlarıyla İslam Tarihi (Hulefa-i Raşidin Dönemi)*, s. 137.

¹⁸⁹ Belazuri, *Fütuh*, s. 179.

¹⁹⁰ İbnü'l Esir, *El-Kamil*, c. II, s. 259; Zehebi, *Tarihu'l-İslam*, c. III, s. 139.

¹⁹¹ Halife b. Hayyat, *Tarih*, s. 130.

¹⁹² İbn Kesir, *El-Bidaye*, c. IX, s. 548.

¹⁹³ Wellhausen, *İslamın En Eski Tarihine Giriş*, s. 51.

¹⁹⁴ Belazuri, *Fütuh*, s. 184.

Ebu Ubeyde b. Cerrâh, Bizans ordusunun üzerlerine geldiğini öğrenince, Humus'taki gayri müslim halkı himaye edemeyecekleri için toplanan cizyenin iade edilmesini emretti. Sonra Humus ve Dımaşk'taki kuvvetlerin geri çekilmesini ve bölgedeki diğer kuvvetlerle birleşilerek Yermük vadisine hareket edilmesine karar verdi.¹⁹⁵ Halktan almış oldukları cizye vergisini iade ettiler ve onlara şöyle dediler: “Bu savaş sırasında meşgul olduğumuz için sizlere yardım edemeyeceğiz ve sizleri koruyamayacağız, emniyetiniz kendinize aittir.” Humus halkı ise Müslümanlara şöyle karşılık verdi: “Sizlerin idaresi ve adaleti, daha önce içinde bulunduğumuz zulüm ve zorbalıktan bizim için daha iyidir. Bizler, Herakleios'un ordusunu, sizin valinize yardım ederek şehirden kovacağız.” Şehirdeki Yahudiler de: “Tevrat üzerine yemin ederiz ki, Herakleios'un komutanı, bizi yok etmeden Humus şehrine giremeyecektir” dediler. Şehrin kapılarını kapattılar ve şehri korudular. Müslümanların anlaşma yaptıkları diğer şehirlerin halkı da aynı şekilde hareket etti. Rumların tekrar bu şehirleri alması durumunda eski kötü günlerine geri döneceklerini ve bunu istemedikleri için de Müslümanlara verdikleri sözü tutacaklarını bildirdiler.¹⁹⁶

Yermük'e doğru yola çıkan İslam ordusunun asker sayısının 24.000¹⁹⁷ bazı rivayetlere göre ise 30.000¹⁹⁸ veya 40.000¹⁹⁹ olduğu rivayet edilmektedir. İslam ordusunda, Hz. Ebu Bekir'in kızı Esmâ, Ümmü Habibe, Havle bint Ezver gibi birçok Müslüman kadın da bulunuyordu.²⁰⁰

Yermük'e ulaşan İslam ordusunun komutanı Ebu Ubeyde, Halid b. Velid ve diğer komutanlarla istişarede bulundu. Bizans ordusunun küçük birlikler halinde ayrılmış olduğunu görünce, onlarda daha önce hiç bilmedikleri bu sistemi uygulamaya karar verdiler. Sa'id b. Zeyd komutasında bir destek bölüğünü ordunun arka kısmına yerleştirdiler.

Bu sırada Ebu Süfyan yanlarına gelerek: “Savaş konusunda karar almak için toplanacak bir kavme ulaşmıncaya kadar yaşayacağımı sanmıyordum” dedi. Sonra ordunun iki kısma ayrılmasını tavsiye etti. Birinci kısım ilerleyip düşmanın karşısında karargâh kuracak, sonra yüklerin ve kadınların bulunduğu ikinci kısım harekete geçecekti. Bunlar birinci gruba ulaştıktan sonra Halid harekete geçecek ve öyle bir yere

¹⁹⁵ Mustafa Fayda, “Yermük Savaşı” *DİA*, İstanbul 2013, c. 43, s. 485.

¹⁹⁶ Belazuri, *Fütuh*, s. 184.

¹⁹⁷ Belazuri, *Fütuh*, s. 184.

¹⁹⁸ Zehebi, *Tarihu'l-İslam*, c. III, s. 139.

¹⁹⁹ İbnü'l Esir, *El-Kamil*, c. II, s. 258.

²⁰⁰ Muhammed el-Vakıdi, *Fütuhu's-Şam*, terc. Hasan Gülşen, Konya 2016, s. 244.

gelecek ki, çöl arkalarında kalacak. Böylece kendilerine giyecek ve takviye kuvvetleri rahatlıkla ulaşabilecekti. Komutanlar, Ebu Süfyan'ın bu tavsiyesini güzel buldular ve bu tavsiyeye uydular.²⁰¹

Yaz aylarında, üç ay kadar bir çatışmaya girmeyen iki ordu, Hicretin 15. Yılı²⁰² Recep (M. Ağustos 636) ayında²⁰³ Bizans'ın saldırısıyla başladı. Savaşın ilk günlerinde hafif bir şekilde devam eden çatışma gün geçtikçe şiddetini artırmaya başladı.²⁰⁴ Bizans ordusunda bulunan bazı askerler kaçmasınlar diye birbirlerine zincirle bağlanmışlardı. Halid b. Velid, başında bulunduğu süvari birliğini ikiye ayırdı. Birinin başına kendi geçti diğer birliğin başına da Kays b. Hübeyre'yi getirerek sol cenahın arkasına yerleştirdi. Savaşın şiddetlendiği anlarda Bizans ordusunda bulunan Lahm ve Cüzam kabilelerinden bazı askerler savaş meydanından kaçtılar. Bizanslıların saldırıları karşısında zor durumda kalan bazı Müslümanlarda geri dönüp kaçmak istediklerinde İslam ordusu sıkıntıya düştü.²⁰⁵

Halid b. Velid kaçan askerleri geri döndürmek için bazı önlemler aldı. Ordunun arka kısmında bulunan Müslüman kadınlara gelerek Müslüman erkeklerden savaştan kaçanları öldürmelerini emretti.²⁰⁶ Müslüman kadınlar kendileri de savaşa katılarak kılıç kullandılar ve bu konuda erkeklerle bile yarışacak derecede başarı gösterdiler.²⁰⁷

1.2.2.1. Bizanslı Komutanlardan Cerce'nin Müslüman Olması

İki ordu karşı karşıya gelince Bizans ordusunun komutanlarından biri olan Cerce, kenara çıkarak Halid b. Velid'i çağırdı. Halid b. Velid yaklaşınca ona şöyle seslendi:

²⁰¹ İbn Kesir, *El-Bidaye*, c. IX, s. 551.

²⁰² Seyf b. Ömer'in haber verdiği göre Yermük Savaşı, hicretin on üçüncü senesinde Dimeşk'in fethinden önce gerçekleşmiştir. Ebu Cafer b. Cerir de Seyf'in bu görüşüne katılmıştır. İbn İshak, İbn Asakir, İbnü'l-Kelbi gibi birçok tarihçi ise bu savaşın hicretin on beşinci yılı Recep ayında yapıldığını bildirmiştir. Seyf'in belirttiği tarihe tabii olan başka kimse olmamıştır. (İbn Kesir, *El-Bidaye*, c. IX, s. 545-546.) Alman oryantalist Nöldeke'in bildirdiğine göre, Süryani bir rahibin küçük parçalar halinde bize ulaşmış olan notları Arapların Rumlarla olan büyük savaşı 636 Ağustos'unda gerçekleşmiş, Dimeşk'in Araplar tarafından alınması ise bir yıl evvel gerçekleşmiştir. Bu tarih, İbn İshak ve Vakıdî'nin bildirdiği tarihle uygunluk arz etmektedir. Seyf'in bildirdiği tarihle ise tezat teşkil etmektedir. Seyf'in rivayetinde Ecnadeyn Savaşı ile Yermük Savaşı yer değiştirmiştir. (Wellhausen, *İslamın En Eski Tarihine Giriş*, s. 51.)

²⁰³ Belazuri, *Fütuh*, s. 186; Zehebi, *Tarihu'l-İslam*, c. III, s. 140.

²⁰⁴ Vakıdî, *Fütuhu'ş-Şam*, s. 244.

²⁰⁵ İbn Kesir, *El-Bidaye*, c. IX, s. 554.

²⁰⁶ Fayda, *Hulefa-yı Raşidin Devri*, s. 236.

²⁰⁷ İbrahim Sarıçam, *Hiz. Ömer*, Ankara 2017, s. 105.

- “Ey Halid, bana doğruyu söyle, sakın yalan söyleme, çünkü hür bir kimse yalan söylemez. Beni aldatma şerefli bir insan, Allah'a güvenen kimselere hile yapmaz. Allah'ın, peygamberinize gökten bir kılıç indirdiğini ve kılıcı sana verdiğini söylüyorlar. Sen de bu kılıcı kime çekersen, mutlaka onu hezimete uğrattıyormuşsun bu doğru mudur?”

“- Hayır”

“- Peki ne diye sana Allah'ın kılıcı adını taktılar?”

“- Allah, bize peygamberini gönderdi. Peygamber, bizi imana davet etti. Biz ondan kaçtık. Sonra bazılarımız ona iman etti. Bazılarımız da onu yalanladı. Ben de onu yalanlayanlardandım. Sonra Cenab-ı Allah, kalbimize hidayet verdi ve ona inandık. O zaman bana, "Sen, Allah'a başka güçleri ortak koşanlar üzerine çekilmiş olan Allah'ın kılıçlarından bir kılıcsın" dedi ve muvaffak olmam için dua etti. Böylece bana “Seyfullah” dendi. Ben, Allah'ın yanında başka güçler tanıyan, onlara tabi olanlara karşı en şiddetli savaşan Müslümanlardan biriyim.”

“- Ey Halid, siz neye davet ediyorsunuz?”

“- Allah'tan başka ilah olmadığına, Muhammed'in(s.a.s.) de O'nun kulu ve elçisi olduğuna şahadet etmeye, onun Allah katından getirdiği şeyleri kabul etmeye davet ediyoruz.”

“- Peki bu davetinize icabet etmeyene ne yaparsınız?”

“- Böylelerinden cizye alır ve kendilerini himaye ederiz.”

“- Ya cizye vermezlerse ne yaparsınız?”

“- Kendileriyle savaşırız.”

“- Bugün dininize tabii olan kimsenin durumu ne olacaktır?”

“- Bizimle aynı durumda olacaklar. Allah'ın bizden istediği farizalara tabi olacaklar. Bizim sahip olduğumuz sevabın ve mükafatın daha fazlasına sahip olacaklar.”

“- Siz daha önceden Müslüman olduğunuz halde nasıl sizinle aynı durumda olacaklar?”

- Biz bu dine girip, Peygamberimiz'e biat ettiğimizde, o aramızda yaşıyordu. Ona Allah'tan vahiy geliyor, o da bize tebliğ ediyordu. Bize öyle deliller gösteriyordu ki, bizim gördüklerimizi görenlerin, duyduklarımızı duyanların Müslüman olup, biat etmeleri tabii bir şeydi. Size gelince; siz bizim gördüklerimizi görmediniz,

duyduklarımızı duymadınız ve onda gördüğümüz harikalara şahit olmadınız. Onun için, aranızdan, kim samimi bir niyet ve ihlâsla dinimize girse, o bizden üstün olur!”

“ - Allah' a yemin ederim ki, bana doğruyu söyledin ve beni aldatmadın.”

“-Allah' a yemin ederim ki ben sana doğruyu söyledim. Bana sorduğun ve benim de cevapladığım şeylerin kefilî Allah'tır.”

Bu konuşmadan sonra Cerce, kalkanını ters çevirdi, Halid'in yanına yaklaştı ve: “Bana İslam'ı öğret.” dedi. Halid, Cerce'yi karargâhına götürerek, üzerine bir tulum su döküp guslettirdi. Sonra da iki rekât namaz kıldırıldı. Bizanslılar, onun Halid'in yanına gidip İslam'a girdiğini görünce Müslümanlara karşı saldırıya geçtiler. Halid, Cerce ile beraber atlarına binip orduyla birlikte, Bizanslılara saldırdılar. Bizans birlikleri geri çekilmeye başladılar. Halid'le Cerce, askerlerle birlikte sabah güneşin yükselişinden itibaren gün batana kadar çarpıştılar. Sonra Cerce vuruldu. Müslüman olurken kıldığı iki rekât dışında secdeli hiçbir namaz kılamadı. Müslümanlar öğle ve ikindi namazlarını sadece ima yoluyla kılabilmişlerdi.²⁰⁸

Müslüman askerler fetih tamamlanıncaya kadar akşam ve yatsı namazını ertelediler. Uzun ve zorlu bir mücadelenin ardından nihayet Müslümanlar zafere ulaştılar. Bizans ordusundan yetmiş bin kişi öldürüldü. Geri kalanlar ise kaçarak Filistin, Antakya, Halep, el-Cezire ve İrminiyye gibi bazı şehirlere sığındılar.²⁰⁹

Yermük'te yapılan savaşta Müslümanların kendi ordusunu bozguna uğrattığını haber alan Herakleios Antakya'dan Konstantiniyye'ye (İstanbul) doğru yola çıktı.²¹⁰ İmparator giderken: “Ey Suriye! Sana selam olsun! Burası düşman için ne güzel bir ülkedir.” diyerek üzüntülerini dile getirdi. Koskoca Bizans İmparatorluğunun, en güzide şehirlerinden ve baş eyaletlerinden olan Suriye ebediyen İslam devletine bırakılmış oluyordu.²¹¹ Bizans'a karşı muazzam bir zafer kazanılmış Bizans mukavemeti kırılmış ve Suriye'deki mücadelenin neticesi belli olmuştu.²¹²

²⁰⁸ İbn Kesir, *El-Bidaye*, c. IX, s. 562-564; Kandehelevi, *Hayatü's-Sahabe*, c. I, s. 194-195; Sırma, *İslami Tebliğin Örnek Halifeler Dönemi*, s. 58-60.

²⁰⁹ Belazuri, *Fütuh*, s. 184.

²¹⁰ Fayda, *Hulefa-yı Raşidin Devri*, s. 237.

²¹¹ Hitti, *Siyasi Ve Kültürel İslam Tarihi*, s. 231.

²¹² Georg Ostrogorsky, *Bizans Devleti Tarihi*, çev. Fikret Işıltan, Türk Tarih Kurumu Yay., Ankara 2006, s. 103.

1.2.3. Suriye Bölgesinin Diğer Şehirlerindeki Durum

Ebu Ubeyde Yermük savaşının ardından Hicri 16 (M.637) yılında Kınnesrin'e geldi.²¹³ Ordunun öncü kuvvetlerinin başında Halid b. Velid bulunuyordu. Kınnesrin de bulunan Bizans birlikleri Minas komutasında İslam ordusuna karşı, saldırıya geçti. Aralarında şiddetli bir çarpışma yaşandı ve Bizanslı komutan Minas ve çok sayıda Bizans askeri öldürüldü.²¹⁴

Bizans birliklerini dağıttıktan sonra, Halid Kınnesrin kalesini kuşatma altına aldı. Kınnesrin halkı da kalelerine çekildi ve kendilerini savunmaya başladılar. Daha fazla direnemeyeceklerini anlayan Kınnesrin halkının Bizanslılardan gelecek bir yardım umutları kalmayınca, Humus halkı ile yapılan şartlarda barış yapma talebinde bulundular. Ebu Ubeyde, Humus halkı ile benzer şekilde onlarla anlaşma yaptı. Böylece bu şehir ve çevresi de anlaşma yoluyla alınmış oldu. Kınnesrin sakinleri önceden yün çadırlarda yaşayan Tenuh kabilesiydi. Sonradan burada evler yaptılar. Ebu Ubeyde onları İslamiyet'e davet etti. Onların bir kısmı Müslüman oldu, diğerleri Hristiyanlık inancını devam ettirdi.²¹⁵

Ebu Ubeyde, Kınnesrin'in fethinden sonra, Herakleios, İstanbul'a dönerken, Halep üzerine sefere çıktı. Halep Antakya ile birlikte kuzeyde kalan ve Bizans toprağına daha yakın olan önemli merkezlerden biriydi. İslam ordusunun öncü birliklerinin başında İyad b. Ganem bulunuyordu. Şehrin çevresinde bulunan Tenuh ve diğer Arap kabileleri İslam ordusuna itaat ettiler. Şehir halkı da kısa bir müddet sonra canlarına, mallarına ve şehirlerine dokunulmaması, kiliselerininse Müslümanlarla yarı yarıya taksim edilmesi şartıyla teslim oldular. İyad b. Ganem, cizye vermeleri karşılığında isteklerini kabul etti ve kendileriyle bir anlaşma yaptı. Antlaşmanın Ebu Ubeyde tarafından onaylanmasından sonra Hicri 16(M.637) yılında İslam ordusu şehre girdi. İlk olarak burada bir mescid inşa edildi.

Ebu Ubeyde'nin Filistin'e dönmesi üzerine Halep halkı yapılan anlaşmayı bozdu. Ebu Ubeyde, İyad b. Ganem'i ve Habib b. Mesleme'yi tekrar Halep üzerine göndererek önceki anlaşmaya bağlı kalmak şartıyla, şehir ikinci defa fethedildi.²¹⁶

Ebu Ubeyde b. Cerrah'ın vefatından sonra Muaviye b. Ebû Süfyan'ın Suriye valiliğine getirilmesiyle, Halep önce Humus ordugahına, daha sonra da Kınnesrin'e

²¹³ Belazuri, *Fütuh*, s. 188.

²¹⁴ İbnü'l Esir, *El-Kamil*, c. II, s. 341.

²¹⁵ Belazuri, *Fütuh*, s. 197.

²¹⁶ Belazuri, *Fütuh*, s. 200.

bağlandı. Böylece İslam fetihlerinin başlamasından kısa bir süre sonra, İslâm devletinin sınırları Toroslara kadar ulaştı.

Ebu Ubeyde, Halep'ten ayrıldıktan sonra yolda bir düşman birliğiyle karşılaştı. Yapılan mücadelenin ardından onları bozguna uğratarak Antakya'ya sığınmak zorunda bıraktı. Antakya üzerine giden Ebu Ubeyde, Kınnesrin'den ve diğer yerlerden kaçan pek çok kişinin gelip Antakya'ya sığınmış olduklarını gördü. Şehri dört bir yanından kuşatma altına aldı.²¹⁷ Daha sonra onlarla kişi başı bir dinar para ve bir cerib buğday cizye vermeleri karşılığında anlaştı.²¹⁸

Ebu Ubeyde Antakya'yı fethettiği zaman, burada bulunan Hristiyan bir cemaat olan, Ceracime, Bizans'a sığınmayı düşündüler. Ancak korktukları için şehirden ayrılamadılar. Müslümanlar da onların bu durumunu anlayamadı. Bir süre sonra Antakya halkı anlaşmayı bozdu. Ebu Ubeyde, onların üzerine ikinci defa bir ordu gönderdi. Tekrar kontrol altına aldıktan sonra Habib b. Mesleme'yi oraya vali olarak görevlendirdi. Habib, Ceracime halkının üzerine yürüdü. Ancak Ceracime, Müslümanlarla savaşmayı göze alamadıkları için barış istemek zorunda kaldılar.

Ceracime ile yapılan anlaşmaya göre; gerektiğinde asker vermeyi ve Müslümanlara yardım amacıyla el-Lükam dağında gözcüler bulundurarak bilgi vermek amacıyla casusluk yapmayı kabul etti. Buna karşılık ta kendilerinden cizye alınmayacaktı. Ayrıca İslam ordusunun yanında savaşa katıldıklarında düşman askerlerinden öldürdükleri kimselerin üzerlerindeki eşyalar kendilerine kalacaktı. Ceracime'nin şehirlerindeki tüccarlar ve onlara tabii olan diğer kimseler de bu anlaşmaya dahil oldular. Bu sebeple, Ceracime'den olmadığı halde onlara tabii olanlara Revadif (arkadan gelenler) denildi.²¹⁹

Ebu Ubeyde, Kurus'a doğru yola çıktı. Öncü olarak Iyad b. Ganem komutasında bir birlik gönderdi. Kurus rahiplerinden birisi, Iyad'a gelerek halkı adına anlaşma yapmak istedi. Iyad, onu, henüz Kurus'a ulaşmamış olan Ebu Ubeyde'ye gönderdi. O da kendisiyle anlaşma yapmayı kabul etti. Ebu Ubeyde, Kurus'a gelince, halkına Antakya halkına verdiği hakların aynısını verdi. Ebu Ubeyde, birliklerini çevredeki bazı yerlere gönderdi ve Nikablus sınırına kadarki bütün Kurus topraklarına hâkim oldu.²²⁰

²¹⁷ İbnü'l Esir, *El-Kamil*, c. II, s. 341.

²¹⁸ Fayda, *Hulefa-yı Raşidin Devri*, s. 244.

²¹⁹ Belazuri, *Fütuh*, s. 200.

²²⁰ Belazuri, *Fütuh*, s. 203.

Selman b. Rabia, de Ebu Ubeyde'nin askerleri arasında bulunuyordu. Kurus kalesi fethedilince Selman, Kurus kalesine yerleşti ve burası daha sonra onun adıyla anılmaya başlandı.²²¹

Ebu Ubeyde, Antakya'dan sonra Misis ve Tarsus üzerine yürüdü. Herakleios Müslüman orduların akınlarını durdurmak için bir tampon bölge oluşturmak amacıyla Antakya Misis ve Tarsus arasındaki kaleleri boşaltmıştı. Herakleios, Antakya'dan ayrılırken bu bölgedeki kalelerde yaşayan halkı da yanında götürdü ve iç bölgelere yerleştirdi. Müslümanlar fetih için gittikleri zaman bölgede kimseyi bulamadılar. Ancak Bizanslı bazı gruplar pusu kurarak İslam ordusuna ani baskınlar yapıyorlardı.²²²

Muaviye b. Ebu Süfyan, Suriye valisi olduğu dönemde Hicri 25(M. 646) yılında Anadolu'ya düzenlediği seferler sırasında bu kalelere askeri birlikler yerleştirdi. Böylece Suriye'nin fethi tamamlanmış oldu.²²³

Ebu Ubeyde, yine öncü kuvvetlerin başında İyad olduğu halde Menbic üzerine yürüdü. İyad, Ebu Ubeyde Menbic'e ulaşmadan önce Menbic halkıyla Antakya'da yapılmış olan anlaşmanın şartlarıyla bir anlaşma yaptı. Ebu Ubeyde oraya ulaşınca İyad'ı, Duluk ve Raban taraflarına gönderdi ve Menbic'lilerle yapılan şartlarla İyad onlarla da anlaşma yaptı. Ayrıca Bizanslılar hakkında Müslümanlara bilgi vermeleri şartını da koydu.²²⁴

Ebu Ubeyde henüz Menbic'de iken, Halid b. Velid'i Maraş taraflarına gönderdi. Halid, Maraş kalesini kuşattı. Halkın teslim olmaması üzerine saldırıya geçti ve kaleyi fethetti. Maraş halkını kaleyi terk etmeleri şartıyla serbest bıraktı ve sonra da kaleyi yıktırdı.²²⁵

Daha sonra Muaviye, Maraş şehrini yeniden yaptırdı ve oraya asker yerleştirdi. Yezid b. Muaviye öldükten sonra, şehre Bizans saldırıları yoğunlaştı. Bunun üzerine onlar şehri terkettiler.²²⁶

İyad b. Ganem, Sümeysat'ı fethettikten sonra Habib b. Mesleme'yi, Malatya üzerine gönderdi. Habib Malatya'yı fethetti ancak bir süre sonra şehir tekrar Bizanslılar'ın eline geçti. Muaviye b. Ebu Süfyan, Suriye ve Cezire bölgesine vali olarak atandıktan sonra Habib b. Mesleme'yi tekrar Malatya'ya gönderdi. Habib şehri

²²¹ İbnü'l Esir, *El-Kamil*, c. II, s. 343.

²²² Belazuri, *Fütuh*, s. 223-224.

²²³ Fayda, *Hulefa-yı Raşidin Devri*, s. 245.

²²⁴ İbnü'l Esir, *El-Kamil*, c. II, s. 343.

²²⁵ Belazuri, *Fütuh*, s. 265; İbnü'l Esir, *El-Kamil*, c. II, s. 344.

²²⁶ Belazuri, *Fütuh*, s. 265.

savaşarak ikinci defa geri aldı. Habib, buraya şehrin valisiyle birlikte Müslümanlardan bir askeri birlik yerleştirdi. Daha sonra Bizans ülkesine sefer düzenlemek isteyen Muaviye, Malatya'ya geldi ve şehre çeşitli yerlerden gelen Müslümanları iskân etti.²²⁷

1.2.4. Filistin ve Çevresi

Roma İmparatoru Konstantinos'un 312 yılında Hristiyanlığı benimsemesiyle Hz. İsa'nın doğum yeri olan Kudüs kutsal bir yer olarak tanındı. Daha sonra Sasani istilasına uğradı. Bizans döneminde, İmparator Herakleios tarafından Kudüs dahil bütün Filistin tekrar hâkimiyet altına alındı.

Kudüs Hz. Peygamberin Mirac hadisesi sebebiyle Müslümanlar açısından da önemli bir yer haline geldi.²²⁸

1.2.4.1. Kudüs'ün Anlaşma Yoluyla Fethedilmesi

Yermük Savaşı'ndan sonra Müslümanlar tarafından hem güney hem de kuzeyden kontrol altına alınan Kudüs'ün (İliya)²²⁹ fethedilmesinin yolu açılmış oldu. Kudüs'ün fethinden önce Hz. Ebu Bekir döneminde Filistin bölgesinin fethiyle görevlendirilen Amr b. As bu bölgedeki Nablus, Lüdd, Yübna, Amvas, Beyt Cibrin, Gazze, Sebastiya, Yafa ve Refah gibi birçok şehri İslam topraklarına dahil etmişti.²³⁰

Suriye bölgesinde gerçekleştirilen fetihlerin ardından Ebu Ubeyde, Kudüs ahalisine bir mektup gönderdi. Onları Allah'a iman etmeye ve Müslüman olmaya davet etti. Eğer buna razı olmazlarsa cizye vermelerini, cizye vermeyi de kabul etmezlerse kendileriyle savaşacaklarını bildirdi. Kudüs halkı Ebu Ubeyde'nin bu teklifini kabul etmedi.²³¹

Suriye bölgesinde gerçekleştirilen önemli fetihlere diğer ordularla birlikte katılmış olan Amr b. As, Yermük'te elde edilen zaferin ardından Filistin bölgesine

²²⁷ Belazuri, *Fütuh*, s. 261. İbnü'l Esir, *El-Kamil*, c. II, s. 380.

²²⁸ Karaman, "Filistin", s. 90.

²²⁹ Müslümanların kullandığı İliya ismi Romalılar'ın şehre verdikleri Aelia isminin Arapçalaşmış şeklidir. İslâmî kaynaklarda "İliyâ medînetü beyti'l-makdis" şeklinde de geçmekte ve kısaca İliyâ veya Beytü'l-Makdis denilmektedir. (Ömer Faruk Harman, "Kudüs", *DİA*, Ankara 2002, c. 26, ss. 323-327, s. 324.)

²³⁰ Belazuri, *Fütuh*, s. 188; İbnü'l Esir, *El-Kamil*, c. II, s. 347.

²³¹ İbn Kesir, *El-Bidaye*, c. IX, s. 655.

döndü ve Kudüs şehrini kuşattı.²³² Kudüs'te bulunan Bizans halkı şehre kapanarak savunma yapmaya başladılar.²³³

Ebu Ubeyde, bu sırada Kınnesrin ve çevresinin fethiyle uğraşıyordu. Kudüs'e gelerek o da kuşatmaya katıldı. Orada iki veya üç gün kadar şehri kuşattıktan sonra, Ebu Ubeyde'ye Kudüs halkından bir tek1if geldi. Kudüs Patriği Sophronios ve Kudüs halkı fethedilen diğer şehirlerle yapılan anlaşmalardaki şartlarla bir anlaşma yapmayı kabul edeceklerini ancak, bizzat Hz. Ömer tarafından kendilerine eman verilmesi karşılığında şehri teslim edeceklerini bildirdiler.²³⁴ Vakıdi ise Ebu Ubeyde'nin Kudüs'ü kuşatmasının dört ay sürdüğünü ve şiddetli çatışmalarla birlikte kar ve soğuğa karşıda Müslümanların sabır gösterdiğini bildiriyor.²³⁵ Bazı batılı kaynaklar ise şehrin iki yıllık bir kuşatmadan sonra teslim olduğunu aktarmışlardır.²³⁶

Ebu Ubeyde, bir mektup yazarak durumu Hazreti Ömer'e bildirdi. Hz. Ömer ashabın ileri gelenlerini toplayarak onlarla durumu istişare etti. Hz. Osman, Filistin halkının umutsuzluğa kapıldığını ve eğer halife onların talebini reddederse gururlarının kırılacağını ve kayıtsız şartsız teslim olacaklarını söyledi. Hz. Ali ise, Halife'nin Kudüs'e gitmesinin yararlı olacağını ifade etti. Böylece Hz. Ömer, yerine Hz. Ali'yi vekil tayin edip hilafet görevlerini ona emanet ettikten sonra Receb ayı, Hicri 16 yılında Medine'den ayrıldı. Kudüs'e doğru yola çıkan halife Suriye'ye vardı ve Câbiye denilen yerde, Ebu Ubeyde, Halid bin Velid ve Yezid bin Ebu Süfyan gibi komutanlar onu karşıladı. Hazreti Ömer. Cabiye'de bir süre kalmış ve Kudüs ile yapılan anlaşmayı burada hazırlamıştı.²³⁷ Cabiye'den sonra Kudüs'e gelen Hz. Ömer, şehrin anahtarını patrikten aldı ve Kudüs halkıyla anlaşma yapıldı. Hicretin 17. (M.638) yılında yapılan bu anlaşma ile şehir fethedilmiş oldu.²³⁸ Yapılan anlaşmanın içeriği şu şekildedir:

“Bismillahirrahmanirrahim

Bu, Allah'ın kulu ve Müminlerin emiri Ömer'in Kudüs halkına verdiği sözleşmedir. Bu, onların canları, malları, kiliseleri, haçlarıyla, hastaları ve bütün halkına bir teminattır. Kiliseleri mesken olarak kullanılmayacak ve yıkılmayacak. Bunların,

²³² Fayda, *Hulefa-yı Raşidin Devri*, s. 239.

²³³ Ali Mazak, “Emevilerin Sonuna Kadar Kudüs ve Filistin”(Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), *MÜSBE*, İstanbul 1989, s. 66.

²³⁴ Mustafa Göregen, “Hz. Ömer Döneminde Kudüs'ün Müslümanlar Tarafından Fethi”(Uluslararası Hz. Ömer Sempozyumu), ed. Ali Aksu, *CÜİF*, c. 1, Sivas 2018, ss. 524- 530, s. 525

²³⁵ Vakıdi, *Fütuhu 'ş-Şam*, s. 283.

²³⁶ A. A. Vasıhev, *Bizans İmparatorluğu Tarihi*, çev. Arif Müfid Mansel, Ankara 1943, c. 1, s. 269.

²³⁷ Şibli Numani, *Bütün Yönleriyle Hz. Ömer Ve Devlet İdaresi*, çev. Talip Yaşar Alp, İstanbul 1975, c. 1, s. 233-234.

²³⁸ Belazuri, *Fütuh*, s. 189.

avlularına, haçlarına ve mallarına, dokunulmayacaktır. Onlara dinde bir zorlama yapılmayacak ve kimse inancından dolayı zarar görmeyecektir. Yahudiler Kudüs'te oturmayacaktır. Kudüs halkı da diğer şehirlerin halkı gibi cizye vergisi ödeyecektir. Bizanslılar ve hırsızlar bu şehirden çıkarılacaklardır. Şehirden çıkarılan Bizanslıların can ve mal güvenlikleri emin bir yere varıncaya kadar korunacaktır. Onlardan, Kudüs'te kalmak isteyen olursa İslam'ın güvencesi altında olacak, ancak Kudüs halkının ödediği kadar cizye ödeyecektir. Kudüslülerden de Bizanslılarla gitmek ve kiliselerini boşaltıp, mallarını götürmek isteyen olursa gidecekleri yere ulaşınca kadar güvence altında olacaklardır. Kalmak isteyenler hasadını kaldırmıncaya kadar da kendilerinden vergi tahsil edilmeyecektir.”²³⁹

Hiz. Ömer, anlaşmanın yapılmasından sonra Kudüs'e geldi. Döneminin en büyük devletlerinden biri olan Bizans İmparatorluğunun kutsal şehrini teslim almaya giderken bile sade ve mütevazı bir şekilde Kudüs'e girdi. Hiz. Ömer patrik Sophronios'un refakatinde önce Mescid-i Aksa'yı ziyaret etti. Kudüs'te bir de cami yapılmasını emretti. Hiz. Ömer, Ubâde b. Sâmit'i hem kadılık görevi hem de halka İslâm'ı öğretmesi için görevlendirdi.²⁴⁰

Hiz. Ömer'in bizzat Kudüs'e gelerek yaptığı bu anlaşma, Bizanslıların uzun bir süredir hakimiyeti altında olan Suriye bölgesinin halkına yapmış oldukları baskı ve zulmü de ortadan kaldırıyordu. Bu anlaşma İslam dininin hoşgörüsünü ve medeni seviyesini ortaya koyuyordu. Gayri müslimlere karşı gösterilen bu hoşgörü daha sonra yapılacak olan İslam fetihlerinin daha kolay ve sürekli olmasına katkı sağlamıştır.

1.2.4.2. Amvas Vebası, Kaysâriye ve Askalân'ın Alınması

Hicretin 18.(M. 639) yılında, Amvas'ta veba salgını çıkmış,²⁴¹ Suriye, Mısır ve Irak bölgelerine şiddetli bir şekilde yayılmıştı.²⁴² Hastalık aylarca ortalığı kasıp kavurmuş ve binlerce Müslüman'ın ölümüne sebep olmuştu.

Hiz. Ömer, o sırada Şam'a gitmek üzere yola çıkmıştı. Serg denilen mevkie gelince Ebu Ubeyde ile birlikte diğer ordu komutanları halifeyi karşıladılar. Hiz. Ömer'e veba salgını hakkında bilgi verdiler. Hiz. Ömer, Muhacir ve Ensar'dan bazılarını çağırıp görüşlerini almak istedi. Çoğunluk Halife'nin orada kalmasını doğru bulmadıklarını

²³⁹ Sallabi, *Hiz. Ömer*, s. 60; Mazak, “Emevilerin Sonuna Kadar Kudüs ve Filistin”, s. 68-69; Apak, *Ana Hatlarıyla İslam Tarihi (Hulefa-i Raşidin Dönemi)*, s. 140-141.

²⁴⁰ Casim Avcı, “Kudüs”, *DİA*, Ankara 2002, c. 26, ss. 327-329, s. 327.

²⁴¹ Belazuri, *Fütuh*, s. 190; İbn Kesir, *El-Bidaye*, c. X, s. 41.

²⁴² Şibli Numani, *Bütün Yönleriyle Hiz. Ömer Ve Devlet İdaresi*, s. 245.

beyan ettiler. Hz. Ömer bu tavsiyeleri uygun buldu ve ertesi gün geri döneceğini ilan ettirdi. Ebu Ubeyde, Hz. Ömer'in kararını duyunca: "Ey Ömer, Allah'ın kaderinden kaçıyor musun?" dedi. Hz. Ömer ise şöyle cevap verdi: "Evet, Allah'ın kaderinden Allah'ın kaderine sığınıyorum." dedi. Bunun üzerine Hz. Ömer yanındakilerle birlikte Medine'ye geri döndü.²⁴³

Hz. Ömer Medine'ye döndükten sonra ordu komutanlarına bir mektup yazarak hastalıktan korunmaları salgının bulunduğu bölgelerden uzak durmaları talimatını verdi.²⁴⁴ Ebu Ubeyde'ye bir mektup daha yazarak, askerleri bulundukları alçak ve rutubetli yerlerden, daha iyi ve sağlıklı bir yere taşınmasını söyledi. Ebu Ubeyde, bu emre uydu ve orduyu iklimi güzel olan Cabiye'ye götürdü. Ancak Ebu Ubeyde, Cabiye'de veba hastalığına tutuldu ve rahatsızlandı. Hastalığı ağırlaşınca kurtulamayacağını anlayan Ebu Ubeyde, yerine Mu'az b. Cebel'i vekil tayin etti. Ebu Ubeyde, Hicretin 18. yılında elli sekiz yaşında iken veba hastalığı sebebiyle vefat etti.²⁴⁵

Bu büyük salgın çok şiddetli bir etki göstermiş ve Müslümanlardan yirmi beş bin kişinin ölümüne sebep olmuştur.²⁴⁶ Vefat edenler arasında sahabenin önde gelenlerinden Ebu Ubeyde b. Cerrah, Mu'az b. Cebel, Yezid b. Ebu Süfyan, Şurahbil b. Hasene ve Haris b. Hişam b. el-Muğire gibi birçok kişi bulunuyordu.²⁴⁷

Amvas vebasının devam ettiği günlerde Filistin bölgesinin Akdeniz kıyılarında bulunan Kaysariye üzerine sefere çıkıldı. Daha önce Hicretin 13. yılında bu şehir ilk defa Amr b. As tarafından kuşatılmıştı. Uzun bir süre muhasara edilmesine rağmen alınamamıştı. Ebu Ubeyde'nin ölümü üzerine Hz. Ömer onun yerine Yezid bin Ebu Süfyan'ı vali olarak görevlendirdi.²⁴⁸

Hz. Ömer, Filistin bölgesinin Akdeniz sahilleri üzerinde kurulmuş, önemli şehirlerinden biri olan Kaysariye'nin fethedilmesini Yezid b. Ebu Süfyan'a emretti. Yezid on yedi bin kişilik bir ordu ile şehri kuşattı. Ancak Hicretin 18.(M. 639) yılında Yezid b. Ebu Süfyan da veba hastalığına yenik düştü. Hastalığa yakalandığı anlaşılmca yerine kardeşi Muaviye'yi vekil bırakan Yezid Şam'a gitti ve bir müddet sonra orada vefat etti.²⁴⁹

²⁴³ İbnü'l Esir, *El-Kamil*, c. II, s. 400-401.

²⁴⁴ Hizmetli, *İslam Tarihi –İlk Dönem-*, s. 430.

²⁴⁵ İbn Sa'd, *Tabakat*, c. III, s. 383; Belazuri, *Fütuh*, s. 190; Şibli Numani, *Bütün Yönleriyle Hz. Ömer Ve Devlet İdaresi*, s. 246-247.

²⁴⁶ İbnü'l Esir, *El-Kamil*, c. II, s. 401.

²⁴⁷ Halife b. Hayyat, *Tarih*, s. 138.

²⁴⁸ Belazuri, *Fütuh*, s. 191.

²⁴⁹ Şibli Numani, *Bütün Yönleriyle Hz. Ömer Ve Devlet İdaresi*, s. 250.

Muaviye üzerine almış olduğu Kaysariye'nin fethi görevini yerine getirmek için harekete geçti. Kaysariye halkını muhasara altına aldı. Kaysariyeliler, hazırladıkları birliklerle kalelerinden çıkıp İslam ordusunun üzerine saldırdılar. Fakat Muaviye onları bozguna uğratıp tekrar kalelerine sığınmaya mecbur bıraktı. Birkaç defa aynı şekilde girişimde bulunmalarına rağmen Kaysariyeliler her seferinde hezimete uğradı. Onların bu çarpışmalarda verdikleri ölü sayısı seksen bin kişiyi bulmuştu.²⁵⁰

Uzun ve zorlu bir kuşatmaya rağmen yine de Kaysariye'nin fethi mümkün olmadı. Bir gün Yusuf adında bir Yahudi, Muaviye'ye gelerek ailesine eman verilmesi karşılığında şehrin lağım sularının aktığı ve kaleye giren bir geçitten bahsetti. Müslüman askerlerden bir kısmı geceleyin bu yeraltı geçidinden geçerek şehre girmeyi başardı ve kale kapılarını içerden açtılar. Dışarda bekleyen İslam ordusu kale kapılarının açılmasıyla şehre hücum etti. Yaşanan çatışmanın ardından nihayet Hicretin 19. yılında²⁵¹ İslam ordusu Kaysariye şehrini fethetmeye muvaffak oldu.²⁵²

Kaysariye fethinin haberini alan Hz. Ömer, Muaviye'ye yazdığı bir mektupla, Filistin bölgesinin tamamının fethine devam etmesini istedi. Askalan, Yafa'nın 60 km. güneybatısında bulunan, Bizans döneminin, dinî ve ticarî hayatında önemli bir yere sahip olan, Filistin'in en önemli şehirlerinden biri idi.²⁵³

Hz. Ömer'in talimatı üzerine Muaviye, Askalan'ı kuşattı ve burayı sulh yoluyla fethetti. Muaviye, orayı fethettikten sonra şehre muhafız birlikleri yerleştirdi ve şehri emniyete aldı. Rivayetlere göre Amr b. el-As, daha önce burayı fethetmiş ve anlaşma yapılmıştı. Ancak Askalan halkı, Bizanslıların kendilerine yardım etmeleri üzerine yapılan anlaşmayı bozmuşlardı. Muaviye'nin burayı yeniden fethettiği bildirilmektedir.²⁵⁴

1.2.5. Cezire Bölgesi

İlk dönem İslam devletleri zamanında Irak bölgesine Sevad (Mezopotamya) yukarı Mezopotamya'ya da el-Cezire denilmiştir. Cezire bölgesi uzun yıllar Bizans ve Sasani mücadelelerinin yoğun yaşandığı bir yerdir. İslamiyetin ilk doğduğu dönemlerde Sasanilerin hakimiyetinde olan bölge daha sonra Bizanslıların eline geçmiştir. Cezire

²⁵⁰ İbnü'l Esir, *El-Kamil*, c. II, s. 344.

²⁵¹ Halife b. Hayyat'ın İbnü'l Kelbi'den rivayet ettiğini göre bu savaş Hicretin 19. yılında, İbn İshak'tan rivayet ettiğine göre ise 20. yılında olmuştur. (Halife b. Hayyat, *Tarih*, s. 141.)

²⁵² Belazuri, *Fütuh*, s. 192.

²⁵³ Mustafa Fayda, "Askalan" *DİA*, İstanbul 1991, c. 3, ss. 487-488, s. 487.

²⁵⁴ Belazuri, *Fütuh*, s. 194.

bölgesi İslam'dan önce ve İslamiyetin ilk dönemlerinde bu bölgeye yerleşen Arap kabilelerine göre “Diyarımudar”, “Diyarirebia” ve “Diyaribekir” olmak üzere üç bölgeye ayrılmıştı.²⁵⁵

Hiz. Ömer, Hicri 18(M.639) yılında Ebu Ubeyde'nin vefatı üzerine İyad b. Ganem'i Humus, Kınnesrin ve Cezire valiliğine tayin etti.²⁵⁶ İyad b. Ganem aynı yıl beş bin kişilik bir askeri birlikle Cezire bölgesine sefere çıktı. Öncü kuvvetlerinin başında Meysere b. Mesruk bulunuyordu.

İyad ordusuyla birlikte Rakka'ya ulaştı. Şehrin kapılarından biri olan Ruha (Urfa) kapısı önüne kadar geldi. Şehre sığınan halk Müslümanlara ok ve taş atmaya başladı. Müslüman askerlerden bazıları yaralandı. İyad, ordusunu ok ve taşların ulaşamayacağı uzaklıkta bir yere kadar geri çekti. İyad, şehrin etrafına gözcüler koydu ve şehrin çevresine akıncılar gönderdi. Bu akıncılar, köylerden bazı esirler aldılar ve hasat mevsimi olması sebebiyle de bol miktarda ganimet topladılar. İyad, Rakka'yı beş-altı gün boyunca kuşatma altında tutmuştu ki, şehrin patriği, İyad'a eman istediklerini bildiren bir elçi gönderdi. İyad, onların bu isteğini kabul etti.

Bütün şehir halkının, canları, çocukları, malları ve şehirleri üzerine eman verdi. Topraklarını ise haraç ödemeleri şartıyla, onlara bıraktı. Bu topraklardan sahiplerinin istemediklerini ise, öşür ödemeleri şartıyla Müslümanlara taksim etti. Rakka halkına, her erkeğe yılda bir dinar olmak üzere cizye vergisi koydu. Kadınları ve çocukları bu vergiden muaf tuttu. Bunun yanında birkaç kafız²⁵⁷ buğday ile bir miktar zeytinyağı, sirke ve bal vermelerini de kararlaştırdı. Muaviye halife olunca, bu yiyecek maddelerini nakit olarak cizyeye çevirdi.

Bu anlaşma üzerine Rakka halkı şehrin kapılarını Müslümanlara açtı. Müslümanlar Urfa kapısında bir pazar kurdular. İyad, Rakkalıları için şu anlaşmayı yazdı:

“Rahman ve Rahim olan Allah'ın adıyla.

Bu, İyad b. Ganem'in Rakka halkına şehre girdiği gün verdiği mektuptur. O, üzerlerine konulan cizyeyi verdikleri, ihanet etmedikleri, yeniden kilise ve manastır yapmadıkları, açıkça çan çalmadıkları, paskalya kutlamadıkları ve hac göstermedikleri sürece, canlarına ve mallarına dokunulmamak, kiliseleri yıkılmamak ve oturulmamak

²⁵⁵ Ramazan Şeşen, “Cezire”, *DİA*, İstanbul 1993, c. VII, ss. 509-511, s. 509.

²⁵⁶ Belazuri'de geçen bir başka rivayete göre Ebu Ubeyde vefat etmeden önce İyad b. Ganem'i Cezire'nin fethi ile görevlendirmişti. (Belazuri, *Fütuh*, s. 236.)

²⁵⁷ Kafız, bir Pers hacim ölçüsü birimidir. Bu hacim 106 tam 2/3 rıtl ağırlığında buğday ölçer. (Cengiz Kallek, “Kafız”, *DİA*, İstanbul 2001, c. XXIV, ss. 155-157, s. 155.

üzere kendilerine eman verdi. Allah şahid oldu. Şahid olarak Allah yeter.” İyad, bu mektubu kendi mührü ile mühürledi.²⁵⁸

Rakka’dan sonra İyad b. Ganem Harran’a geldi ve şehri kuşattı. Harran halkı, önce şehrin kapılarını kapattılar ve savunmayı düşündüler. İyad, onların yanına giderek onlarla görüştü. Daha sonra Harranlılar Müslümanlara bir elçi gönderdiler ve Urfa halkıyla anlaşma yapılması ve Urfalıların teslim olması halinde kendilerinin de o şartlar üzerine şehri teslim edeceklerini bildirdiler. Bunun üzerine İyad, Urfa’ya hareket etti.

Müslümanların geldiğini gören Urfa halkı onlara karşı saldırıya geçti. Bir süre Müslümanlara ok ve taş attıktan sonra, bir birlik İslam ordusuna karşı savaşmak üzere çıktı. Yapılan mücadelenin ardından İslam ordusu onları bozguna uğrattı. Bunun üzerine şehre sığınmak zorunda kaldılar. Bu yenilginin ardından yapacak bir şey olmadığını anlayan Urfa halkı barış istemek zorunda kaldı. İyad, onların bu isteğini kabul etti²⁵⁹ ve şu mektubu yazdı:

“Rahman ve Rahim olan Allah’ın adıyla.

Bu, İyad b. Ganem’in Urfa piskoposuna mektubudur. Eğer sizler, şehrin kapısını açarsanız, her erkek için bir dinar ile iki müdd buğdayı ödemeniz şartıyla, sizlerin canları ve malları ile sizlere tabi olanlar emniyette olursunuz. Yolunu şaşırana yol göstermek, köprüleri ve yolları tamir etmek ve Müslümanlara iyi niyet beslemek sizin vazifenizdir. Allah şahid oldu. Şahid olarak Allah yeter.”²⁶⁰

İyad b. Ganem, sonra Harran’a doğru yoluna devam etti. Safvan b. Muattal ile Habib b. Mesleme’yi Samsat’ın (Sümeysat) fethi ile görevlendirdi. Kendisi de Harran’a gelerek Urfa halkı ile yapılan anlaşmanın şartlarına göre onlarla anlaştı. Harran halkı, şehrin kapılarını açtılar. İyad oraya bir vali tayin etti.

Ardında Samsat’a giden İyad, oraya ulaştığında, Safvan b. Muattal ile Habib b. Mesleme oranın köyleri ve kalelerinin birçoğunu fethetmişlerdi. Aynı şekilde Samsat halkıyla da Urfa’da yapılan anlaşma şartlarına göre anlaşma yapıldı.²⁶¹

Daha sonra Samsat halkı, Müslümanlarla yaptıkları anlaşmayı bozdular. Bu durumu haber alan İyad b. Ganem tekrar Samsat üzerine yürüdü. Şehri kuşatma altına aldı. Samsat halkı boyun eğmek zorunda kaldı ve şehri teslim ettiler.²⁶²

²⁵⁸ Belazuri, *Fütuh*, s. 237-239; Fayda, *Hulefa-yı Raşidin Devri*, s. 246.

²⁵⁹ İbnü’l Esir, *El-Kamil*, c. II, s. 379.

²⁶⁰ Belazuri, *Fütuh*, s. 239-240.

²⁶¹ Belazuri, *Fütuh*, s. 240.

²⁶² Belazuri, *Fütuh*, s. 241; İbnü’l Esir, *El-Kamil*, c. II, s. 379.

Sonra Fırat nehri kenarında bulunan kasabalara ulaştı. Burada bulunan Cısr Menbic ve çevresindeki yerleri de aynı şartlarla fethetti. Bu bölgeleri de hakimiyet altına aldıktan sonra Re'sül- Ayn üzerine yürüdü. Re'sül Ayn halkı savunmaya geçince burayı bırakıp, Tel Mevzen denilen yere geldi. Hicri 19 yılında Urfa'daki şartlara göre onlarla da anlaşma yaptı.

Iyad, Karkisiye üzerine Habib b. Mesleme'yi gönderdi. Habib, Rakka şartlarına göre orayı fethetti. Kendisi ise Diyarbakır (Amid) üzerine giden Iyad, şehir halkının karşı koymasına üzerine onlarla savaştı. Yenilgiye uğrayan Amid halkı barış istemek zorunda kaldı ve Urfa'daki anlaşma şartlarına göre şehri teslim ettiler.²⁶³

Ayrıca, Meyyafarikin, Nusaybin, Mardin, Dara, Erzen, Bitlis ve Ahlat gibi diğer bazı yerleşim yerleri de fethedildi ve anlaşmalar yapıldı. Bu fetihlerin tamamı Hicri 19 ve 20 yıllarında gerçekleştirildi.

Iyad b. Ganem gerçekleştirdiği bu fetihlerden sonra Rakka'ya geldi. Oradan da Hz. Ömer'in kendisini vali olarak görevlendirdiği, Humsu'a döndü, Burada bulunduğu sırada Hicretin 20. yılında²⁶⁴ vefat etti²⁶⁵

Böylece İslami fetihlerden önce Bizans ve Sasani gibi iki büyük devletin mücadele alanı olan Cezire bölgesinin büyük bölümünün fethi Hz. Ömer zamanında gerçekleşmiş oldu. Çok sık çatışmalara sahne olan bu bölgede yaşayan halk Bizans-Sasani mücadelelerinden pek çok sıkıntı çekmiştir. Böyle bir ortam Müslümanların bölgede gerçekleştirdiği fetihlerde kolaylık sağlamıştır. Ancak bölgenin siyasi ve kültürel yapısını değiştirmek çok ta kolay olmamıştır.

Hz. Ömer döneminde fethedilen yerlerdeki, gayri Müslimlerle yapılan bu anlaşmalarda geçen hususlar, daha sonraki dönemlerde gerçekleşen fetihlere esas teşkil etmiştir. Bu dönemde dini ve evrensel hedefler, bu fetihlerde asıl amaç olmuştur. Böylece ilk fetihlerin ana gerekçesini dini saikler oluşturmuştur. Ganimet kazanma hırsı, fetihlerin temel nedeni olmamıştır.

Cezire bölgesi, aynı zamanda ticari yollar üzerinde bulunması ve tarımsal yönden de verimli topraklara sahip olması nedeniyle sürekli bir ilgi alanı olmuştur. Bu sebeple korunmasının zor olmasının yanında, İslam medeniyetinin gelişmesine, çok büyük katkılar sunmuştur.

²⁶³ Belazuri, *Fütuh*, s. 243; İbnü'l Esir, *El-Kamil*, c. II, s. 379.

²⁶⁴ İbnü'l Esir ise Iyad b. Ganem'in Hicretin 23. yılında vefat ettiğini belirtmiştir. (İbnü'l Esir, *El-Kamil*, c. II, s. 379.)

²⁶⁵ Belazuri, *Fütuh*, s. 242.

1.2.6. Mısır'da Yaşanan Gelişmeler

İslam devletinin hızla devam eden ve genişleyen fetih hareketleri ilk başladığı sıralarda Mısır, Bizans İmparatorluğu tarafından yönetiliyordu. Bu dönemde Mısır halkının çoğunluğu Hristiyan olmasına rağmen, Bizans ile aralarında mezhep farklılıkları bulunuyordu. Ülkede yaşayan ve yönetici tabakasından olan Rumlar Ortadoks mezhebine bağlıydı, ancak Mısır'ın yerli halkı olan Kıptiler, Suriye halkının çoğunluğu gibi Monofizit bir inanca sahiptiler.²⁶⁶ Bu sebeple Kıptiler çoğu zaman, dini ve sosyal yönden baskı altında bulunuyorlardı. Mısır'ı işgal eden Bizans yönetimi Kıptileri ikinci sınıf vatandaş olarak görüyorlardı. Gün geçtikçe artan etnik ayırım ve dini baskılar, yerli halkı, Bizans'a karşı mesafeli bir duruma getirdi.²⁶⁷

Müslümanlar Kaysariye'yi kuşattığı sırada şehrin valisi, İmparator Herakleios'un oğlu Konstantin idi. Mısır Mukavkısı'nın kızı Ermanuse Konstantin'in eşiydi. Kuşatma esnasında Konstantin eşi ile birlikte Filistin bölgesinden kaçarak Mısır'a gitti. Suriye bölgesinden kaçan bazı askerler ve komutanlarda Mısır'a sığınmışlardı. Bu sebeple onların Mısır'daki Bizans askerleriyle birleşerek Müslümanlar üzerine tekrar saldırma ihtimali doğuyordu. Ayrıca Doğu Akdeniz'de bir Bizans donanması bulunuyordu. Bu donanmanın Filistin sahillerine saldırma ihtimali de göz önünde bulundurulduğunda Mısır üzerine gitmenin zorunluluğu ortaya çıkıyordu.

Bu ihtimalleri değerlendiren Amr b. As, Cabiye'de bulunduğu sırada konuyu Hz. Ömer'e açtı. Mısırın stratejik öneminden ve bölgenin verimli topraklara sahip olduğundan bahsetti. Mısır'ın yerli halkının da Bizans yönetiminden memnun olmadığını hatta Bizanslılara karşı tavrı aldıklarını ifade etti. Ancak Hz. Ömer onun bu ısrarlı tutumuna rağmen Mısır üzerine gitme talebini kabul etmedi.²⁶⁸

Amr b. As, Kaysariye kuşatması sırasında, üç bin beş yüz kişilik bir birliği yanına alarak Mısır'a doğru yola çıktı. Onun, Mısır'a gittiğini haber alan Hz. Ömer, bundan dolayı Amr b. As'a çok kızdı ve kendinden bu iş için talimat beklemesini emretti. Hz. Ömer, Mısır ile ilgili mektubunu gönderdiği vakit Amr, halifenin mektupta belirttiği hükmü anlamış olsa gerek mektubu açıp okumadı. Yoluna devam eden Amr, Mısır'ın Ariş denilen bölgesine ulaştığı zaman halife'nin mektubunu okudu. Hz. Ömer

²⁶⁶ Carl Brockelmann, *İslam Milletleri ve Devletleri*, s. 64.

²⁶⁷ Vasilev, *Bizans İmparatorluğu Tarihi*, s. 250.

²⁶⁸ Fayda, *Hulefa-yı Raşidin Devri*, s. 250.

mektupta Amr'a, eğer mektubunu aldığında Mısır topraklarına ulaşmamış olursa geri dönmesini şayet Mısır topraklarına girmişse yoluna devam etmesini emrediyordu.²⁶⁹

Bunun üzerine Amr, yoluna devam etti. Amr b. As, Mısıra girdiğinde Hicri 19 (M. 640)²⁷⁰ yılıydı.²⁷¹

1.2.6.1. Ferma, Bülbeys ve Ümmü Düneyn'in Fethi

Mısır topraklarına ulaşan Amr, Sina yarımadasını geçerek Ariş denilen yere ulaştı. Herhangi bir savaş yapmadan burayı aldı. Ardından Akdeniz sahilinde bulunan, tarihi kiliseleri ve kaleleri olan, Ferma'ya doğru yoluna devam etti. Ferma'ya varıncaya kadar herhangi bir engelle karşılaşmayan Amr, burada üslenmiş olan Bizans askerleriyle karşılaştı. Amr, Ferma kalesini muhasara altına aldı. Bir ay kadar süren kuşatma neticesinde, Bizanslıları bozguna uğrattı ve kaleyi ele geçirdi ve ganimetler elde etti.²⁷² Burası Mısır'da Müslümanların Bizanslılarla savaşarak fethettikleri ilk şehir oldu.²⁷³

Ferma'yı fethettikten sonra buradan hareket eden Amr b. As, Bülbeys'e doğru yoluna devam etti ve oraya ulaştı. Şehri muhasara altına aldı. Bir ay kadar devam eden mücadeleler neticesinde Bülbeys'i fethetmeye muvaffak oldu. Yapılan mücadelelerde çok sayıda Bizans askeri öldürüldü. Ayrıca Müslümanlar, birçok esir ve ganimetler elde etti. Alınan esirler arasında Konstantin'in eşi ve Mukavkıs'ın kızı olan, Ermanuse de bulunuyordu. Amr, Kays b. Ebü'l-As'ın refakatinde, Ermanuse'yi babası Mukavkıs'a gönderdi.²⁷⁴ Amr'ın bu tutumu, Mısır'ın yerli halkı olan Kıptiler'in sempatisini kazandı. Bunun yanında, Kıptilerin Bizans'a karşı Müslümanlara destek olmasına ve Müslümanların bölgeyi fethetmelerinden memnuniyet duymalarına vesile oldu. Bu durum Mukavkıs'ın da takdirinin kazanılmasına ve Müslümanlarla yakın ilişkiler kurmasına ortam oluşturdu.²⁷⁵

²⁶⁹ Adem Apak, "Hz. Ömer Döneminde Müslümanların Mısır'ı Fethi" (Uluslararası Hz. Ömer Sempozyumu), edt. Ali Aksu, *CÜİF*, Sivas 2018, c.1, ss. 475-500, s. 477-478.

²⁷⁰ Halife b. Hayyat, İbnü'l Esir ve İbn Kesir gibi bazı müellifler Amr'ın Mısıra geçtiği yılı Hicri 20 yılı olarak ifade etmişlerdir. (Halife b. Hayyat, *Tarih*, s. 142; İbnü'l Esir, *El-Kamil*, c. II, s. 405; İbn Kesir, *El-Bidaye*, c. X, s. 89.)

²⁷¹ Belazuri, *Fütuh*, s. 298.

²⁷² Belazuri, *Fütuh*, s. 298. Şibli Numani, *Bütün Yönleriyle Hz. Ömer Ve Devlet İdaresi*, s. 286-287.

²⁷³ Hitti, *Siyasi Ve Kültürel İslam Tarihi*, s. 231; Apak, "Hz. Ömer Döneminde Müslümanların Mısır'ı Fethi", s. 479.

²⁷⁴ Sallabi, *Hz. Ömer*, s. 625.

²⁷⁵ Fayda, *Hulefa-yı Raşidin Devri*, s. 252; Apak, "Hz. Ömer Döneminde Müslümanların Mısır'ı Fethi", s. 481.

Şehir bir ay boyunca devam eden kuşatma ve mücadeleler sonucunda elde edildiği için Bizanslıların ve yerli halkın malları ganimet olarak alındı.²⁷⁶

Müslümanların Bülbeys'ten sonra Babilon üzerine yürümesi beklenirken Amr, Ümmü Düneyn'e yöneldi. Ümmü Düneyn, Nil Nehrinin kıyısında bulunan ve Bizans'ın önemli stratejik noktalarından biriydi. Bizans'ın Mısır'daki üç askeri üssünden biri olan Babilon kentine Nil Nehri üzerinden yapılacak yardımlar buradan geçiyordu. Bizanslılar, Müslümanların Babilon üzerine yürüyeceklerini düşündükleri için Ümmü Düneyn'i savunmasız bıraktılar. Ancak buna rağmen şehri fethetmek kolay olmadı. Müslümanlar kıyasıya bir mücadeleye giriştiler. Amr b. As bir mektup göndererek Hz. Ömer'den yardım talebinde bulundu.²⁷⁷

Hiz. Ömer, dört bin kişilik bir ordu hazırladı ve Zübeyr b. Avvam komutasında Mısır'a gönderdi.²⁷⁸ Bin kişilik birlikler halinde yola çıkan ordu, her bir birliğin başında bir komutan olmak üzere tertip edilmişti. Bu komutanlar, Mikdad b. Esved, Ubade b. Samit, Mesleme b. Muhalled ve Harice b. Huzafe idi.²⁷⁹

Mısır'a ulaşan İslam ordusunun Amr b. As'a katılmasıyla Müslümanların sayısı sekiz-dokuz bin civarına ulaştı. Amr b. As, orduyu üç gruba ayırdı. Beş yüz kişilik süvari birliğin başına Harice b. Huzafe'yi görevlendirerek şehrin arka tarafına gönderdi. Diğer birliklerden birini şehrin kuzeyine üçüncü birliği de başında kendisi bulunduğu halde Ümmü Düneyn ile Aynu Şems arasına yerleştirdi.²⁸⁰

Sabahleyin Bizanslılar kalelerinden çıkınca Müslüman birliklerinden biriyle çarpışmaya başladı. Bu sırada arkalarından saldırıya geçen diğer birlik Bizanslıları bozguna uğrattı. Kaçmaya başlayan düşman bu defa da üçüncü birliğin gizlendiği yere doğru gitti. Böylece, Müslüman birlikleri arasında kalan Bizans ordusu Hicri 19 yılı Rebiulevvel (Nisan 640) ayında büyük bir hezimete uğradı ve fetih gerçekleşti.²⁸¹ Buradan kaçanların bir kısmı Babilon kalesine sığındı.

Amr b. As, Kaleyi teslim alarak yerli halktan cizye alınması şartıyla bir anlaşma yaptı ve asıl hedef olan Babilon şehrine doğru yola çıktı.²⁸²

²⁷⁶ Fayda, *Hulefa-yı Raşidin Devri*, s. 252.

²⁷⁷ Apak, "Hz. Ömer Döneminde Müslümanların Mısır'ı Fethi", s. 482.

²⁷⁸ Halife b. Hayyat, *Tarih*, s. 142.

²⁷⁹ Sallabi, *Hiz. Ömer*, s. 626.

²⁸⁰ Fayda, *Hulefa-yı Raşidin Devri*, s. 253.

²⁸¹ Apak, *Ana Hatlarıyla İslam Tarihi (Hulefa-i Raşidin Dönemi)*, s. 146.

²⁸² Fayda, *Hulefa-yı Raşidin Devri*, s. 253.

1.2.6.2. Babilyon'un (Fustat)²⁸³ Fethi ve Yapılan Anlaşma

Babilyon'a doğru yola çıkan Amr b. As, Aynu Şems'e gelerek orada karargâh kurdu. Nil nehrinin taşma zamanı olduğu için Müslümanlar gerekli hazıklıkları yapamamışlardı. Uzun bir süre muhasara yapılmasına rağmen fethin gerçekleşmemiş olması, Amr b. As'ı Hz. Ömer'den tekrar yardım istemeye mecbur etti. Halife, Amr'a destek amacıyla yeniden takviye birlik gönderdi.²⁸⁴

Babilyon şehrinin etrafı Müslümanların saldırısına karşı hendeklerle çevrilmişti. Bu sebeple ele geçirilmesi çok güç bir hale geliyordu. Müslümanlar, bütün müdahalelere rağmen başarı sağlayamayınca Zübeyr b. Avvam, bir öneride bulundu. Şehre gizlice girerek kapıları açmaya çalışacaklardı. Zübeyr, az sayıda bir birliği yanına aldı ve şehre girmeyi başardı. Kalenin surlarına çıkarak tekbir getirmeye başladılar. Bu durumu gören kale dışındaki Müslüman askerlerde tekbir getirdiler. Şehrin düştüğünü sanarak paniğe kapılan Bizanslılar kaçışmaya başladı. Bu karmaşadan faydalanan Zübeyr, kale kapısını açmayı başardı.²⁸⁵ Müslümanlar kaleye girerek yedi ay devam eden bir kuşatmanın²⁸⁶ neticesinde Hicri 20 (M. 641) yılında şehri fethetmeyi başardılar.²⁸⁷

Mukavkıs, yanındakilerle birlikte, Babilyon kalesinin batısında, Nil nehrinin ortasında bulunan Ravda adasına kaçtı.²⁸⁸ Burada din adamları ve komutanlarıyla yaptığı görüşme neticesinde sulh istemeye karar verdi.

Mukavkıs'ın elçileri Amr b. As'a geldiler ve şehri kendilerine bırakıp gitmelerini istediler. Bu isteğe karşılık vermeyen Amr, onları bir süre yanlarında tutarak Müslümanların yaşayışlarını, görmelerini istedi. Sonra onlara ya İslamiyet'i kabul etmelerini ve Müslümanlarla aynı şartlara sahip olmalarını veya hakimiyetleri altına girerek cizye ödemelerini veyahut buna karşı çıkarlarsa, onlarla savaş yapılacağını söyledi.²⁸⁹

Elçiler, Mukavkıs'ın yanına dönerek Amr'ın şartları ve Müslümanların durumu hakkında bilgi verdiler. Müslümanların ölümü yaşama, tevazuu kibre tercih ettiklerini,

²⁸³ Hz. Ömer'n halifeliği döneminde Amr b. As, Mısır'ı fethettikten sonra Hicretin 22.(M. 643) yılında eski Babilyon civarında, bölgedeki ilk İslâm şehri Fustat'ı kurdu. (Eymen Fuâd Seyyid, "Kahire", *DİA*, İstanbul 2001, C. XXIV, ss. 173-175, s. 173.)

²⁸⁴ Apak, "Hz. Ömer Döneminde Müslümanların Mısır'ı Fethi", s. 482.

²⁸⁵ Belazuri, *Fütuh*, s. 299; Sallabi, *Hz. Ömer*, s. 627; Fayda, *Hulefa-yı Raşidin Devri*, s. 254.

²⁸⁶ Umeri, *Asru'l-Hilafeti'r-Raşide*, s. 304.

²⁸⁷ Fayda, *Hulefa-yı Raşidin Devri*, s. 255; Wellhausen, *İslamın En Eski Tarihine Giriş*, s. 81.

²⁸⁸ Apak, *Ana Hatlarıyla İslam Tarihi (Hulefa-i Raşidin Dönemi)*, s. 147.

²⁸⁹ Fayda, *Hulefa-yı Raşidin Devri*, s. 254.

dünyaya ve nimetlerine ilgi göstermediklerini, komutan ile asker arasında bir fark olmadığını söylediler.²⁹⁰

Mukavkıs, elçilerin anlattıklarını dinledikten sonra, şöyle söyledi:

“Yemin olsun ki, onlar dağa hücum etseler, onu yerle bir ederler. Onlarla savaşa güç yetmez. Onlar bugün Nil ile çevrili oldukları halde barışı kabul etmezlerse, bundan sonra şartlar elverdiği ve yerlerinden çıktıklarında bizim çağrımıza kulak vermezler.” dedi.²⁹¹

Sulh yapmaktan başka çarelerinin olmadığını söyledi ve Amr b. As’a haber göndererek, şartları görüşmek üzere bir heyet göndermesini istedi.

Amr, Ubade b. Samit başkanlığında bir heyeti barış şartlarını kararlaştırmak üzere Mukavkıs’a gönderdi. Ubade b. Samit’e daha önce Mukavkıs’ın elçilerine bildirdiği üç seçenekten başka bir şey kabul etmemelerini emretti.

Mukavkıs, elçilik heyetine, Müslüman askerlerin sayısının az olduğunu, Bizans’tan gelecek olan ordunun karşısında şanslarının olmadığını söyledi ve bir miktar para vermesi karşılığında şehri terk etmelerini istedi. Fakat Ubade, daha önce söyledikleri üç şarttan birini kabul etmemeleri durumunda görüşme yapmayacaklarını ifade etti.²⁹²

Belazuri’nin, Abdullah b. Amr’dan rivayet edilen bir bölümde aktardığına göre: Müslümanların buna razı olmayacağını anlayan Mukavkıs, Amr’a: “Şam’da Yahudi ve Hristiyanlara cizye koyduğunuz ve işlesinler diye yerli halkın elinde toprağını bıraktığınız ve onların da size toprağın haracını ödediklerini duyduk. Eğer aynı şartları bizim için de yaparsanız, bizi öldürmekten, esir almaktan ve sürmekten, sizin için daha faydalı olur” diye haber gönderdi. Amr b. As, Mukavkıs’ın bu teklifini İslam ordusunun ileri gelenleriyle istişare etti. Görüşüne başvurularlardan bazıları şehrin savaşılarak ele geçirilmesi sebebiyle bu teklifin kabul edilmemesi, toprakların tamamının kendilerine ganimet olarak kalması gerektiğini ileri sürdüler.²⁹³ Amr b. As ise onlara, halifenin, karşı taraf cizye vermeyi kabul ederse savaşa son vermelerini emrettiğini söyledi.²⁹⁴

Amr b. As, Mukavkıs’ın talep ettiği Suriye bölgesinde uygulanan şartlarla anlaşma yapılması isteğini kabul etti. Yapılan görüşmelerden sonra şu kararlar alınarak imzalandı:

²⁹⁰ Apak, “Hz. Ömer Döneminde Müslümanların Mısır’ı Fethi”, s. 484.

²⁹¹ Fayda, *Hulefa-yı Raşidin Devri*, s. 254-255.

²⁹² Sallabi, *Hz. Ömer*, s. 637; Apak, “Hz. Ömer Döneminde Müslümanların Mısır’ı Fethi”, s. 484.

²⁹³ Belazuri, *Fütuh*, s. 301.

²⁹⁴ Apak, “Hz. Ömer Döneminde Müslümanların Mısır’ı Fethi”, s. 485.

Fakir olanlardan alınmamak üzere, ergenlik çağına ulaşmış olan her erkek, yıllık iki dinar cizye verecekti. Toprak sahibi olan yerli halk, iki dinar cizyenin yanında, Müslümanlara gıda olarak, üç irdeb²⁹⁵ buğday, iki kıst²⁹⁶ zeytinyağı, iki kıst bal ve iki kıst sirke alınmasını kararlaştırdı. Bu gıda maddeleri bir yerde toplanarak Müslümanlara dağıtılacaktı. Bu sebeple Müslümanların sayımı yapıldı. Bunun yanında Mısır halkının Müslümanlara bazı giyecek malzemesi de vermeleri kararlaştırıldı.

Mısırlılar bu şartları yerine getirirlerse, onların kadınları ve çocuklarının köleleştirilmeyecekleri ve esir olarak alınmayacakları, malları ve hazinelerinin kendilerinde bırakılacağı bildirildi.

Bu anlaşmadan sonra, Babilyon dışında yaşayan yerli halk için de ayrıca bir anlaşma imzalandı. Onlarda her erkek için iki dinar cizye, toprak sahipleri ise, her cerib arazi için bir dinar ve üç irdeb yiyecek malzemesini de haraç olarak vermeleri şartı konuldu.²⁹⁷ Böylelikle Mısır'ın sulh yoluyla fethedilen ülkelerin şartlarına uygun olarak değerlendirilmesi kabul edildi.²⁹⁸

Önceden etnik ve dini inanç farklılığından dolayı Bizanslılarla, problemler yaşayan Mısır halkı, Müslümanların burayı fethetmesinden sonra onlarla barış içerisinde ve birbirlerine karşı hoşgörülü olarak yaşamışlardır. Yerli halktan hiç kimse dinini değiştirmesi konusunda baskı altına alınmamıştır. Ayrıca dini vecibelerini de rahat bir şekilde yerine getirmişlerdir. Mısır'da tam bir hürriyet ortamı oluşmuş Kıptiler daha önce tahrip olmuş olan kiliselerini onarmışlar ve yeni kiliseler inşa etmişlerdir.

Ekonomik olarak ta rahatlığa kavuşmuşlardır. Müslümanlar, yerli halkın lehine olan ekonomik düzenlemeler yapmışlardır. Anlaşma gereği ödedikleri cizye vergileri, keyfi olarak artırılmamıştır.

Böylece yıllardır Bizans hakimiyeti altında, baskı ve zulme maruz kalan yerli halk Müslümanlardan gördüğü bu hoşgörü sayesinde, İslam dinine karşı sempati duymuş ve Mısırın İslamlaşma süreci hızlı bir şekilde devam etmiştir. Ayrıca, her ırktan ve dinden insanın rahat ve huzur içinde yaşayabileceği örnek bir bölge olmuştur.

²⁹⁵ Çok eski tarihlerden beri çeşitli bölgelerde kullanılan bir ölçü birimidir. Diğer ölçü birimlerine göre miktarı hakkında çok çeşitli rivayetler ve görüşler bulunmaktadır. (Cengiz Kallek, "İrdeb", *DİA*, İstanbul 2000, c. XXII, ss. 440-442.)

²⁹⁶ Grek ve Roma ölçü birimidir. Özellikle İslâm eczacılığında yaygın bir şekilde kullanılan, genellikle sıvılarda kullanılan ölçü birimidir. (Cengiz Kallek, "Kıst", *DİA*, Ankara 2002, c. XXV, ss. 503-504.)

²⁹⁷ Belazuri, *Fütuh*, s. 301-302.

²⁹⁸ Fayda, *Hulefa-yı Raşidin Devri*, s. 255.

1.2.6.3. İskenderiye'nin Fethi

Mısır fetihleri esnasında, İskenderiye bölgenin ve Bizans İmparatorluğunun Konstantiniyye'den sonra ikinci büyük şehriydi. Dünyanın en önemli ticaret merkezi konumundaydı. Deniz ulaşımının yoğun olarak yapılması, ticaretin yanında her yönden İskenderiye'yi önemli bir hale getiriyordu. Ayrıca Kıpti halkın inanç merkezi durumundaydı.²⁹⁹

Mısır Mukavkıs'ı, Amr b. As ile yaptığı anlaşmayı Bizans İmparatoruna bir mektupla bildirdi. Bunun üzerine Mukavkıs'a kızan İmparator,³⁰⁰ Mısır'a gelen Müslüman askerlerin sayısının sadece on iki bin olduğunu, Kıptiler Müslümanlarla anlaşmaya razı olsa bile, Mısır'da yüz binden fazla Rum olduğunu söyledi. İmparator, Mukavkıs'a emrindeki Rumlarla derhal Müslümanların üzerine yürütmesini emretti.

Mukavkıs, Amr b. As'a Herakleios'un anlaşmayı kabul etmediğini, Müslümanlara karşı savaşmak için kendisine ve Rum askerlerine emir verdiğini bildirdi. Kendisinin ve Kıptilerin yapılan anlaşmaya bağlı olduklarını ifade etti. Rumlarla beraber olmayacağını, artık bundan sonraki işin Müslümanlar ve Rumlar arasındaki bir mesele olduğunu söyledi. Amr b. As, Mukavkıs'ın, durumunu anlayışla karşıladı ve İskenderiye'ye kadar olan yolların İslam ordusunun rahat hareket etmesi için düzeltilmesini ve erzak vermesini istedi. Mukavkıs'da, bu konularda Müslümanlara yardım etti.³⁰¹

Batılı kaynaklarda ifade edildiğine göre, Bizans İmparatoru Herakleios, 641 yılında İskenderiye'nin alınmasından önce öldü.³⁰² Yeni İmparator II. Konstans ise henüz çocuk yaşta olduğu için ve başkent ihtilale açık olduğu için Mısır'la ilgilenemedi ve asker gönderemedi.³⁰³

Babilon'daki işlerini bitirdikten sonra Amr b. As, bir mektup göndererek, İskenderiye'ye gitmek için, Hz. Ömer'den izin istedi. Amr, sefer için gerekli izni halifeden aldıktan sonra, gerekli hazırlıkları yaptı ve Hicri 21 (M. 641-642) yılında Babilon'da Harice b. Huzafe'yi bırakarak İskenderiye üzerine yöneldi.³⁰⁴

²⁹⁹ Apak, *Ana Hatlarıyla İslam Tarihi (Hulefa-i Raşidin Dönemi)*, s. 148.

³⁰⁰ Hizmetli, *İslam Tarihi –İlk Dönem-*, s. 430.

³⁰¹ Cevdet Paşa, *Kıyas-ı Enbiya ve Tevarih-i Hulefa*, s. 219-220.

³⁰² Ostrogorsky, *Bizans Devleti Tarihi*, s. 104; Pirenne, *Hiz. Muhammed ve Charlemagne*, s. 172.

³⁰³ Brockelmann, *İslam Milletleri ve Devletleri*, s. 51; Mantran, *İslamın Yayılış Tarihi*, s. 91.

³⁰⁴ Fayda, *Hulefa-yı Raşidin Devri*, s. 256.

Bizanslılar, Müslümanları İskenderiye'ye ulaşmadan durdurmak amacıyla, Kiryem denilen yerde toplandılar. Ancak, İslam ordusu karşısında ağır bir yenilgiye uğrayarak birçoğu öldürüldü geriye kalanlarda kaçmak zorunda kaldılar.³⁰⁵

Amr b. As, İskenderiye'ye giderken, yol üzerinde birçok defa düşman birlikleriyle çarpıştı. Nakyus, Sultays, Seha ve Bilhit gibi birçok yerleşim yerinde Rum birlikleriyle mücadele etti. Buralarda bozguna uğrayan Rumlar, İskenderiye'ye kaçarak orada toplandılar. Müslümanlar bu şekilde ilerleyerek, İskenderiye'ye kadar ulaştı ve kuşatma altına aldılar.³⁰⁶

İskenderiye'de, Rumlardan ve yerli halktan oluşan 50.000 kişilik bir kuvvet bulunuyordu. Bunun yanında şehri bir üs olarak kullanan Bizans donanmasına ait gemiler İskenderiye Limanında yer alıyordu. İslam ordusu ise hem sayı olarak hem de silah bakımından zayıf, Bizans ordusu gibi, bir deniz gücü de yoktu. Ayrıca ordunun gücünü takviye edecek bir karargahları da bulunmuyordu.³⁰⁷

Şehrin güneyinde Meryut gölü, kuzeyinde ise Akdeniz bulunuyordu. Batı tarafında da bir kanal vardı. Şehre sadece doğu ve güney doğu tarafından hücum etmek mümkündü. Ancak burası da çok sağlam surlarla korunuyordu.³⁰⁸ Bu şekilde kuşatma aylarca sürdü. Müslümanlar ve Rumlar arasında çok şiddetli çarpışmalar yaşandı. Sonunda İslam ordusu, kaleye girmeyi başardı ve böylece İskenderiye'nin fethi, Hicri 21 (M. 642) yılında³⁰⁹ gerçekleşmiş oldu.³¹⁰

Amr b. As, İskenderiye'yi savaş yoluyla fethettiği için, ele geçirdiği şeyleri ganimet olarak aldı. Ancak şehir halkını, zımmi olarak kabul etti.³¹¹ İsteyenin şehirden gidebileceğini isteyeninde kalabileceğini bildirdi. Yerli halk ile, Babilyon halkıyla yapılan anlaşmaya benzer bir anlaşma yaptı.³¹²

İskenderiye'nin fethi, Bizans açısından çok büyük bir kayıp olmuştur. Müslümanlar için ise büyük bir avantaj sağlamıştır. Liman kenti olması dolayısıyla Mısır topraklarına, hatta Suriye'ye deniz yoluyla gelebilecek saldırılar bertaraf edilmiştir. Ticari yollarının bir kavşak noktası olan bu şehir, Müslümanların hakimiyetine geçmiştir. Bizans ticaretine de büyük bir darbe vurmuştur.

³⁰⁵ Belazuri, *Fütuh*, s. 309; İbnü'l Esir, *El-Kamil*, c. II, s. 407.

³⁰⁶ Fayda, *Hulefa-yı Raşidin Devri*, s. 256.

³⁰⁷ Hitti, *Siyasi Ve Kültürel İslam Tarihi*, s. 248.

³⁰⁸ Fayda, *Hulefa-yı Raşidin Devri*, s. 256.

³⁰⁹ Taberi, *Tarih-i Taberi*, c. III, s. 466.

³¹⁰ Belazuri, *Fütuh*, s. 310.

³¹¹ İbnü'l Esir, *El-Kamil*, c. II, s. 408.

³¹² Apak, "Hz. Ömer Döneminde Müslümanların Mısır'ı Fethi", s. 493.

1.2.6.4. Berka ile Yapılan Anlaşma ve Trablus'un Alınması

Mısır'ın fethi tamamlandıktan sonra Amr, Fustat'a geri döndü. Bir süre burada kaldıktan sonra Hicretin 20. (M. 642) yılında, batı yönünde fetihlere devam etmek üzere yola çıktı. Berka ve Trablus gibi şehirlerde Bizans İmparatorluğuna ait birlikler vardı. Daha önce fethedilen yerlerden kaçan askerler buralara sığınmışlardı.³¹³

Kuzey Afrika ile Mısır arasında, Akdeniz sahilinde bulunan Berka,³¹⁴ genellikle Berberilerin yaşadığı aralarında Rumların da bulunduğu bir şehirdi. En önemli Berberi kabileleri Luvâte, Hüvâre, Nefûse ve Evrebe kabileleri idi.³¹⁵

Müslümanlar, Berka'ya ulaşınca kadar, herhangi bir mukavemetle karşılaşmadılar. Amr, Berka'ya ulaştı ve şehri kuşattı. Herhangi bir direnişle karşılaşmadan, halk sulh istedi ve barış yoluyla şehir fethedildi. Şehir halkının, on üç bin dinar cizye ödemesi şartıyla anlaşma imzalandı.³¹⁶

Amr, Berka çevresinde bulunan yerleşim yerlerine, Ukbe b. Nafi'i gönderdi. Ukbe, Zevile ve diğer yerlerde yaşayanlar ile de anlaşmalar yaptı. Böylece bu yerleşim yerleri de sulh yoluyla fethedilmiş oldu. Buralarda yaşayan halkın bir kısmı İslamiyet'i kabul etti. Ukbe, halkın zengin olanlarına vergi koydu. Vergi toplamaları için memurlar görevlendirdi. Zenginlerden zekât almalarını ve fakirlere taksim etmelerini, zımmilerden ise cizye alarak Mısır'a göndermelerini emretti. Müslüman olanların topraklarından, onda bir veya yirmide bir, diğerlerinden ise anlaşma şartlarına göre vergi alınmasına karar verdi.³¹⁷

Berka, Mağrib bölgesinin en verimli topraklarına sahipti. Amr b. As, Hz. Ömer'e mektup göndererek gelişmeleri bildirdi. Berka halkı, herhangi bir zorlama olmaksızın haraçlarını Mısır valisine gönderdiler.³¹⁸

Daha sonra Amr, Berka'da Ukbe b. Nafi'i bırakarak Trablus'a yöneldi. Trablus'a ulaşan Müslümanlar şehri kuşattılar. Bir ay kadar bir süre, muhasara devam etmesine rağmen başarı sağlanamadı. İslam ordusunda bulunan Benî Müdlic kabilesinden bir grup Müslüman, havanın sıcaklığının etkisiyle deniz sahiline indiler. Sahil tarafında surların olmadığını görünce, durumu Amr b. As'a haber verdiler. Amr,

³¹³ Sallabi, *Hz. Ömer*, s. 631.

³¹⁴ Bizanslılar buraya Pentapolis adını vermişlerdi. Araplar da bu kelimenin arapçalaşmış şekli olan Antabülüs ismini kullanıyorlardı. (Fayda, *Hulefa-yı Raşidin Devri*, s. 258.)

³¹⁵ Mustafa L. Bilge, "Berka", *DİA*, İstanbul 1992, c. V, ss. 504-505, s. 504.

³¹⁶ Belazuri, *Fütuh*, s. 314.

³¹⁷ Belazuri, *Fütuh*, s. 315.

³¹⁸ Sallabi, *Hz. Ömer*, s. 631.

buradan gizlice şehre girmeleri için, bir birlik görevlendirdi. İçeriye giren bu askerler, kale kapılarını açmayı başardılar ve İslam ordusu bu kapılardan şehre girdi. Bir süre devam eden çatışmadan sonra şehir, Hicri 22 (M.642-643) yılında teslim alındı.³¹⁹

Muhasara günlerinde at ve kumaş yüklü bazı gemiler limana gelmişti. Bu mallar ve şehirde ele geçirilmiş olanlar, ganimet olarak teslim alındı.³²⁰

Amr b. As, Trablus'tan sonra Ifrikiyye bölgesine doğru ilerlemek istiyordu. Hz. Ömer'e bir mektup yazarak izin istedi. Halife Şam'dan Trablus'a kadar çok hızlı bir şekilde gerçekleşen fetihlerin sonucunda, yeni bir bölgeye daha ilerlenmesinin Müslümanlar açısından güvenli olmayacağını düşündü. Hz. Ömer, buna izin vermeyeceğini ve Müslümanların Trablus'ta durmalarını emretti.³²¹

Bu şekliyle İslam devleti Hz. Ömer döneminde çok geniş bir alana yayılmış, çeşitli milletlerin ve farklı inanca sahip insanların rahatça yaşayabildiği bir dünya devleti haline gelmiştir. Hz. Ömer Hicretin 23. yılı Zilhicce ayının 26. günü³²² (M. 3 Kasım 644) uğradığı bir suikast sonucu vefat etmiştir.

1.2.7. Hz. Ömer Dönemi Münasebetlerinin Değerlendirmesi

Hz. Ömer döneminde Bizans İmparatorluğu ile daha önce başlamış olan mücadeleler artarak devam etmiştir. Ancak bunun yanında olağan devletler arası münasebetler de gerçekleşmiştir. Genellikle savaşlardan önce veya sonra yapılan anlaşmalar, yukarıda geniş bir şekilde ele alınmıştır. Ayrıca genel olarak ele alınması gereken ticari, dini ve diğer münasebetlere de zaman zaman değinilmiştir. Bu münasebetlerle ilgili genel bir değerlendirme ileride yapılacaktır. Ne zaman gerçekleştiği hakkında net bir bilgi bulunmayan bazı münasebetler şu şekildedir:

Sallabi'nin bildirdiğine göre, Şam ve Cezire bölgesinin fethinden önceki bir dönemde, Bizanslılar ve Müslümanlar arasında anlaşma yazılıp, imzalanmıştı.³²³ Diplomatik münasebetlerle ilgili bir rivayette, Herakleios ile Hz. Ömer arasında elçiler gidip geldiği ve yazışmalar yapıldığıdır. Bu mektuplarla Herakleios, Hz. Ömer'le dostluk kurmaya çalışmış ve latife türünde, karşılıklı yazışmalar yapmışlardır.³²⁴

³¹⁹ Apak, *Ana Hatlarıyla İslam Tarihi (Hulefa-i Raşidin Dönemi)*, s. 150.

³²⁰ Fayda, *Hulefa-yı Raşidin Devri*, s. 258.

³²¹ Sallabi, *Hz. Ömer*, s. 631-632.

³²² İbn Sa'd, *Tabakat*, c. III, s. 338.

³²³ Sallabi, *Hz. Ömer*, s. 667.

³²⁴ Avcı, *İslam-Bizans İlişkileri*, s. 57.

Hız. Ömer'in hanımı ve Hız. Ali'nin kızı, Ümmü Gülsüm, Bizans'a giden elçilik heyeti ile Bizans İmparatorunun eşine bazı hediyeler gönderdi. Bizans kraliçesi, geri dönmek üzere yola çıkan elçilerle, Hız. Ömer'in hanımına, bu hediyelere karşılık, bir gerdanlık hediye etti. Bizans'tan dönen görevliler, Hız. Ömer'in yanına varınca, Hız. Ömer gerdanlığı aldı ve Müslümanların mescitte toplandığı bir zamanda onlarla bu durumu istişare etmek istedi. Onlara gerdanlığı ne yapması gerektiği konusunda, görüşlerini sordu. Birçok kimse bu gerdanlık kraliçeye ait olduğu için onu, Ümmü Gülsüm'e hediye edebileceğini söyledi. Buna rağmen Hız. Ömer, Bizans'a giden, Müslümanların elçisidir ve bu yüzden bu hediye Müslümanların hakkıdır diyerek gerdanlığı Beytü'l-Mal'a dahil etti ve Ümmü Gülsüm'ün kraliçeye gönderdiği hediyeye karşılık kendisine bir bedel ödedi.³²⁵

Hız. Ömer döneminde, Cezire fetihleri sırasında, İyad kabilesi cizye vermek istemedikleri için, Velid b. Ukbe'nin anlaşma şartlarını kabul etmediler. Hristiyan İyadlıların birçoğu Bizans topraklarına kaçtı. Velid, bu durumu bir mektupla halifeye haber verdi. Bunun üzerine Hız. Ömer, Herakleios'a şöyle bir mektup yazdı:

“Arapların bir kısmı topraklarını bırakıp senin yurduna gelmiş. Allah'a yemin olsun ki; ya onları ülkenden çıkarırsın ya da topraklarımızda bulunan Hristiyanları senin ülkeneye göndeririz.” Bunun üzerine Bizans İmparatoru, İyadlılar'ın birçoğunu ülkesinden çıkarmış geriye kalanlar ise, Bizans'a ait, Şam ile Cezire'ye yakın bölgelere dağılmışlardır.³²⁶

Suriye bölgesindeki fetihler esnasında, Bizanslılar, Ebu Ubeyde'ye bir elçi gönderdiler. Elçi, İslam ordusunun karargahına vardığında Ebu Ubeyde yere oturmuş, okları tamir ediyordu. Elçi ordu komutanının büyük bir ihtişam ve gösteriş içinde olacağını düşündüğü için, kolayca komutanı bulabileceğini düşündü. Fakat nereye baktıysa, öyle birini göremedi. Müslümanlara komutanlarının kim olduğunu sorunca Ebu Ubeyde'yi gösterdiler. Hayretle Ebu Ubeyde'ye komutanın kendisi olup olmadığını sordu. Kendisinin komutan olduğunu söyleyince, Ebu Ubeyde'ye karşı kibirli bir tavır takınarak, Bizans topraklarını terk ederlerse, her Müslüman askere iki altın vereceklerini söyledi. Ebu Ubeyde onun teklifini kabul etmeyince, kızgın bir şekilde geri dönüp gitti.³²⁷

³²⁵ İbnü'l Esir, *El-Kamil*, c. II, s. 488-489; Sallabi, *Hız. Ömer*, s. 668.

³²⁶ İbnü'l Esir, *El-Kamil*, c. II, s. 378; Avcı, *İslam-Bizans İlişkileri*, s. 58.

³²⁷ Şibli Numani, *Bütün Yönleriyle Hız. Ömer ve Devlet İdaresi*, s. 203-204.

Hiz. Ömer döneminde Bizans'a karşı gönderilen ordulardan birinde Abdullah b. Huzafe de vardı. Bazı Müslümanlar ve Abdullah, Bizans ordusu tarafından esir alındı.³²⁸ Bizans İmparatoru Abdullah'ın Hristiyanlığı kabul etmesi için birçok teklifte bulundu. Ancak Abdullah kabul etmedi. Çarmıha gerilip öldürölmek istendiyse de Abdullah her şeye rağmen bu teklifi reddetti.³²⁹

Hiz. Ömer, Abdullah b. Huzafe'nin serbest bırakılması için Bizans İmparatoru Konstantin'e bir mektup gönderdi. Hiz. Ömer'in mektubunu alan İmparator onu serbest bıraktı.³³⁰

Hiz. Ömer döneminde Bizans'la olan münasebetler her ne kadar mücadele şeklinde gerçekleşmiş olarak görünse de diplomatik münasebetler de yoğun bir şekilde yaşanmıştır. Ayrıca savaşlarda Bizans'lı komutanlarla ve fethedilen bölgelerde yaşayan yerli halk ile yapılan anlaşmalar geniş yer tutmaktadır. Yapılan bu anlaşmaların kültürel konuları da kapsadığı görölmektedir. Yermük savaşı öncesinde ordu komutanları arasında elçiler gidip gelmiş, görüşmeler yapılmıştır.³³¹

Hiz. Ömer, fethettiğı bölgelerdeki insanların dini ve ekonomik haklarını titiz bir şekilde korumuş ve gözetmiş, adaleti hâkim kılmak için elinden gelen gayreti göstermiştir. 10 yıl 5ay 21 gün³³² süren halifeliğı döneminde refah ve huzurun hâkim olduğı adeta koca bir İmparatorluk haline getirdiğı devletin yönetimine kendinden sonra içlerinden birini halife seçmeleri için bir komisyon kurmuştur.

³²⁸ Halife b. Hayyat, *Tarih*, s. 142; İbn Kesir, *El-Bidaye*, c. X, s. 87.

³²⁹ Ali Yardım, "Abdullah b. Huzâfe", *DİA*, İstanbul 1988, c. I, s. 108.

³³⁰ İbn Sa'd, *Tabakat*, c. IV, s. 177; Vakıdi, *Fütuhu's-Şam*, s. 277.

³³¹ Sarıçam, *Hiz. Ömer*, s. 114.

³³² İbn Sa'd, *Tabakat*, c. III, s. 338.

İKİNCİ BÖLÜM

2. HZ. OSMAN ve HZ. ALİ DÖNEMİNDEKİ MÜNASEBETLER

Hiz. Osman on iki yıllık hilafet döneminin ilk altı yıllık bölümünde fetih faaliyetlerine devam etmiş, ikinci altı yıllık döneminde ise Bizans'a karşı yapılan fetihler, içerde çıkan bazı karışıklıklar sebebiyle durma noktasına gelmiştir.

Hiz. Ali döneminde ise Hiz. Osman'ın şehit edilmesiyle başlayan iç çatışmalar, dışarıya karşı gerçekleştirilen faaliyetleri sona erdirmiş, Bizans'la olan münasebetler Şam valisi Muaviye'nin, Hiz. Ali ile mücadelesinden dolayı, Bizansla gerçekleştirdiği birkaç diplomatik görüşmeden öteye gitmemiştir.

2.1. Hiz. Osman Dönemi

Hiz. Osman, Hicri 24 (M. 644) yılında Hiz. Ömer'in belirlediği şura tarafından halifelğe seçildi.³³³ Kendinden önceki halifelerden, Hiz. Ebu Bekir'in başlatıp, Hiz. Ömer'in geliştirdiği fetihlere devam etmek istiyordu. Hiz. Osman döneminde, diğer halifelerden farklı olarak, Müslümanların başarılı askeri teşkilatlarını, deniz gücüyle taçlandırmaları İslam devleti açısından büyük bir kazanç oldu.

Hiz. Ömer döneminde Suriye valiliği görevine getirilen Muaviye b. Ebu Süfyan, Bizanslılardan gördüğü donanmayı Müslümanlarında kurması gerektiği fikrini bütün ısrarlarına rağmen Hiz. Ömer'e kabul ettirememişti. Hiz. Osman'ın halife olmasıyla Muaviye'nin bu hayali gerçekleşti ve artık Müslümanlar da denizlerde söz sahibi olmaya başladılar.

2.1.1. Bizans'ın İskenderiye'yi Ele Geçirmesi ve Yeniden Fethi

Hiz. Ömer, Mısır bölgesini fethederek başarılı mücadeleler gerçekleştiren ve oraya vali olarak görevlendirdiği, Amr b. As'ı vefatından kısa bir süre önce bu görevinden aldı. Yerine Abdullah b. Sa'd b. Ebi Serh'i atadı. Hiz. Osman yönetime gelince, Mısır'ın mali işlerini Abdullah'a siyasi ve askeri işlerini ise Amr'a verdi. Ancak Amr, bu ikili yönetimi kabullenmek istemediği için Abdullah ile aralarında sürekli bir sürtüşme yaşıyordu.³³⁴

³³³ Halife b. Hayyat, *Tarih*, s. 156.

³³⁴ Belazuri, *Fütuh*, s. 313; Fayda, *Hulefa-yı Raşidin Devri*, s. 260.

İskenderiye’de bulunan Rumlar, Bizans İmparatoru II. Konstans’a zor bir durumda olduklarını, cizye ödediklerini ve şehirdeki Müslümanların sayısının az olduğunu, eğer bir ordu gönderirlerse İskenderiye’de bulunan bütün Rumların Müslümanlara karşı savaşıacaklarını bildiren bir mektup gönderdiler. Bunun üzerine Bizans İmparatoru Konstans, Manuel komutasında büyük bir donanma göndererek İskenderiye’ye saldırdı.³³⁵ Amr ile Abdullah arasındaki çekişmeler sebebiyle, Amr’ın komutanlığında Rumlara karşı büyük bir mücadele verilerek kazanılan İskenderiye, Hicri 24 (M. 645) yılında Bizanslıların saldırıları sonucu, yeniden kaybedildi.³³⁶

Manuel komutasındaki üç yüz kişilik Bizans ordusu İskenderiye’de bulunan Müslüman askerleri öldürdü ve Müslümanlara tabii olan yerli halkın yerleşim yerlerini de yağmalayarak Nakys denilen yere kadar ilerledi.

Bizanslıların, İskenderiye’yi tekrar ele geçirmesi üzerine, Mısır halkı Amr b. As’ı görevlendirmesi için Hz. Osman’a başvurdu. Amr’ın düşmanın kalbine korku saldığını, bunun için Bizanslıları buradan çıkarıncaya kadar Amr’a görevini iade etmesini istediler. Hz. Osman onların bu talebini kabul etti. İskenderiye’yi tekrar ele geçirinceye kadar Amr’ı görevine iade etti.³³⁷

Hz. Osman, on beş bin kişilik bir ordu ile Amr b. As’ı İskenderiye’de bulunan Bizanslıların üzerine gönderdi. Nakys’a kadar gelen Amr, orada bulunan Rumlarla çarpıştı ve yenilgiye uğrattı. Daha sonra İskenderiye’ye kadar geldi ve üç ay boyunca şehri muhasara altına aldı. Uzun süren kuşatmanın ardından nihayet Hicri 25 (M. 646) yılında yeniden İskenderiye kapılarını açmayı başardı.

Bizans askerlerinin bir kısmı gemilerle kaçmayı başardı. Ancak komutan Manuel’de dahil olmak üzere Bizans askerlerinin birçoğu kılıçtan geçirildi. Bazıları da Amr’a gelerek bağışlanma istediler. Teslim olan Rumların mallarına el konularak, cizye ve haraç ödemeleri karşılığında serbest bırakıldılar. Bizanslılara destek vermeyen yerli halkın zararları karşılandı.³³⁸

Hz. Osman, İskenderiye’nin tekrar fethinden sonra Amr’ı komutan, Abdullah’ı da vergi amili olarak görevlendirmek istedi. Bunun üzerine Amr, “emir ineği sağarken

³³⁵ Halife b. Hayyat, *Tarih*, s. 158; Ostrogorsky, *Bizans Devleti Tarihi*, s. 107; Wellhausen, *İslamın En Eski Tarihine Giriş*, s. 81; Hizmetli, *İslam Tarihi –İlk Dönem-*, s. 434.

³³⁶ Fayda, *Hulefa-yı Raşidin Devri*, s. 260.

³³⁷ Belazuri, *Fütuh*, s. 313.

³³⁸ Ali Muhammed Sallabi, *Hz. Osman(r.a.) Hayatı, Şahsiyeti ve Dönemi*, trc. Ayhan Ak, Ravza Yay., İstanbul 2015. s. 211; Apak, *Ana Hatlarıyla İslam Tarihi (Hulefa-i Raşidin Dönemi)*, s. 199.

ben iki boynuzunu tutan kimse gibi olmak istemiyorum” diyerek bu teklifi kabul etmedi.³³⁹

Hiz. Osman Amr’ın bu teklifi kabul etmemesi üzerine Abdullah b. Sa’d’ı, Mısır valisi olarak görevlendirdi. Abdullah, İskenderiye şehrine gelebilecek yeni bir saldırıya maruz kalmaması için bir garnizon kurmaya karar verdi. Daha sonraları ise tersaneler oluşturarak bir donanma kurdu. Böylece İskenderiye hem ticari hem de askeri bir üs haline geldi.³⁴⁰ Müslümanlar, İskenderiye’ye Bizanslıların bir daha dönmeyi düşünmelerine dahi izin vermediler.

2.1.2. İlk İslam Donanması ve Kıbrıs Seferi

Arabistan yarımadası denizlerle çevrili olmasına rağmen, Araplar sahil kesiminde yaşayanlar hariç denizcilikle ilgilenmiyorlardı. Kısmi olarak taşımacılık amacıyla deniz yolunu kullanmış olsalar da askeri amaçla yapılmış bir kullanım hemen hemen söz konusu değildi.

Hiz. Peygamber’in nübüvvetinden önce, Kabe’nin inşası sırasında, bir Rum tacire ait geminin karaya vurması sebebiyle bu gemideki malzemeler Mekkeliler tarafından alınarak Kabe’nin tamiratında kullanılmıştı.³⁴¹ İslamiyet’in ilk yıllarında Mekke’deki baskı ve işkenceler dolayısıyla Habeşistan’a hicret eden Müslümanlar Şuaybe limanından bindikleri gemilerle yolculuk etmişlerdi.³⁴² Müslümanlar ikinci defa Habeşistana hicret ettikten sonra bir süre orada kalmışlar ve Hayber Savaşı sırasında Habeşistan kralı Necaşi onları bir gemiye bindirmiş ve bu gemiyle Bevla sahiline gelmişlerdi.³⁴³ Bu ve benzeri rivayetler daha önce deniz yolunun kullanımına ilişkin birkaç örnek teşkil etmektedir.

Hicretin 20. yılında Hiz. Ömer deniz yoluyla Habeşistan’a Alkame b. Mücezziz komutasında bir askeri birlik gönderdi. Denizde çıkan fırtınada Alkame askeriyle birlikte boğuldu. Bunun üzerine Hiz. Ömer, bir daha deniz yoluyla sefer düzenlemeyi düşünmedi.³⁴⁴

Hiz. Ömer döneminde fethedilen Suriye ve Filistin bölgesinde, Akdeniz sahillerinin büyük bölümü Müslümanların eline geçti. Bu bölgedeki insanların önemli

³³⁹ Belazuri, *Fütuh*, s. 314.

³⁴⁰ Fayda, *Hulefa-yı Raşidin Devri*, s. 261.

³⁴¹ İbnü’l Esir, *El-Kamil*, c. I, s. 572.

³⁴² İbn Sa’d, *Tabakat*, c. I, s. 173.

³⁴³ İbn Sa’d, *Tabakat*, c. I, s. 177.

³⁴⁴ Selman Başaran, “Alkame b. Mücezziz”, *DİA*, İstanbul 1989, c. II, ss. 467-468. s. 468.

bir bölümü deniz ticareti sayesinde geçimini sağlıyordu. Ayrıca Bizans'a ait gelişmiş bir donanma gücü bulunuyordu ve Müslümanların fethettikleri bölgeye deniz yoluyla saldırımları söz konusuydu. Bu sebeplerle Hz. Ömer Mısır valisi Amr b. As'a bir mektup yazarak deniz hakkında bilgi istedi. Amr, cevaben Hz. Ömer'e, denizdeki tehlikelerden bahsetti. Amr'ın cevabı üzerine, deniz konusunda zaten olumsuz düşünen Hz. Ömer donanma kurma fikrinden vaz geçti. Şam valisi Muaviye b. Ebu Süfyan defalarca Hz. Ömer'den deniz savaşı için izin istedi, ancak halife buna müsaade etmedi.³⁴⁵

Buna rağmen Muaviye, deniz savaşı yapma konusundaki düşüncelerinden hiçbir zaman vazgeçmedi. Hz. Osman halife olduktan sonra bu fikrini Hz. Osman'a bildirdi. Hz. Ömer'in daha önce buna izin vermediğinden haberdar olan halife, Muaviye'nin bu talebini geri çevirdi. İkinci defa halifeye yazdığı mektubunda Kıbrıs'ın yakın olduğu ve oraya gitmenin kolay olduğunu ifade eden Muaviye, kendisine izin verilmesi konusunda ısrar etti. İskenderiye'nin Bizans donanmasının düzenlediği saldırı sonucu kaybedildiğini de göz önünde bulunduran Hz. Osman, Muaviye'nin de bu ısrarcı tutumu karşısında, bazı şartlarla Muaviye'nin Kıbrıs üzerine deniz seferi düzenlemesine izin verdi. Eşini de beraberinde götürmesi ve sefere çıkacak askerlere tercih hakkı vermesi, kim bu sefere katılmak isterse, onu götürmesi koşuluyla izin verebileceğini bildirdi. Halifenin mektubunu alan Muaviye zaman kaybetmeden hazırlıklara başladı.³⁴⁶

Daha önce fethedilmiş olan Akka kalesi çevresinde birçok gemi bulunuyordu. Muaviye gemileri onardı ve sefer için gerekli hazırlıkları tamamladıktan sonra Hicri 28 (M. 648-649) yılında³⁴⁷ 1700 gemiyle yola çıktı.³⁴⁸

Böylece ilk İslam donanması Kıbrıs'a ulaştı ve Müslümanlar adaya çıktılar. Bu seferde Ubade b. Samit ve eşi Ümmü Haram'da bulunuyordu. Karaya çıkıldığı zaman bir binek hayvanı getirildi ve Ümmü Haram bu hayvana bindi. Ancak, hayvanın tökezlemesi üzerine yere düşen Ümmü Haram, burada vefat etti ve oraya defnedildi.³⁴⁹

Bu sırada Mısır valisi Abdullah b. Sa'd'ın Mısır'dan gönderdiği birlikler de oraya ulaştı. İslam ordusu Kıbrıs'ın merkezinde bulunan Konstantia şehrini kuşattı. Şehrin yöneticisi bir elçi göndererek sulh yapmayı teklif etti. Yapılan anlaşma gereği, her yıl yedi bin iki yüz dinar ödemeyi kabul ettiler. Kıbrıs halkı Bizanslılara da aynı

³⁴⁵ Sallabi, *Hz. Osman*, s. 202; Fayda, *Hulefa-yı Raşidin Devri*, s. 263-264.

³⁴⁶ Sallabi, *Hz. Osman*, s. 202; Fayda, *Hulefa-yı Raşidin Devri*, s. 265.

³⁴⁷ Belazuri, *Fütuh*, s. 208.

³⁴⁸ Işın Demirkent, "Kıbrıs", *DİA*, Ankara 2002, c. XXV, ss. 371-374. s. 372.

³⁴⁹ Belazuri, *Fütuh*, s. 209. İbnü'l Esir, *El-Kamil*, c. II, s. 489; Zehebi, *Tarihu'l-İslam*, c. III, s. 317.

miktarda vergi ödüyorlardı. Müslümanlardan Bizanslılarla yaptıkları anlaşmaya engel olmamalarını istediler.³⁵⁰

Ayrıca Müslümanlar Bizans üzerine buradan ordu sevk edebileceklerdi. Böylelikle Kıbrıslılar tarafsız davranacak Müslümanlara herhangi bir savaşta yardım etmedikleri gibi onlara müdahalede de bulunmayacaklardı. Aynı şekilde Bizans'ın da yanında veya karşısında yer almadılar.³⁵¹

Ancak Hicri 32 (M. 653) yılında Bizans'ın Müslümanlara yaptıkları saldırılarda gemileriyle Rumlara destek verdiler. Bunun üzerine Muaviye Hicri 33 yılında, beş yüz gemi ile tekrar Kıbrıs üzerine sefere çıktı. Yapılan savaşta Kıbrıslılardan pek çok kimse öldürüldü. İkinci defa savaşla fethedilmesine rağmen önceki anlaşmaya göre Kıbrıs halkına muamele edildi. Muaviye, bölgede güvenliği sağlamak ve bir daha saldırıya maruz kalmamak için, Kıbrıs'a on iki bin kişilik bir ordu yerleştirdi. Ba'lebek şehrinde bir grup Müslümanı Kıbrıs'a götürerek burada iskân etti. Onlar, burada camiler yaptılar ve bir şehir kurdular. Muaviye'nin ölümüne kadar orada yaşamaya devam ettiler.³⁵²

Kıbrıs'tan sonra Girit ve İstanköy adalarına yapılan sefer sonucu bu adalar da fethedildi. Oradan Rodos adasına geçen İslam ordusu buradan önemli miktarda ganimet elde etti. Rodos adasında bulunan ve dünyanın yedi harikasından biri kabul edilen Rodos Heykeli, Urfalı bir Yahudi'ye satıldı. İslam donanması Sicilya adalarına kadar fetihlerine devam etti.³⁵³

2.1.3. İfrîkiye Bölgesindeki Gelişmeler

Hz. Ömer'in halifeliği döneminde, Trablus'u ele geçirmeyi başaran Amr b. As, fetihleri İfrîkiye bölgesine doğru devam ettirmek için halifeden izin istemişti. Ancak Hz. Ömer, o bölgenin Müslümanlar için tehlikeli olduğunu, Bizanslıları aldatan bir halkı olduğunu ileri sürerek buna izin vermemiştir.³⁵⁴

Bu sıralarda Bizans'ın İfrîkiye valisi Gregorios, İmparatorluğa karşı isyan etmiş, bölgedeki halk desteğini de yanına alarak devletin bu bölgedeki hakimiyetini zaafa uğratmıştı.³⁵⁵

³⁵⁰ İbnü'l Esir, *El-Kamil*, c. II, s. 489.

³⁵¹ Belazuri, *Fütuh*, s. 209.

³⁵² Belazuri, *Fütuh*, s. 209; Sallabi, *Hiz. Osman*, s. 207.

³⁵³ Mehmet Azimli, *Dört Halifeyi Farklı Okumak-3 Hiz. Osman*, Ankara Okulu Yay., Ankara 2017, s. 43.

³⁵⁴ Fayda, *Hulefa-yı Raşidin Devri*, s. 268.

³⁵⁵ Ostrogorsky, *Bizans Devleti Tarihi*, s. 110.

Hiz. Osman hilafete geçtikten sonra, Amr'ın ardından Mısır valiliğine getirilen Abdullah b. Sa'd, İfrıkiye bölgesine sefer düzenleme konusuyla ilgili halifeye bir mektup yazdı. Hiz. Osman sahabenin ileri gelenlerini toplayarak Abdullah'ın bu talebiyle ilgili istişarede bulundu. Yapılan istişare neticesinde Abdullah'ı fetih için görevlendirmeye karar verdi ve ayrıca ona takviye birlikler gönderdi. Hiz. Osman'ın gönderdiği takviye birlikler geldikten sonra Abdullah b. Sa'd, Hicri 27 (M. 647) yılında yirmi bin kişilik ordusuyla İfrıkiye bölgesine doğru yola çıktı.³⁵⁶

Subeytula şehrine ulaşan Abdullah orada bağımsızlığını ilan eden Gregorios'un³⁵⁷ yüz yirmi bin kişilik ordusu ile karşılaştı.³⁵⁸

Gregorios, İslam ordusunun gelmekte olduğunu haber alınca, ordusuyla hâkim olduğu bölgenin başşehri konumunda olan Subeytula yakınlarında Müslümanlarla karşılaştı.³⁵⁹ Abdullah bu sırada Gregorios'a elçi göndererek ona Müslüman olmayı veya cizye vermeyi teklif etti Ancak Gregorios bunları kabul etmeyerek savaşmayı tercih etti.³⁶⁰ Bunun üzerine iki ordu şiddetli bir şekilde çarpışmaya başladı. Mücadelenin uzun süre devam etmesi üzerine ordunun durumuyla ilgili, Hiz. Osman bir süre haber alamadı. Durumu kontrol etmesi için, Abdullah b. Zübeyr'in komutasında bir grup asker gönderdi. Subeytula'ya ulaşan Abdullah b. Zübeyr, savaş devam etmekte iken Abdullah b. Sa'd'a katıldı. Bu birliğin gelmesi üzerine İslam ordusunda büyük bir sevinç yaşandı ve tekbirler getirildi. Bu sesleri işiten Gregorios yanındakilere bu durumu sorunca Müslümanlara yardım geldiğini söylediler.³⁶¹

İki ordu arasında her gün sabahleyin başlayan çarpışma öğleye kadar devam ediyor ve çarpışmalar neticesinde yorgun düşerek dinlenmeye çekiliyorlardı. Müslümanlar, Abdullah b. Zübeyr'in teklifiyle ertesi gün yeni bir taktik uygulamaya karar verdiler. İslam ordusu içerisinde kuvvetli bazı askerlerden oluşan bir grup, sabahleyin savaşa iştirak etmedi. Çadırlarında kalarak dinlenmeye çekildiler. Her gün adet olduğu üzere sabahleyin çarpışmaya başlayan iki ordu öğle olunca yine dinlenmeye çekildi. Bu sırada savaşa katılmayıp, iyice dinlenmiş olan askerlerden oluşan birlik hücumu geçti. Rumlar da iyice yorulmuşlar, silahlarını bırakmışlar ve istirahat

³⁵⁶ Fayda, *Hulefa-yı Raşidin Devri*, s. 268.

³⁵⁷ Bazı rivayetlerde Rum ordusunun başında Cercir isimli bir komutan olduğu aktarılmaktadır. (Sallabi, *Hiz. Osman*, s. 214.)

³⁵⁸ Nadir Özkuyumcu, "İfrıkiye", *DİA*, İstanbul 2000, c. XXI, ss. 515-516. s. 515.

³⁵⁹ Sahabeden ismi Abdullah olan 7 kişi katıldığı için, bu savaşa "Gazvetü'l-Abâdile" de (Abdullahlar Savaşı) denilmiştir. (Özkuyumcu, "İfrıkiye", s. 515; Fayda, *Hulefa-yı Raşidin Devri*, s. 268.)

³⁶⁰ İbnü'l Esir, *El-Kamil*, c. II, s. 483.

³⁶¹ İbnü'l Esir, *El-Kamil*, c. II, s. 483.

çekilmişlerdi ki; hiç bekledikleri bir anda gelen saldırıyla karşılaştılar. Neye uğradıklarını şaşırarak Rum askerleri kısa bir sürede dağıldı ve Gregorios öldürüldü.

Müslümanlar bu savaş sonucunda yüklü miktarda ganimet ele geçirdiler. Müslüman askerlerden süvari olanlara kişi başı üç bin dinar, yaya olanlara ise biner dinar pay düştü.³⁶² Müslümanlar, hemen ardından çevrede bulunan Kafsa ve Eclim kaleleri gibi bazı yerleri daha fethettiler. Buralardan da ganimetler elde ettiler. Böylece bütün İfrîkiye'nin fethi tamamlanmış oldu.³⁶³

İfrîkiye'nin ileri gelenleri Abdullah b. Sa'd'a gelerek anlaşma yapmayı teklif ettiler. Onların talebi üzerine Abdullah, üç yüz kantar altını cizye vermeleri şartıyla onları kendi topraklarında bıraktı ve geri döndü.³⁶⁴

Bizans, Müslümanların bu zaferi sonucunda, Gregorios'un isyanıyla devlete karşı doğabilecek tehlikelerden Müslümanlar sayesinde kurtulmuş oldu.³⁶⁵

Hicretin 33. veya 34. yılında İfrîkiyeliler yapılan bu anlaşmayı bozdular. Abdullah b. Sa'd yeniden onların üzerine bir sefer düzenleyerek bölgeyi ikinci kez itaat altına aldı.³⁶⁶

2.1.4. Zâtüssavari³⁶⁷ Deniz Savaşı:

Bizans İmparatorluğu kaybettiği topraklar sebebiyle özellikle maddi anlamda büyük bir kayba uğradı. Son olarak kaybedilen İskenderiye, Kıbrıs ve İfrîkiye gibi bölgelerden aldıkları vergiler de kesilince devletin gelirleri önemli ölçüde azalma gösterdi. Aynı zamanda kaybedilen bu bölgeler stratejik öneme sahipti. Bizans'ın geriye kalan toprakları bu bölgelerden gelebilecek muhtemel saldırılar karşısında tehlike altındaydı.

Bu sebeplerle, İmparator II. Konstans, kaybedilen yerleri tekrar ele geçirebilmek ve Doğu Akdeniz'deki üstünlüğünü yeniden kurmak için harekete geçti. 500 gemiden

³⁶² Halife b. Hayyat, *Tarih*, s. 160.

³⁶³ İbnü'l Esir, *El-Kamil*, c. II, s. 484; Apak, *Ana Hatları ile İslam Tarihi (Hulefa-i Raşidin Dönemi)*, s. 150.

³⁶⁴ Belazuri, *Fütuh*, s. 318.

³⁶⁵ Ostrogorsky, *Bizans Devleti Tarihi*, s. 110.

³⁶⁶ Fayda, *Hulefa-yı Raşidin Devri*, s. 268.

³⁶⁷ Bu savaşta gemi direkleri çok olduğu için savaşa "Zâtü's-savârî" (savârî: direkler) adı verilmiştir. Arapça kaynaklarda geçen adıyla bu savaş Zü's-savârî, Gazvetü's-savârî olarak da bilinir. (Murat Öztürk, "Zâtüssavârî", *DİA*, İstanbul 2013, c. XXXIV, ss. 152-153. s. 152.)

oluşan bir donanma hazırladı ve bizzat kendisi donanmanın başında olmak üzere Akdeniz'e açıldı.³⁶⁸

Şam valisi Muaviye, Kıbrıs ile anlaşma yapıldıktan sonraki sürede donanmasını daha güçlü bir hale getirdi.³⁶⁹ Halifenin izin vermesiyle gerekli hazırlıkları tamamlayan Muaviye, donanmanın başına Büsr b. Etat'ı görevlendirdi. Mısır valisi Abdullah b. Sa'd'ın emrinde bulunan donanma ile birleştikten sonra Abdullah'ın komutasında toplam iki yüz gemiden oluşan deniz kuvvetleri harekete geçti. Büsr b. Ertat ise ikinci komutan olarak görev aldı. Akka'dan kuzeybatı istikametine doğru yoluna devam eden İslam donanması Likya bölgesinde bulunan Finike açıklarına geldiğinde beş yüz gemiden oluşan Bizans donanmasıyla karşılaştı.³⁷⁰

Müslümanlar denizde mi yoksa karada mı savaşmak istedikleri konusunda Bizanslılara tercih hakkı sundular. Bizanslılar büyük bir donanmaya sahip oldukları ve denizcilik konusunda üstün tecrübeleri bulunduğu için denizde savaşmayı tercih ettiler.³⁷¹ Müslümanlar Bizanslılarla, geceyi savaşmadan geçirip, ertesi gün savaşa başlamaları konusunda bir anlaşma yaptılar.³⁷²

Ertesi sabah Abdullah b. Sa'd ordusunun önde gelenleriyle bir istişare yaptı. Buna göre savaş deniz savaşı olsa da kara savaşı yapıyormuş gibi organize olarak mücadele etmeyi planladılar. Böylece gemiler düşman gemilerine iyice yaklaştırılarak karşı tarafın gemilerine zincirlendi. Müslümanlar, Düşman ordusuyla kılıçlar ve kamalarla çarpışmaya başladılar. Müslümanların attığı bir okla Bizans İmparatoru yaralandı. Bizans safları dağılmaya başlayınca gemilerini çözmeye çalıştılar.³⁷³

Bizanslılar Abdullah b. Sa'd'ın gemisini batırmaya çalıştılar. Böylece Müslümanların komutanını öldürerek İslam donanmasını başsız koymayı düşünüyorlardı. Abdullah'ın gemisine zincir atmayı başardılar ancak Alkame b. Yezid zincirleri kopararak gemiyi kurtarmayı başardı.³⁷⁴

Birkaç gün süren şiddetli çarpışmalar neticesinde, Müslümanlar gösterdikleri sabır ve dayanıklılık sayesinde Hicri 34³⁷⁵ (M. 655) yılında³⁷⁶ Bizans donanmasını ağır

³⁶⁸ Fayda, *Hulefa-yı Raşidin Devri*, s. 266.

³⁶⁹ Ostrogorsky, *Bizans Devleti Tarihi*, s. 107.

³⁷⁰ İbnü'l Esir, *El-Kamil*, c. III, s. 13.

³⁷¹ İbn Kesir, *El-Bidaye*, c. X, s. 237. Sallabi, *Hiz. Osman*, s. 220.

³⁷² İbnü'l Esir, *El-Kamil*, c. III, s. 13.

³⁷³ Taberi, *Tarih-i Taberi*, c. III, s. 550.

³⁷⁴ Sallabi, *Hiz. Osman*, s. 221.

³⁷⁵ Bazı kaynaklarda savaşın tarihi Hicri 31 yılı olarak verilmektedir. (İbnü'l Esir, *El-Kamil*, c. III, s. 13; İbn Kesir, *El-Bidaye*, c. X, s. 237.

bir mağlubiyete uğrattılar. Müslümanlar çok sayıda şehit verdi. Bizanslılardan ise, az sayıda kaçabilenlerin haricinde, neredeyse tamamı öldürüldü.³⁷⁷ İmparator Konstans yaralı bir halde tam yakalanmak üzereyken, genç bir Bizans askerinin fedakarlığı sayesinde son anda kaçarak kurtulmayı başardı.³⁷⁸ Abdullah b. Sa'd zaferin ardından Zatüssavari'de bir süre daha kaldıktan sonra geri döndü.³⁷⁹

İbnü'l Esir'in rivayet ettiğine göre ise, Bizans İmparatoru buradan kaçtıktan sonra Sicilya adasına ulaşmayı başardı. Sicilya halkı, Konstans'ın yenilgiye uğradığını öğrenince "Hristiyanlığı rezil ettin birçok askerimizi de zayı ettin, eğer Müslümanlar buraya gelirse onları buradan çevirmek kolay olmaz" diyerek İmparatoru orada öldürdüler. Yanındaki adamlarını ise serbest bırakarak Konstantiniye'ye dönmelerine izin verdiler.³⁸⁰

Bizanslıların tam bir bozgunuyla sonuçlanan bu savaşta denizlerdeki Bizans üstünlüğü sona ermiş oldu. Böylece Müslümanların denizden İstanbul'a ulaşmasının yolu açıldı.³⁸¹ Rumların gemilerinden bazılarını ele geçirerek donanmalarını güçlendirdiler.³⁸² Bizanslıların Akdeniz ve diğer bölgelerde tekrar hâkim güç olma düşünceleri büyük oranda ortadan kalkmış oldu. Bu zafer Müslümanların en parlak deniz savaşlarından biri olarak tarih sayfalarında yerini aldı.

2.1.5. Hz. Osman Dönemi Münasebetlerinin Değerlendirmesi

Hz. Osman, Hz. Ömer döneminde gerçekleşen fetih hareketlerini devam ettirmiş hem doğu bölgelerinde hem de batıda, İslam devletinin dört halife dönemindeki sınırları onun döneminde zirveye ulaşmıştır. Akdeniz'in en uç noktalarına gidilerek Afrika'daki Bizans hakimiyetine tamamen son verilmiştir. İslam donanması çok hızlı gelişme göstererek Akdeniz'in tamamına yakınında hakimiyet kurulmuştur.³⁸³

Hz. Osman'ın halifeliği döneminde Bizans İmparatoruna elçi gönderdiği veya Bizans'tan elçi geldiğine dair bir rivayete rastlanılmamıştır.³⁸⁴ Bunun yanında başta Muaviye olmak üzere Hz. Osman'ın diğer valileri ve ordu komutanları tarafından gerek

³⁷⁶ Öztürk, "Zâtüssavârî", s. 153; Umeri, *Asru'l-Hilafeti'r-Raşıde*, s. 306.

³⁷⁷ İbnü'l Esir, *El-Kamil*, c. III, s. 14.

³⁷⁸ Ostrogorsky, *Bizans Devleti Tarihi*, s. 109; Hitti, *Siyasi Ve Kültürel İslam Tarihi*, s. 253.

³⁷⁹ İbnü'l Esir, *El-Kamil*, c. III, s. 14.

³⁸⁰ İbnü'l Esir, *El-Kamil*, c. III, s. 14; Sallabi, *Hz. Osman*, s. 221.

³⁸¹ Fayda, *Hulefa-yı Raşidin Devri*, s. 267.

³⁸² Umeri, *Asru'l-Hilafeti'r-Raşıde*, s. 306.

³⁸³ Apak, *Ana Hatlarıyla İslam Tarihi (Hulefa-i Raşidin Dönemi)*, s. 201.

³⁸⁴ Avcı, *İslam-Bizans İlişkileri*, s. 58.

Bizanslı komutanlarla gerekse fethedilen yerlerde yaşayan yerli halkla, anlaşmalar ve görüşmeler yapılmıştır.

Yine bu dönemde Bizans İmparatorluğunun balkanlardaki topraklarına bazı saldırılar yapılmıştı. Her iki tarafta da mücadele etmek zorunda kalan İmparator II. Konstans, Müslümanlarla barış anlaşması yapmak üzere bir elçi göndermiştir. Şam'a gelerek Muaviye ile görüşen elçi, Müslümanlara vergi vermek şartıyla iki yıl süreli bir barış anlaşması imzalamıştır.³⁸⁵

Hz. Osman'ın halifeliğinin ikinci altı yıllık döneminde Bizans'a karşı devam etmekte olan fetihler, içeride çıkan bazı karışıklıklar sebebiyle durmak zorunda kalmıştır. Hz. Osman'ın devletin en üst kademelerine yakınlarını görevlendirmiş olması, Hz. Ömer döneminde görevde olan valileri azlederek kendi akrabalarını vali olarak ataması ve devlet imkanlarını akrabalarına tahsis etmesi gibi uygulamaları Müslümanlar arasında huzursuzluğa neden olmuş ve bu uygulamalarından dolayı eleştirilere hedef olmuştur.³⁸⁶ Böyle bir ortamda Hem Bizans'a hem de diğer bölgelere gerçekleştirilen fetihler durmuş ve dış politikada sükûnet dönemi başlamıştır.

Gerçekleştirilen fetihler sayesinde çok hızlı büyüyen İslam Devleti, içinde barındırdığı çeşitli ırk ve dinlere mensup insanları bir arada tutma konusunda büyük zorluklar çekmiştir. Onun döneminde Afrika'nın en uç noktasından, Horasan bölgesine kadar uzanan sınırlar, çok çeşitli kültürlerle sahip toplulukları barındırıyordu. Bu hızlı gelişime ayak uydurmak, yönetim açısından hiçte kolay olmamış ve devlet iç karışıklıklarla karşı karşıya kalmıştır. Hz. Osman'ın halifeliğinin son altı yılında fetihlerin durması sebebiyle ele geçirilen ganimetlerin azalması devletin ve halkın gelirlerinde düşüşe neden olmuş, bu durum kısa sürede elde edilen zenginlik ve refaha alışmış olan toplumda, tepkilere neden olmuştur.³⁸⁷ Bu ve benzeri durumlar, halifenin şehit edilmesine varıncaya kadar olayları sürüklemiştir.

Altı yıllık bu dönemin sonucunda halifeye karşı duyulan rahatsızlıklar iyice artmış ve hakkında konuşulan iddialar yoğun bir şekilde dile getirilmeye başlanmıştır. Hz. Osman'ın valilerinin şahsi uygulamalarından dolayı ve Abdullah b. Sebe'nin fitne faaliyetleri sonucunda, İslam devleti içerisinde muhalif bir kesim oluşmuştur. Küfe Basra ve Mısır gibi eyaletlerden gelen muhalifler Medine'de toplanmışlar ve bütün görüşmelere rağmen ikna olmayan muhalifler uzun bir süre halifeyi muhasara altında

³⁸⁵ Avcı, *İslam-Bizans İlişkileri*, s. 59.

³⁸⁶ Apak, *Ana Hatlarıyla İslam Tarihi (Hulefa-i Raşidin Dönemi)*, s. 202-206.

³⁸⁷ Umeri, *Asru'l-Hilafeti'r-Raşıde*, s. 339.

tutmuşlardır. Kuşatma 20 gün veya 2 ay devam ettikten sonra, Hz. Osman, muhaliflerin yaptığı saldırı neticesinde Hicri 18 Zilhicce 35 (M. 17 Haziran 656) günü şehit edilmiştir.³⁸⁸ Hz. Osman'ın halifeliği 11 yıl, 11 ay ve 18 gün, sürmüştür.³⁸⁹

Halifenin şehit edilmesi İslam toplumu açısından bir kırılma noktası olmuştur. Onun şehit edilmesi, İslam tarihinde günümüze kadar devam eden karışıklık ve çatışmaları başlatmıştır. Müslümanların birlik ve beraberliği bozulmuş siyasi, sosyal ve dini grupların ortaya çıkmasına zemin hazırlamıştır.³⁹⁰

2.2. Hz. Ali Dönemi

Hz. Osman'ı şehit eden isyancılar, Hz. Ali, Talha ve Zübeyr'den birinin halife olması konusunda farklı görüşlere sahiptiler. Mısırlılar Hz. Ali'nin, Kufeliler Zübeyr'in, Basralılar ise Talha'nın halife seçilmesini istiyorlardı. Zübeyr ve Talha'nın gelen teklifleri kabul etmemesi üzerine Hz. Ali'nin halife olması yönünde görüş birliğine vardılar. Hz. Ali'ye gelen isyancılar, onun da teklifi kabul etmemesi üzerine, ensar ve muhacirlere giderek bu işi çözmelerini istediler. Sahabenin ileri gelenleri bir araya gelerek halife seçimi için görüşmelerde bulundu. Hz. Ali yapılan hilafet teklifini Talha ve Zübeyr'e yöneltti, ancak onlar bu işi üzerlerine almak istemediler.³⁹¹ Bunun üzerine kendisine yapılan ısrarlar üzerine, Hicri 35 yılının Zilhicce ayının on sekizinde (M. 17 Haziran 656) kendisine biat edilmesini kabul etti ve hilafete getirildi.³⁹²

Hz. Osman öldürüldükten sonra İslam devleti içerisinde bazı olaylar ve karışıklıklar ortaya çıktı. Bu olaylar sebebiyle fetih faaliyetleri durdu. Öncelikli olarak halledilmesi gereken mesele, Hz. Osman'ın katillerinin bulunup cezalandırılmasıydı. Ancak ortada bulunabilecek belli bir katil olmadığı gibi, Hz. Osman'ı öldüren isyancılar Osman'ı hepimiz öldürdük diyorlardı. Onlara karşı mücadele edip başa çıkmak çokta kolay değildi.³⁹³

Müslümanların içerisinde bir grup, Hz. Osman'ın katillerinin bir an önce bulunup cezalarının verilmesi konusunda, Hz. Ali'ye baskı yapıyorlardı. Bu durumun sonucunda bazı Müslümanlarla mücadele eden Hz. Ali, daha sonra Şam valisi

³⁸⁸ İsmail Yiğit, "Osman", *DİA*, İstanbul 2007, c. XXXIII, ss. 438-443.

³⁸⁹ Halife b. Hayyat, *Tarih*, s. 177.

³⁹⁰ Hizmetli, *İslam Tarihi –İlk Dönem-*, s. 440.

³⁹¹ Ali Muhammed Sallabi, *Hz. Ali(r.a.) Hayatı, Şahsiyeti ve Dönemi*, trc. Şerafettin Şenaslan, Ravza Yay., İstanbul 2018, s. 203; Fayda, *Hulefa-yı Raşidin Devri*, s. 122; Apak, *Ana Hatlarıyla İslam Tarihi (Hulefa-i Raşidin Dönemi)*, s. 446.

³⁹² İbn Sa'd, *Tabakat*, c. III, s. 29.

³⁹³ Fayda, *Hulefa-yı Raşidin Devri*, s. 359.

Muaviye'nin halifelik iddiasıyla ortaya çıkmasından sonra, onunla mücadeleye girişti. İslam devleti içerisindeki bu karışıklıklardan faydalanmaya çalışan Bizans İmparatoru, Muaviye'nin hakimiyeti altındaki bazı yerleri ele geçirmek için harekete geçti. Bizans ordusunun geldiğini haber alan Muaviye İmparatora şöyle bir mektup yazdı:

“Vallahi bu giriştiğin harekate son verip geri dönmezsen, sana karşı amca oğlumla anlaşma yapar, seni ülkenden çıkarır, sana yeryüzünü dar ederim.”

Mektubu alan İmparator bunun üzerine geri çekildi ve anlaşma yapmak için Muaviye'ye bir elçi gönderdi.³⁹⁴

Bir rivayete göre Hz. Ali ve Bizans'a karşı, aynı anda mücadele etmeyi göze alamayan Muaviye Bizans'a bir elçi gönderdi. Bizans ile yapılan anlaşmaya göre üç yıl boyunca barış yapılacak ve İmparator II. Konstans'a 1.000 dinar vergi ödenecekti.³⁹⁵

Başka bir rivayete göre ise, Bizans İmparatoru Konstans, bir donanma hazırlayarak İslam beldelerine karşı bir saldırı düzenledi. Ancak Şam kıyılarına yaklaştığı sırada denizde çıkan bir kasırga sonucu Bizans donanması battı. Bizans askerlerinin birçoğu denizde boğuldular. İmparator Konstans ise, kurtulabilen az sayıda askeriyle birlikte, güçlükle Sicilya adasına ulaşabildi., Sicilya adasında hamama girdiği bir sırada orada bulunanlar “askerlerimiz senin yüzünden öldü” diyerek İmparatoru orada öldürdüler.³⁹⁶

Hz. Ali ile Muaviye arasında geçen Siffin savaşı sırasında gerçekleşen “Hakem Olayı” sonrasında, Hz. Ali'nin ordusu içerisinde ayrılan ve kendilerine “Hariciler” denilen bir grup, Hz. Ali ve Muaviye'ye karşı mücadeleye giriştiler. Hz. Ali'ye karşı başlattıkları mücadelede, Hicri 38 (M. 658) yılında Nehrevan'da yapılan savaşta büyük bir yenilgiye uğrayan Haricilerden birçoğu öldürüldü. Bunun üzerine bu savaşta öldürülenlerin intikamını almak isteyen Hariciler, bir suikast düzenleyerek Hz. Ali'yi öldürmeyi planladılar. Sadece Hz. Ali'yi değil, aynı zamanda Muaviye ve Amr b. As'ı da öldürmeye karar verdiler. Aralarından üç suikastçı seçerek aynı gün Hz. Ali, Muaviye ve Amr b. As'ı öldürmek için yaptıkları planda Abdurrahman b. Mülcem isimli kişi, Hz. Ali'yi öldürmekle görevlendirildi. Aynı günde harekete geçen suikastçılardan Muaviye'yi öldürmekle görevli olan Burek b. Abdullah, Muaviye'yi öldürme girişiminde başarılı olamadı. Muaviye hafif sıyrıklarla kurtulmayı başardı. Amr

³⁹⁴ Sallabi, *Hz. Ali*, s. 551.

³⁹⁵ Avcı, *İslam-Bizans İlişkileri*, s. 60.

³⁹⁶ Taberi, *Tarih-i Taberi*, c. III, s. 571; İbnü'l Esir, *El-Kamil*, c. III, s. 88; İbn Kesir, *El-Bidaye*, c. X, s. 427-428.

b. As'ı öldürmekle görevli olan Amr b. Bekir ise Amr'ın konağından çıkan kişiyi o zannederek başka birini öldürdü ve Amr b. As'ta bu suikasttan kurtuldu. Ancak Abdurrahman b. Mülcem, o sırada Küfe'de bulunan ve sabah namazına gitmek için çıkan Hz. Ali'ye hançeriyle saldırarak onu ağır yaraladı. Hz. Ali aldığı bu yaralar sonucu, iki gün sonra Hicri 19 Ramazan 40 (M. 26 Ocak 661) tarihinde şehit oldu.³⁹⁷

Böylece Hz. Ali'nin şehit olmasıyla İslam tarihinde Hulefa-i Raşidin dönemi olarak adlandırılan dönem sona ermiş oldu. Daha sonra yönetimi ele geçiren Muaviye, Emevi saltanatını kurdu ve böylelikle hilafet saltanata dönüşmüş oldu.

³⁹⁷ İbn Sa'd, *Tabakat*, c. III, s. 33-36.

SONUÇ

Hiz. Peygamber döneminde Bizanslılarla dini münasebetlerin başladığı kabul edilebilir. Hristiyanlığa mensup Bizanslılar, Ehl-i Kitap olarak kabul edildikleri için, Mecusi olan Sasaniler'e karşı Müslümanların, Bizanslıların tarafını tuttıkları bilinmektedir. Bu durum, Kur'an-ı Kerim'de yer alan; "Rumlar yakın bir yerde yenilgiye uğradılar. Fakat onlar bu yenilgilerinden sonra birkaç yıl içinde galip gelecekler. Önce olduğu gibi sonra da Allah'ın dediği olur. O gün müminler Allah'ın yardımını sebebiyle sevinecekler. O dilediğini muzaffer kılar. O çok güçlüdür, engin merhamet sahibidir." ayeti kerimelerinde açıkça görülmektedir.

Hiz. Peygamber, Bizans İmparatoru Herakleios'a İslam'a davet mektubu göndermiş bu mektubun içeriğinde şu ayete yer vermişti; "De ki: Ey Ehl-i kitap! Sizinle bizim aramızda müşterek olan bir söze gelin. Yalnız Allah'a tapalım, O'na hiçbir şeyi ortak koşmayalım ve Allah'ı bırakıp da içimizden bazıları diğer bazılarına rab edinmesin. Eğer yine yüz çevirirlerse, şahit olun ki biz Müslümanlarız deyin." Hiz. Peygamber daha sonra Herakleios'a gönderdiği ikinci mektubunda onu yine İslam'a davet etmiş, İslam dinini kabul etmez ve Hristiyan olarak kalmak isterse, İslam hakimiyetini kabul ederek cizye vermesini ve Müslüman olmak isteyen tebaasına engel olmamasını istemiştir.

İmparator Herakleios döneminde, Suriye, Filistin ve Mısır'da Monofizit doktrini halk arasında hâkim inanç konumundaydı. Her ne kadar Hristiyanlık dinine mensup olsalar dahi, bu durum Ortodoks olan Bizans tarafından baskıya maruz kalmalarına sebep oluyordu. Bu baskı Belazuri'nin Yermük savaşı ile ilgili rivayetinde açıkça görülmektedir. Yermük savaşı öncesinde Müslümanlar, Humus halkını koruyamayacaklarını belirterek halktan aldıkları cizyeyi iade etmişlerdi. Bunun üzerine Humus halkı; "Sizlerin idaresi ve adaleti, daha önce içinde bulunduğumuz zulüm ve zorbalıktan bizim için daha iyidir. Bizler, Herakleios'un ordusunu, sizin valinizle birlikte şehirden kovacağız." diyerek maruz kaldıkları baskıyı ifade etmişlerdi.

Hekraklieos, bu dini tefrikayı ortadan kaldırmak için bazı önlemler almayı düşündü. Ortodokslar ile Monofizitler'i tek mezhep çatısı altında birleştirmek istedi. Kadıköy Konsülünde alınan kararlar orta yol kabul edilen Monoheletlik yapısını yaymak için bazı faaliyetlerde bulundu. Ancak hem Ortodokslar tarafından hem de Monofizitler tarafından tepkiyle karşılaşılmamasına sebep olan bu uygulama, Kıptiler'in Monofizitliği

resmi mezhep ilan etmelerine neden oldu. Mısır ve Suriye halkının Bizans'a karşı bir tavır almasına ve mücadeleye girişmesine temel teşkil eden bu durum Müslümanların fetih faaliyetlerine önemli katkılar sağladı.

Hız. Ebu Bekir döneminde fethedilen bölgelerin halkıyla yapılan anlaşmalarda, kiliselerinin ve havralarının, yıkılmayacağı, ibadethanelerinde çan çalmalarına ve bayram günü haç çıkarmalarına engel olunmayacağı, gibi dini hoşgörüyü örnek olacak maddeler konuldu. Buna karşılık Müslümanlara cizye vergisi ödeyecekler, İslam devletine karşı isyan etmeyecekler, Müslümanların askeri sırlarını ifşa etmeyeceklerdi. Müslümanların ibadetlerine saygı gösterecekler, ikramlarında İslam dininin haram kıldığı içkiyi bulundurmayacaklar, Müslümanların düşmanlarına destek vermeyecekler ve yürürlükte olan anlaşma hükümlerine uyacaklardı.

Hız. Ömer döneminde de daha önce fethedilen bölgelerdeki uygulamalara devam edildi. Bizans'tan yeni alınan bölgelerde de buna benzer şartlarla anlaşmalar yapıldı. Kudüs halkıyla yapılan anlaşmaya göre, kiliselerinin ve haçlarının yıkılmayacağı, inançlarına herhangi bir müdahalede bulunulmayacağı, şehri terk etmek isteyenlerin güvenli bir şekilde gitmek istedikleri yere kadar gidebilecekleri, kalmak isteyenlerin huzur içinde kalabilecekleri, daha önce şehri terk etmiş olanların, isterlerse dönebilecekleri bildirildi. Böylece her yönden refah ve huzur içinde yaşayabilecekleri bir ortam sağlanmış oldu.

Yine aynı şekilde sonraki halifeler döneminde de fethedilen bölgelerdeki halkla benzer şekilde anlaşmalar yapıldı. Bu durum, İslami fetihlerinin gittikçe genişlemesine, yerli halkın Müslümanlara karşı yakınlık duymalarına sebep oldu ve İslam dinini kabul etmelerinde kolaylık sağladı.

Müslümanlar, Suriye, Doğu Akdeniz ve Mısır bölgelerinde fethettikleri arazileri aralarında taksim etmeyip, eski sahiplerine bıraktılar. Yerli halkı köleleştirmediler, buna karşılık yılda bir kere cizye ve haraç vergisi aldılar. Müslümanlar aldıkları bu vergilerle İslam ordusunun giderlerini karşıladılar.

İslamiyet Allah'a koşulsuz bir şekilde iman etmek onun var ve bir olduğuna inanmaktır. Müslümanlar kafirlere veya inançsız kimselere İslamiyet'i hiçbir zaman zorla kabul ettirme yoluna gitmemişlerdir. Zira Allah'ın(c.c) ayette bildirdiği gibi; "Dinde zorlama yoktur. Doğru eğriden açıkça ayrılmıştır. Artık kim sahte tanrıları reddeder de Allah'a inanırsa kopmayan sağlam bir kulpa yapışmıştır. Allah her şeyi işitir ve bilir." ayeti kerimesi gereği, fethettikleri bölgelerde halkın İslam dinini kabul

etmeleri konusunda hiçbir zorlamaya tabii tutmadıkları görülmektedir. Müslümanların fethettikleri bölgelerdeki halklardan istedikleri onların Müslüman olmaları değil, İslam devletine tabii olmalarıdır.

Eski Yunanlıların hakimiyeti döneminde bir kralın Suriye’de koyduğu vergi sistemi İslamiyet döneminde de geçerliliğini korudu. Bu vergi sitemine göre araziler vasıflarına ve verimlilik derecelerine göre tasnif edilmiş ve değerlendirilmişti.

Bu sistem altıncı yüzyılın başlarında Süryaniceye tercüme edilmiş ve Müslümanlar bölgeye hâkim olduklarında geçerliliğini devam ettiriyordu. İslami dönemde de Mısır ve Suriye’de bu sistem devam ettirildi. Hz. Ömer döneminde Suriye’den yıllık on dört milyon dinar tahsilat yapılıyordu.

Bizanslılar döneminde, bu bölgelerdeki topraklar arazilerin asıl sahiplerinden alınmış bir kısmı istila edilmiş bir kısmına ise ordu komutanları, saray memurları ve İmparatorluk malikanesi tarafından el konulmuş bir kısmı da kiliseye tahsis edilmişti. Yerli halkın elinden arazileri alındığı gibi çifçi ve köle olarak çalıştırılmışlardı. Yerli halk sonradan toprak sahibi olmuşlarsa da bu topraklarını Romalı ağalara bağlı olarak işletebilmişler ve gereği gibi arazilerinden faydalanmalarına müsaade edilmemiştir.

Müslümanlar, bu bölgeleri fethettikten sonra Bizanslılar ülkeyi terk etmek zorunda kalmışlar ve topraklar asıl sahiplerine yeniden iade edilmiştir. Hz. Ömer bu arazileri Müslümanlar arasında paylaştırmadığı gibi parayla dahi almalarına izin vermemiştir. Bu durum uzun bir süre devam etmiştir. Hz. Ömer, bu bölgelere yerleşen Müslümanların tarımla uğraşmalarına dahi müsaade etmemiştir. Halife bu kanunları koyarak mağlup olmuş olsalar dahi yerli halkın haklarını korumuştur. Aynı zamanda bu uygulama sayesinde hem yerli halkın refahını sağlamış hem de tarım konusunda tecrübeli oldukları için tarımın gelişmesine olanak tanımıştır.

Böylece Bizans tarafından zulüm gören Mısır’daki çiftçilerin, Bizans’a karşı Müslümanlara yardım etmeleri sağlanmıştır. Ayrıca Şam ve Humus’ta da Hristiyan halk Herakleios’un ordularına karşı direnmişlerdir. Hz. Ömer ordu için, fethedilen bölgelerde tahıl ambarları kurmuş, ancak bunu ürünlere el koyarak değil, arazi vergisinin gelirleriyle karşılamıştır.

Bizans hakimiyetindeki bölgeler fethedildikten sonra, İslam devletine tabii olan Hristiyan halk, Müslümanlara kendileri için üzerinde anlaşma sağlanmış olan miktardaki vergilerini verdikleri sürece ekonomik faaliyetlerini rahatça sürdürmüşlerdir.

Düzenli bir devlet yapısı olmayan ve kabilecilik anlayışının hâkim olduğu Arabistan yarımadasında doğup, yayılmaya başlayan İslamiyet, kısa bir süre içerisinde çok geniş bir bölgeye hâkim olmuş, tüm Dünya'nın hayretle karşıladığı bir noktaya ulaşmıştır. İslam devleti, Dünya'yı sadece inanç yapısıyla değil, siyasi ve ekonomik konularda da derinden etkilemiştir.

İslamiyetten önce uzun yıllardır devam eden Bizans, Sasani mücadelesi genellikle Sasanilerin galibiyetiyle sonuçlanmış, bu savaşlar Bizans'ı, siyasi ve ekonomik olarak yıpratmıştı. Çin ve Hindistan gibi bölgelerle gerçekleşen ticari faaliyetler, Sasanilerin kontrolündeydi. Sasaniler, doğu ticaret yollarının önemli bir bölümünde yabancı tüccarların faaliyet göstermesine izin vermiyorlardı. Bu durum Bizans'ı ekonomik açıdan sıkıntıya sokmuştu.

Herakleios, tahta geçtikten sonra, Sasanilerin daha önce Bizans'tan aldıkları, Suriye, Filistin, Mısır gibi bölgeleri geri almayı başardı. Sasaniler, Bizans karşısında aldıkları mağlubiyet üzerine, bir daha eski güçlerine kavuşmaya fırsat bulamadılar. Kısa bir süre sonra İslam fetihleri başladı ve ardı ardına aldıkları yenilgiler sebebiyle 651 yılında Sasani İmparatorluğu tamamen yıkıldı. Bizans ise ticari öneme sahip eski topraklarını yeniden ele geçirmesine rağmen, bu bölgelerden faydalanabilecek zamanı bulamadı. Bizanslılar da Müslümanlar karşısında topraklarını korumayı başaramadılar ve önemli bir kısmını kaybettiler. Müslüman tüccarlar daha önce hiç görmedikleri, misk, amber, sandal ağacı ve kâfur gibi Hint mallarıyla karşılaştılar.

İslamiyetten önce ticaretle uğraşan Araplar Müslüman olduktan sonra da ticaretle uğraşmaya devam etmişler ve yaygınlaştırmışlardır. İslamiyet, hayatın tüm aşamalarında olduğu gibi ticari hayattaki düzenlemiştir. Kur'an-ı Kerim ve Peygamberimizin sünneti ticaret ahlakına sahip olmalarını sağlamıştır.

Müslümanlar, ticari bağlantı noktalarını kontrol altında tutmayı başarmaları sayesinde, kısa zamanda ticaretin en önemli aktörleri haline gelmişlerdir. Müslümanlar yaptıkları fetihler sayesinde, Bizans ticaretine büyük darbe vurmuşlar, ancak Bizans ile aralarındaki ticaret tamamen ortadan kalkmamıştır. Savaşlar esnasında, Bizans ile yapılan ticaret her ne kadar sekteye uğramış olsa da, barış dönemleri geldiğinde Müslümanlar fethettikleri Akdeniz ülkelerinin ticaretini, yeni ufuklara açmışlardır. Hazar Denizi'ni Volga aracılığıyla Baltık Denizi'ne bağlayan ticaret yolları oluşmuş ve Karadeniz kıyılarında faaliyet yürüten İskandinav tüccarlar, bu yeni yollara

yönelmişlerdir. Baharat ithal edilmiş, papirüs üretilmiş ve ticari faaliyetler yoğun bir şekilde sürdürülmüştür.

Akdeniz hakimiyetinin Müslümanlara geçmesi Basra yolunu Hristiyanlara kapatmış, Bizans-Hint ticareti Karadeniz-Kafkasya yoluna taşınmıştır. Müslüman tüccarlar Mısır'a şeker kamışı, Yemen ve İspanya'ya ise limon ve portakal ticareti yapmışlardır.

Müslüman tüccarların sahip olduğu İslam ahlakı, İslam devletinin ticaretinin gelişmesine katkı sağlamış, Müslüman tüccarlar kendilerine duyulan güven sayesinde, tercih edilme sebebi olmuşlardır.

Sonuç olarak, Müslümanlar, devlet yapısı oluşturma konusunda kadim bir geleneğe sahip Bizans'ın bazı uygulamalarından etkilenmiştir. Günümüzde her ülkenin kendi menfaatini ön planda tutma düşüncesi, o dönemde de kendini göstermiştir. Bizans İmparatorluğu ile İslam devleti arasında birçok çatışma yaşanmış olmasına rağmen, zaman zaman devletlerarası kültürel, ticari, dini ve sosyal münasebetler de yaşanmıştır.

KAYNAKÇA

- ALGÜL, Hüseyin, “Mute Savaşı”, *DİA*, İstanbul 2006, c. XXI, ss. 385-387.
- “Müslümanların Siyasi Hakimiyeti Altında Yaşayan Gayr-i Müslimlere Tanınan Haklar Konusunun Çeşitli Devirler İçinde İslam Tarihine Yansıması”, *UÜİF. Der.*, Bursa 1998, c. 7, S. 7, ss. 13-23,
- APAK, Adem, *Ana Hatlarıyla İslam Tarihi (Hulefa-i Raşidin Dönemi)*, Ensar Neşr., İstanbul 2016.
- “Hz. Ömer Döneminde Müslümanların Mısır’ı Fethi” (Uluslararası Hz. Ömer Sempozyumu), ed. Ali Aksu, *CÜİF*, Sivas 2018, c.1, ss. 475-500.
- “Mısır’ın Müslümanlar Tarafından Fethi ve Fetih Sonrası Ülkede Sosyal ve Dinî Alanda Meydana Gelen Değişimler Üzerine Değerlendirmeler”, *UÜİF. Der.*, Bursa 2001, c. 10, S. 2, ss. 145-159.
- ARI, Mehmet Salih, “Üsâme b. Zeyd”, *DİA*, İstanbul 2012, c. XLII, ss. 361-363.
- AVCI, Casim, *İslam-Bizans İlişkileri*, Türk Tarih Kurumu Yay., Ankara 2015.
- “Tebük”, *DİA*, İstanbul 2011, c. XL, ss. 227-228.
- “Kudüs”, *DİA*, Ankara 2002, c. XXVI, ss. 327-329.
- AZİMLİ, Mehmet, “Hulefa-i Raşidin Döneminde Gerçekleşen İlk Fetihlerin Sebepleri Üzerine Bazı Değerlendirmeler”, *İSTEM Der.*, Yıl: 3, S. 6, Konya 2005, ss. 177-193.
- *Siyeri Farklı Okumak*, Ankara Okulu Yay., Ankara 2015.
- *Dört Halifeyi Farklı Okumak-3 Hz. Osman*, Ankara Okulu Yay., Ankara 2017.
- BAMYACI, Mehmet Ertan, “Bizans İmparatorluğunda Ticaret (VI-VII. Yüzyıllar)” (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), *FÜSBE*, Elazığ 2013.
- BAŞARAN, Selman, “Alkame b. Müezziz”, *DİA*, İstanbul 1989, c. II, ss. 467-468.
- BELAZURİ, Ahmed b. Yahyâ b. Câbir (ö. 279/892), *Fütuhu’l-Büldan*, thk. Abdullah Enis et-Tübbâ- Ömer Enis et-Tübbâ, Beyrut 1987.
- BİLGE, Mustafa L., “Berka”, *DİA*, İstanbul 1992, c. V, ss. 504-505.
- BROCKELMANN, Carl, *İslam Milletleri ve Devletleri Tarihi*, çev. Neşet Çağatay, AÜİF Yay., Ankara 1964.
- BUHARİ, Muhammed b. İsmail *Sahihu’l-Buhari (Kitabu’l-Fedailü’l-Kur’an)*, Daru İbni Kesir, Beyrut 2002.

- CEVDET PAŞA, Ahmet, (1895) *Kıyas-ı Enbiya ve Tevarih-i Hulefa*, haz. Mahir İz, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yay., Ankara 1985.
- DEMİRCİ, Abdurrahman, “Hz. Ebu Bekir’in Fetih Anlayışı”, *Artuklu Akademi*, Mardin 2014.
- DEMİRKENT, Işın, “Herakleios”, *DİA*, İstanbul 1998, c. XVII, ss. 210-215.
- “Kıbrıs”, *DİA*, Ankara 2002, c. XXV, ss. 371-374.
- DERVEZE, İzzet, *Kur’an’a Göre Hz. Muhammed’in(sav) Hayatı*, çev. Mehmet Yolcu, Yarın Yay., İstanbul 2016.
- EFENDİOĞLU, Mehmet, “Şurahbil b. Hasene”, *DİA*, İstanbul 2010, c. XXXIX, ss. 268.
- ERKOCAASLAN, Recep, “Müslümanlar ile Hristiyan Bizans İmparatorluğu’nun İlk Karşılaşması: Mu’te Seriyyesi”, *RTEÜİF Der.*, Rize 2017, c. VI, S. 12, ss. 129-158.
- FAYDA, Mustafa, “Hz. Ebu Bekir”, *DİA*, İstanbul 1994, c. X, ss. 101-108.
- , *Hulefa-yı Raşidin Devri (Dört Halife Dönemi)*, Kubbealtı Yay. İstanbul 2018.
- “Askalan” *DİA*, İstanbul 1991, c. III, ss. 487-488.
- GÖREGEN, Mustafa, “Hz. Ömer Döneminde Kudüs’ün Müslümanlar Tarafından Fethi”(Uluslararası Hz. Ömer Sempozyumu), edt. Ali Aksu, *CÜİF*, Sivas 2018, c. 1, ss. 524- 530.
- HALİFE B. HAYYAT, Ebu Amr eş-Şeybânî (240-854), *Tarih-u Halife b. Hayyat*, thk. Ekrem Ziya el-Umeri, Riyad 1983.
- HAMİDULLAH, Muhammed, *İslam Peygamberi*, çev. Mehmet Yazgan, Beyan Yay., İstanbul 2004.
- , “İmparator Heraklius’un Yanında Halife Ebu Bekir’in Bir Elçisi ve Bizans’ın Kaderiyle ilgili Kehanet Kitabı”, çev. Talat Sakallı, *SDÜİFD.*, Isparta 2007, Sayı:18, ss. 139-154.
- HARMAN, Ömer Faruk, “Kudüs”, *DİA*, Ankara 2002, c. 26, ss. 323-327.
- HİTTİ, Philip Khuri, *Siyasi Ve Kültürel İslam Tarihi*, çev. Salih Tuğ, Boğaziçi Yay., İstanbul 1989.
- HİZMETLİ, Sabri, *İslam Tarihi –İlk Dönem-*, Ankara Okulu Yay., Ankara 2011.
- HODGSON, Marshall G. S., *İslam’ın Serüveni I-III*, terc. Metin Karabaşoğlu vd., İstanbul 1995.

- İBN HACER, Ahmed b. Ali el-Askalani (852-1448), *El-İsâbe fî Temyîzi's- Sahâbe*, Dâru'l-Kütübü'l-İlmiyye, Beyrut 1990.
- İBN HİŞAM, Ebu Muhammed Abdülmelik (218-833), *Es-Siretü'n-Nebeviyye*, I-IV, thk, Ömer Abdüsselam Tedmüri, Beyrut 1990.
- İBN KESİR, İsmail b. Ömer (774-1373), *El-Bidaye ve'n-Nihaye*, thk. Abdullah bin Abdulmuhsin et-Türki, Riyad 1998.
- İBN SA'D, Ebu Abdullah Muhammed (230-844), *Kitâbu't-Tabakâti'l-Kebîr*, I-XI, thk. Ali Muhammed Ömer, Kahire 2001.
- İBNÜ'L-ESİR, İzzüddîn Alî b. Muhammed eş-Şeybânî (630-1233), *El-Kamil fî't-Tarih*, thk. Ebu'l-Fida Abdullah Kadı, Daru'l-Kütübü'l-İlmiyye, Beyrut 1987.
- KALLEK, Cengiz, "Kafız", *DİA*, İstanbul 2001, c. XXIV, ss. 155-157.
- "İrdeb", *DİA*, İstanbul 2000, c. XXII, ss. 440-442.
- KANDEHLEVÎ, Muhammed Yusuf, *Hayatü's-Sahabe*, terc. Sıtkı Güllü, Divan Yay., İstanbul 2005.
- KARAMAN, M. Lütfullah, "Filistin", *DİA*, İstanbul 1996, c. XIII, ss. 89-103.
- KÖKSAL, M. Asım, *Hiz. Muhammed(a.s.) ve İslâmiyet*, 2. bsk., edt. Ömer Çetinkaya vd., Işık Yay., İstanbul 2008.
- MAZAK, Ali, "Emevilerin Sonuna Kadar Kudüs ve Filistin" (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), *MÜSBE*, İstanbul 1989.
- MANTRAN, Robert, *İslam'ın Yayılış Tarihi*, çev. İsmet Kayaoğlu, AÜİF Yay., Ankara 1981.
- NUMANİ, Şibli, *Bütün Yönleriyle Hz. Ömer Ve Devlet İdaresi*, çev. Talip Yaşar Alp, İstanbul 1975. c. I.
- OSTROGORSKY, Georg, *Bizans Devleti Tarihi*, çev. Fikret Işıltan, Türk Tarih Kurumu Yay., Ankara 2006.
- ÖNGÜL, Ali, "Dagatır", *DİA*, İstanbul 1993, c. VIII, ss. 399-400
- ÖZ, Şaban, *Farklı Siyeri Okumak*, Araştırma Yay., Ankara 2015.
- ÖZKUYUMCU, Nadir, İfrîkiye, *DİA*, İstanbul 2000, c. XXI, ss. 515-516.
- ÖZTÜRK, Hakan, "Cumhuriyet Dönemi İslâm Tarihi Çalışmalarında Hz. Muhammed Tasavvuru" (Basılmamış Doktora Tezi), *AÜSBE*, Ankara 2011.
- ÖZTÜRK, Murat, "Zâtüssavârî", *DİA*, İstanbul 2013, c. XXXIV, ss. 152-153.
- PİRENNE, Henri, *Hiz. Muhammed ve Charlemagne*, çev. Mehmet Ali Kılıçbay, İmge Kitabevi Yay., Ankara 2006.

- SALLABİ, Ali Muhammed, *H. Ebu Bekir(r.a.) Hayatı, Şahsiyeti ve Dönemi*, çev. Şerafettin Şenaslan, Ravza Yay., İstanbul 2016.
- *H. Ömer(r.a.) Hayatı, Şahsiyeti ve Dönemi*, terc. Mehmet Akbaş, Ravza Yay., İstanbul 2016.
- *H. Osman(r.a.) Hayatı, Şahsiyeti ve Dönemi*, terc. Ayhan Ak, Ravza Yay., İstanbul 2015.
- *H. Ali(r.a.) Hayatı, Şahsiyeti ve Dönemi*, trc. Şerafettin Şenaslan, Ravza Yay., İstanbul 2018
- SARIÇAM, İbrahim, *H. Muhammed ve Evrensel Mesajı*, DİB Yay., Ankara 2002.
- *H. Ömer*, Türkiye Diyanet Vakfı Yay., Ankara 2017.
- SEYYİD, Eymen Fuâd, “Kahire”, *DİA*, İstanbul 2001, C. XXIV, ss. 173-175.
- SHOUFANY, Elias, “Hz. Ebû Bekir Döneminde Elde Edilen Başarılar”, çev. Ahmet Turan Yüksel-Murat Ak, *İSTEM Der.*, Yıl:3, Sayı:6, Konya 2005, ss. 281-290.
- SIRMA, İhsan Süreyya, *İslami Tebliğin Örnek Halifeler Dönemi*, Beyan Yay., İstanbul 2004.
- SUYÛTÎ, Ebü'l-Fazl Celâlüddîn Abdurrahmân b. Ebî Bekr b. Muhammed (911/1505), *Tarihü'l-Hulefa*, thk. Cemal Mahmud Mustafa, terc. Abdullah Gündüz, Asalet Yay., İstanbul 2018.
- ŞAHİN, Özgül, “Sebepler ve Sonuçlarıyla Tebük Gazvesi” (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), *SÜSBE*, Konya 2006.
- ŞEŞEN, Ramazan, “Cezire”, *DİA*, İstanbul 1993, c. VII, ss. 509-511.
- ŞULUL, Kasım, *H. Peygamber Devri Kronolojisi*, İnsan Yay., İstanbul 2014.
- ŞULUL, Zeynep, “Hz. Peygamber Tarafından İslam’a Davet İçin Gönderilen Elçiler” (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), *HÜSBE*, Şanlıurfa 2013.
- TABERİ, Ebu Cafer Muhammed b. Cerir (310-923), *Târîhu't-Taberî Târîhu'r-Rusûl ve'l-Mülûk*, thk. Muhammed Ebu'l-Fazl İbrahim, Kahire 1962.
- , *Tarih-i Taberi*, terc. M. Faruk Gürtunca, Sağlam Yay., İstanbul 2007.
- TEZCAN, Mehmet, “İpek Yolu’nun İran Güzergâhı ve İpek Yolu Ticaretine İran Engellemeşi”, *UTEKED*, Trabzon 2014, S. 3/1, ss. 96-123.
- TOMAR, Cengiz, “Şam”, *DİA*, İstanbul 2010, c. XXXVIII, ss. 311-315.
- UMERİ, Ekrem Ziya, *Asru'l-Hilafeti'r-Raşide*, terc. Kasım Koç, Beka Yay., İstanbul 2018.

- ÜNALAN, Sıddık ve Hakan ÖZTÜRK, “Hz. Muhammed'in Hristiyanlarla Yapmış Olduğu Diplomatik Münasebetlerin Evrensel Boyutu,” *FÜİFD*, Elazığ 2007, S. 12:2, ss. 11-31
- VAKIDÎ, Ebu Abdullah Muhammed b. Ömer (207-823), *Kitabü'l-Meğazî*, thk. Marsden Jones, Beyrut 1984.
- *Fütuhu's-Şam*, terc. Hasan Gülşen, Nüve Kültür Merkezi Yay., Konya 2016.
- VASILIEV, A. A., *Bizans İmparatorluğu Tarihi*, çev. Arif Müfid Mansel, Ankara 1943, c. 1.
- WELLHAUSEN, Julius, *İslamın En Eski Tarihine Giriş*, çev. Fikret Işıltan, İÜEF Yay., İstanbul 1960.
- YARDIM, Ali, “Abdullah b. Huzâfe”, *DİA*, İstanbul 1988, c. I, s. 108.
- , “Dihye b. Halîfe”, *DİA*, İstanbul 1994, c. IX, s. 294.
- YILDIZ, Hakkı Dursun, “Ecnâdeyn Savaşı”, *DİA*, İstanbul 1994, c. X, s. 385.
- YİĞİT, İsmail, “Tebük Gazvesi”, *DİA*, İstanbul 2011, c. XL, ss. 228-230.
- ZEHEBÎ, Şemsüddin Muhammed b. Ahmed b. Osman (748/1348), *Tarihu'l-İslam*, thk. Ömer Abdüsselam Tedmüri, Trablusşam 1986.

EKLER

Ek 1. Orjinallik Raporu

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
YÜKSEK LİSANS TEZ ÇALIŞMASI ORJİNALLİK RAPORU

ÖĞRENCİ BİLGİLERİ	
Adı-Soyadı	Cihat DÖZ
Öğrenci Numarası	161207105
Enstitü Anabilim Dalı	İslam Tarihi ve Sanatları /İslam Tarihi
Programı	Yüksek Lisans
Danışmanın Unvanı, Adı-Soyadı	Dr. Öğrt. Üyesi. Hakan ÖZTÜRK
Tez Başlığı (Türkçe)	Hulefa-i Raşid'in Döneminde Bizans İmparatorluğu ile Münasebetler

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜ'NE

Yukarıda başlığı belirtilen tez çalışmamın a) Kapak sayfası, b) Giriş, c) Ana bölümler ve d) Sonuç kısımlarından oluşan toplam 100 sayfalık kısmına ilişkin, 30/05/2019 tarihinde şahsım/tez danışmanım tarafından Turnitin adlı intihal tespit programından aşağıda belirtilen filtrelemeler uygulanarak alınmış olan orjinallik raporuna göre, tezin benzerlik oranı % 20'dir.

Uygulanan filtrelemeler:

- 1- Kabul/Onay ve Bildirim sayfaları hariç,
- 2- Kaynakça hariç
- 3- Alıntılar dâhil
- 4- 5 kelimeden daha az örtüşme içeren metin kısımları hariç

Yukarıda bilgileri verilen öğrencinin doktora tezi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yönetim Kurulu tarafından belirlenen azami benzerlik oranlarını aşmadığını ve tez çalışmamın herhangi bir intihal içermediğini; aksinin tespit edileceği muhtemel durumda doğabilecek her türlü hukuki sorumluluğu kabul ettiğimi ve yukarıda vermiş olduğum bilgilerin doğru olduğunu beyan ederim.

Gereğini saygılarımla arz ederim.

Dr. Öğrt. Üyesi Hakan ÖZTÜRK
 Danışmanın Adı-Soyadı
 (İmzası)

Prof. Dr. Adem TUTAR
 Anabilim Dalı Başkanı
 (İmzası)

Lisansüstü tezler, savunma öncesinde intihal program raporu ile birlikte enstitüye teslim edilir.

İntihal raporu ile ilgili olarak etik kurallar dâhilindeki benzerlik oranları ilgili Enstitü Yönetim Kurulu tarafından belirlenir. (Enstitü Yönetim Kurulu tarafından tezin, intihal kapsamı dışında değerlendirilmesi için TURNITIN'den alınan raporda "benzerlik oranı"nın, "alıntılar hariç" en fazla %10, "alıntılar dâhil" % 30'u geçmemesi şeklinde kabul edilmiştir).

ÖZ GEÇMİŞ

1980 yılında Karaman merkeze bağlı Lale köyünde doğdum. İlkokulu köyümde okudum. 1997 yılında Karaman İmam Hatip Lisesini bitirdim. 2015 yılında Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi'nden mezun oldum. 2016 yılında Fırat Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İslam Tarihi Bilim Dalında Yüksek Lisans'a başladım.

2011 yılında Karaman ilinde İmam-Hatiplik görevine atandım ve 5 yıl kadar bu görevime devam ettim. 2015 yılında Diyarbakır ili Çermik ilçesine İmam Hatip Meslek Dersleri Öğretmeni olarak atandım ve 3 yıl boyunca burada öğretmenlik ve yöneticilik görevlerinde bulundum. 2018 yılında Afyonkarahisar ili Sandıklı ilçesine öğretmen olarak tayin oldum. Halen bu görevime devam etmekteyim. Evli ve üç çocuk babasıyım.

